

İktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

Ocak 1986 • Sayı: 254 • 300 TL (KDV Dahil)

İktisat Öğretimi

İzzet Aydın
Yavuz Cezar
Günar Evcimen
Deniz Gökçe
Fikret Görün
Mehmet Kaytaz
Süleyman Özmucur
Fikret Şenses

Binaların dış cephesi, gerçek bir cephedir.

Cepheye Akrolit'i sürün

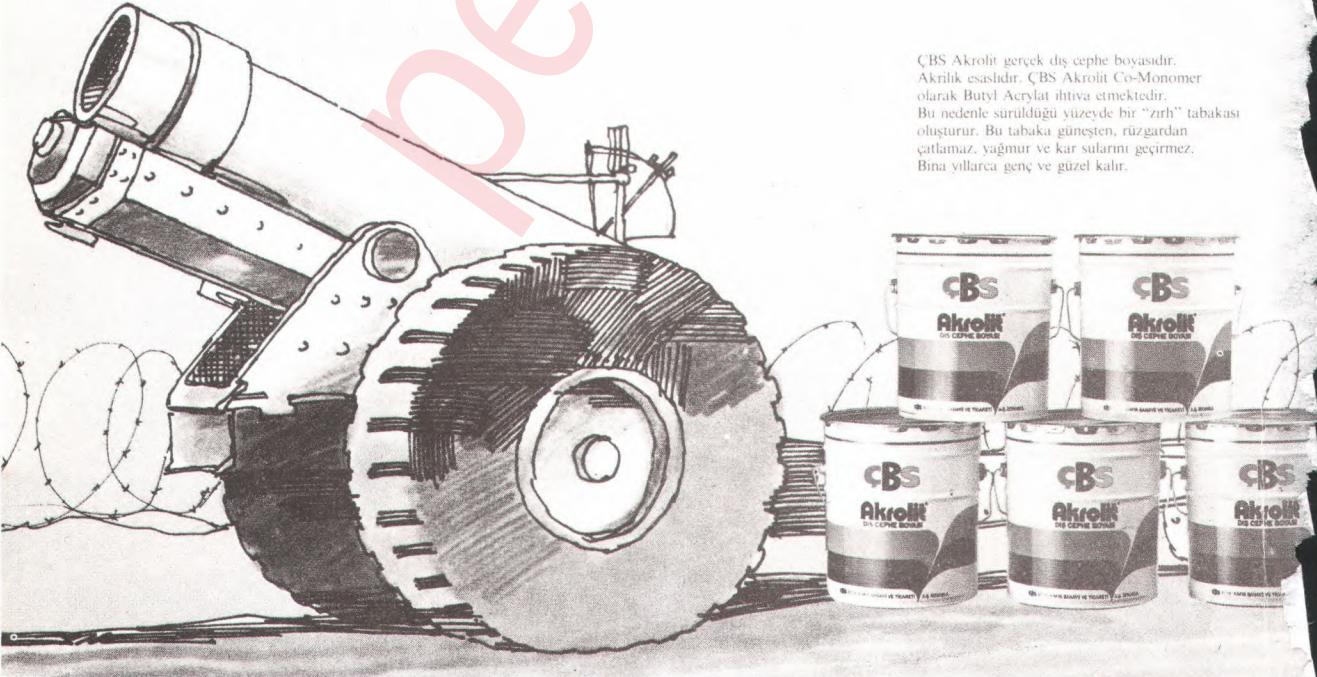
Bir tarafta yağmuru, karı, güneşi, rüzgarıyla tabiatın amansız güçleri... Diğer tarafta binbir emekle, milyonlarca liraya mal olan binanız. Binanız sizin malınızdır. Binanız milli servettir. Yıllarca sürecek bu savaşta

binanızın dış cephesini yalnız bırakmayın. Cepheye en güçlü silahınızı sürün. Cepheye ÇBS Akrolit'i sürün. Cepheye ÇBS Akrolit'i sürün ki binanız korunsun, milli servet korunsun.

ÇBS Akrolit®

"Gerçek Dış Cephe Boyası"

ÇBS Akrolit gerçek dış cephe boyasıdır. Akrilik esastır. ÇBS Akrolit Co-Monomer olarak Butyl Acriyat ihtiva etmektedir. Bu nedenle sürüldüğü yüzeyde bir "zırh" tabakası oluşur. Bu tabaka güneşten, rüzgardan çatlamaz, yağmur ve kar sularını geçirmez. Bina yıllarca genç ve güzel kalır.

I. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayın Organıdır

İÇİNDEKİLER

İKTİSADIN ÖĞRETİMİ ÜZERİNE (Fikret Görün)	3
BAŞLICA SORUN ALANLARI AÇISINDAN TÜRKİYE'DE İKTİSAT EĞİTİMİNE TOPLU BİR BAKIŞ (Fikret Şenses)	7
İKTİSAT TARİHİNİN NİTELİĞİ VE EĞİTİMDEKİ YERİ ÜZERİNE (Yavuz Cezar)	19
İKTİSAT EĞİTİMİ VE KALKINMA ÖĞRETİMİ (Günar Evcimen)	23
TÜRKİYE'DE MAKROEKONOMİ EĞİTİMİ NEDİR, NE OLMALIDIR? (Deniz Gökçe)	30
İKTİSAT VE EKONOMETRİ EĞİTİMİ ÜZERİNE (Mehmet Kaytaç/Süleyman Özmucur)	37
KATMA DEĞER VERGİSİNİN FİYATLARA ETKİSİ: KATMA DEĞER VERGİSİ UYGULAMASI ENFLASYONİST MİDİR? (İzzet Aydın)	40
GELENEKSEL İKTİSAT CEPHESİNDE NELER OLUYOR? (XI): ÖDEMELER NASIL DENGELER?	50

Sahibi:

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Esin Kuylulu

Sorumlu Yayın Yönetmeni :
Nail Satlıgan

Kapak Düzeni : Ömer Ülkenciler

YÖNETİM YERİ :

Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İSTANBUL
Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

Eksik sayılarınızı 300 TL.'lik posta pulu karşılığı adresimizden sağlayabilirsiniz.

ABONE KOŞULLARI

Yıllık 3.600 TL. (Öğrenci 2.600 TL.)
6 Aylık 1.800 TL. (Öğrenci 1.300 TL.)

Yurt Dışı :

Yıllık 4.600 TL. (Öğrenci 3.600 TL.)
6 Aylık 2.300 TL. (Öğrenci 1.800 TL.)

Banka Hesap No :

AKBANK Taksim Şb. (4700)
Türkiye İş Bankası Beyoğlu Şb. (4678)

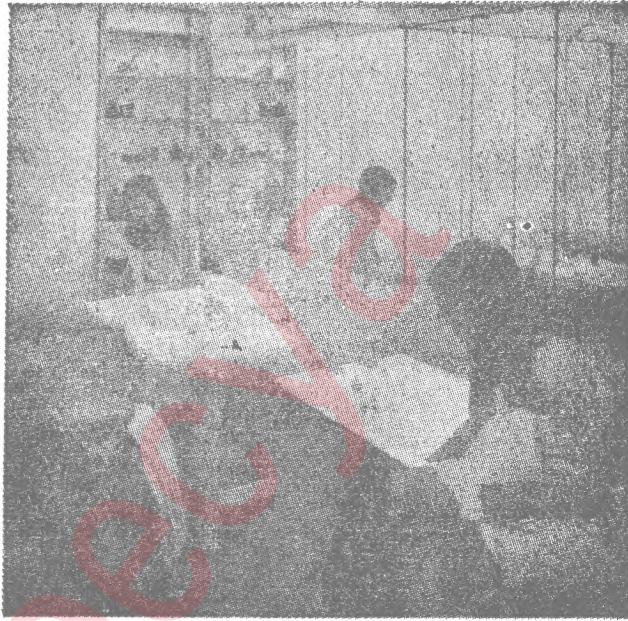
REKLAM TARİFESİ

Arka Kapak : 150.000 TL.
Ön Kapak İçi : 100.000 TL.
Arka Kapak İçi : 75.000 TL.
İç Sayfalar : 50.000 TL.

Basıldığı yer :

YENİLİK BASIMEVİ
Tel: 143 55 72 — 145 32 48

Banyonuzda bir banyo daha katın.

Flotal kristal aynayı koyun banyonuzda. Işıtlar dolsun, genişlesin duvarlar. Bir tek fayans bile oynatmadan büyüsün, derinlik kazansın banyonuz. Buhardan, sudan etkilenmeyen, yıllarca aynı nitelikte, aynı güzellikte kalan Flotal kristal ayna ile banyonuzda bir banyo daha katın.

FLOTAL®
"KRİSTAL AYNA"

Cam Pazarlama A.Ş.

Büyükdere Caddesi, Beytem Han Kat 4-8
Şişli, İstanbul Tel: 146 11 30

Cam Pazarlama A.Ş., Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.'nin bir kuruluşudur.

İktisadın Öğretimi Üzerine

Fikret GÖRÜN

ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim
üyelerinden Dr. Fikret Görün, **Türkiye’de**
Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine’nin (1972)
derleyicisidir.

Giriş

Diğer alanlardakine benzer bir biçimde iktisattaki öğretimin de özellikle sonuçları bakımından ciddi bir çaba olduğunu, en başta vurgulamakta yarar var. Bunu en açık biçimde Keynes’den yapacağım şu alıntı gösteriyor: «...İktisatçıların düşünceleri doğru da olsa, yanlış da olsa, sandığımızdan çok daha güçlüdürler. Gerçekten, onların dışındakileri yöneten pek az başka şey vardır. Kendilerinin, herhangi bir entellektüel etkidenden tümüyle bağımsız olduğuna inanan pratik insanlar, genellikle, modası geçmiş bir iktisatçının kölesi durumundadırlar. Boşlukta ses duyan ve ellerinde yetki de bulunan çılgınlar ise, çılgınlıklarını, birkaç yıl önce-nin bir akademik çiziktiricisinden süzüp almaktadırlar...» Bu bakımdan, iktisat öğretme durumunda olanlar, ve bu konuda uygulanan programlar, daha sonra iktisadi karar verme mekanizmalarının çeşitli basamaklarında yer alacak olanları, içinde yaşanılan ortam kadar, etkileme gücüne sahip olduklarını bilerek hazırlanmak durumundalar.

Ülkemizde yapılagelmekte olan iktisat öğretiminin bu açıdan da, zaman zaman değerlendirilmesinde önemli yararlar olduğu kanısındayız. Bizim bildiğimiz kadarıyla 1972’de gerçekleşen bir yayının dışında, bu konuda, özellikle son yıllarda herhangi bir etkinlik yer almış görünmüyor. (1)

Bu yönden **İktisat Dergisi’nin** bu önemli konuyu, yeniden gündeme getirmesini şükranla karşılamak gerekiyor. Ümit edilir ki, başlayacak tartışma, verimli bir biçimde devam eder ve yakın gelecekteki iktisat öğretiminin olumlu bir biçimde etkiler.

Biz, bu kısa yazıda iktisat öğretiminin değerlendirilmeğe girmeksizin, bir program geliştirme çabasına girerken gözönünde tuttuğumuz nokta, lisans düzeyindeki ciddi bir iktisat eğitimidir. Lisans-üstü düzeylerdeki öğretimin ve araştırma çabalarının bu konu-

daki kritik önemini takdir etmekle birlikte, tartışmalarımıza katmayacağız. Ama bu konunun kendi başına ve daha ayrıntılı olarak irdelenmesinde önemli yararlar olduğuna da, inanırız.

Öğretimin İçeriği

Genel olarak öğretimde amaç, bilgi aktarılacak istenen alandaki geçerli (yaygın) kuram(lar)ı, mümkün olduğunca son durumları ile öğrenciye ulaştırabilmektir. (2) Bu ifade vurgulanması gereken önemli bir nokta var : ilgili olduğumuz alanda geçerli, yaygın kuram(lar)ın ne olduğu. Bunu Kuhn'cu bir paradigma, ya da Lakatoscu bir araştırma programı çerçevesinde bile olsa, belirlemenin o kadar kolay olduğunu sanmıyorum. Bir alanda soru ve sorun aynı olsa bile, aynı anda birden fazla ve birbirleriyle yarışan açıklama girişimi (kuram) olduğunda bir öğretim programını belirlemenin ne tür bir karmaşık ve güç süreç olduğunu, sanırım herkes takdir eder.

Bunun hem genel olarak hem de iktisat açısından tartışılmasını bir başka zamana erteleyerek, biz bu yazıda geleneksel iktisatta yaygın, geçerli kuram dendiğinde Genel Denge Kuramını anlayacağız. Bu ifade, bu kuramın, yaşadığımız kurumsal çerçeve içinde, karşılaştığımız iktisadi olayları ve sorunları, yeterli bir biçimde açıkladığı anlamında bir değer yargısını içermemektedir. İktisadın, özellikle politika reçeteleri üretmede bir kılavuz olarak kullanılmasında sık sık karşılaşılan başarısızlıklar ve bazı önemli sorunları açıklamadaki yetersizlikleri gözönüne alındığında, böyle bir değer yargısına bağlanmanın güçlüğü ortada. Ama bu kuramın, şu anda geleneksel iktisadın en rafine yapısını oluşturmakta olduğunu; açıklayabildiklerinden daha çok, açıklayamadıklarını oldukça açık bir biçimde belirginleştirdi-

ğini görmemek de, bizce büyük haksızlık kaynağı oluşturur. Öğretimde bu kurama ağırlık vermenin, kuramsal çizgiyi fazla gecikmeksizin izleme yanında başka avantajları da olmaktadır. Bir ekonominin kuramın gördüğü dengeye ulaşmasının önemli koşulları (varsayımları) bulunmaktadır : bütün mal, hizmet ve faktörler için tam yarışmacı piyasaların varlığı, karar verme durumundaki ajanların, çoklaştırmacı bir rasyonel davranış göstermeleri, bölünemezlik ve dışsallıkların olmaması v.b. gibi. Serbest piyasa (fiyat) mekanizması denilen kurumun, optimum kaynak dağıtımını gerçekleştirmesi de ancak bu neredeyse gerçekleşmesi olanaksız (ve ek) koşulların yerine gelmesi durumunda sağlanabilmektedir. Her ne kadar, bu koşullardan bazılarını hafifleten çözüm girişimleri var ise de, temel yaklaşım az önce değindiklerim çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bu yaklaşımın kritikliği özellikle iktisadi politika alanında ortaya çıkmaktadır. Hep biliyoruz ki, bencil, kendi çıkar ve zevkleri uğruna çaba harcayan; ve eylemleri yalnızca mülk edinme, sözleşme yapma ve istenmeyen bazı eylemler yapıldığında cezalandırma yasalarıyla sınırlanan kişilerden bir toplumun iktisadi kaynaklarını düzenli ve tutarlı bir biçimde nasıl kullandığı, iktisat disiplininin en eski tartışma konularından biridir. Konunun kuramsal olduğu kadar pratik alanda da önemi büyüktür. Tartışmanın, her iki alanda da önemli ideolojik boyutları bulunmaktadır. Ama bu boyuta hiç değinmeksizin de, kaynakların fiyat mekanizması aracılığıyla dağıtıldığı bir ortamda, malların ve faktörlerin üretimi, akımı ve kullanımında, kesintilerin, düzensizliklerin, tutarsızlıkların olmaması için en azından kuramsal olarak, minimum koşulların ne olması gerektiğini, iyi bir genel denge öğretimi ile izlemek çok olanaklıdır. Son yıllarda iktisadi politika üreten ya da önerenlerin bazan açık, bazan örtülü

olarak ifade ettikleri «serbest piyasa çözümü» nün, ancak bu şekilde ciddi bir elekten geçirilebileceğini sanıyoruz. Özetlemek gerekirse, bir iktisat programının genel denge kuramı çerçevesinde iyi bir geleneksel iktisat öğretimiyle başlamasının önemli avantajları bulunmaktadır.

Diğer Alanlarla İlişkiler

Karmaşık iktisadi olayları inceleyip açmada, yalnız iktisat disiplinin yeterli kalacağını sanmanın eksik bir yaklaşım olduğu düşüncesindeyiz.

Bir iktisat programının psikolojiden iktisat tarihine, iktisadi analiz tarihi ve siyasal bilimden felsefe ve sosyolojiye kadar çok çeşitli disiplinlerden yardım almasında önemli yararlar bulunmaktadır. Özellikle, psikolojisiz bir tüketici, dengesinin, iktisadi analiz tarihi olmaksızın iktisadi teori derslerinin, siyasal bilim ve felsefesiz bir kamu iktisadının, sosyolojisiz bir gelir bölüşümü ya da endüstriyel yapı çözümlemesinin v.b. nin tamamlanabileceğini beklemek, bizi en hafif deyişle yanlışlara sürükleyecektir. Bu bakımdan iyi bir iktisat programının disiplinlerarası bir yaklaşımla hazırlanması, karmaşık olayları anlayıp açıklamada önemli bir adım olacaktır.

Bu noktada, çeşitli analiz düzeylerinde, matematik yöntemlerin yeri ve önemini tartışmak da gerekli görülebilir. Biz bu yazıda, bu kritik konuya girmeyeceğiz : değinip geçmek istediğimiz tek şey, bu yöntemler ne kadar yaygın kullanılırsa kullanılsınlar, öğretimdeki hedefin «sembollerin gerisindekileri» açığa kavuşturmak olduğudur. Çünkü amaç, daha çok, daha yoğun matematik değil, tutarlı mantıksal çıkarsamalarla, güç, ilk bakışta kavranması zor olan karmaşık olayları açığa çıkartmaktan başka birşey değildir.

Bize göre sağlıklı bir iktisat öğretiminin ihmal edemeyeceği bir diğer nokta da, ulu-

sal ve uluslararası konjonktürlerin izlenip aktarılmasıdır. Bugünün dünyasında yaygın ticaret, ulaşım ve iletişim olanakları, ekonomilerin birbirinden etkilenmelerini çok büyük ölçüde arttırmaktadır. Gelir, fiyat ya da istihdam dalgalanmaları, birbirini izleyen buhranlar, büyük ya da küçük, hemen hiç bir ekonominin gözardı edemeyeceği ölçülerde sürüp gitmektedir.

Bunların yansımayaacağı, tartışılmadığı bir öğretim programının eksik kalacağı çok açık olarak görülmektedir. Özellikle makroiktisat alanındaki gelişmelerin, yaklaşımların bu konjonktür değişikliklerini açıklama çabalarından başka bir şey olmadığı gözönüne alındığında, bunları izlemenin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Yukarıda değindiğimiz diğer noktalar yanında iktisat öğretiminde temel ağırlığın genel denge yaklaşımına verilmesini önermemizde amaç, temel yarışmacı kuramın, iktisadi olayları anlayıp çözümlemede en uygun olduğu iddiası değildir. Biliyoruz ki bugün profesyonel iktisatçıların neredeyse çoğunluğunun (ajanların, öz çıkarların peşinde koşarken ekonomideki kaynak dağıtımını bir optimuma ulaştırmaları v.b.) önyargılarının altında bu kuram yatmaktadır. Ama bu kuram ciddiye öğretilip öğrenilmeksizin, öğrenenleri bu önyargıların gücünden haberdar etmenin daha kısa bir yolu olduğunu pek sanmıyorum. Ancak bundan sonradır ki, örneğin «hapstekilerin ikilemi» (prisoner's dilemma) türünden modellerdeki, rasyonel öz çıkarlar peşinde koşmanın herkesi daha iyi yerine daha kötü duruma sokması anlaşılabilir hale gelebilir; gene ancak bundan sonra belirsizliklerin iktisadi karar verme mekanizmalarındaki kritik rolü ön plana çıkarabilir; ve hepsinden önemlisi yarışmacı modelin, çözümlemede

pazarlık gücünü odaklaştıran daha genel bir kuramdaki özel, istisnai bir hâl olduğu açıklığa kavuşabilir.

NOTLAR

- (1) 1970'lerin başında yapılan bir değerlendirme için bk. F. Görün (1972) **Türkiye'de Üniversitelerde**

Okutulan İktisat Üzerine, Ankara: ODTÜ Yayınları. Ayrıca Cumhuriyetin ilk yarı-yüzyılındaki iktisat (ve ticaret) öğretiminin tarihçesiyle ilgili olarak S. İlkin'in doyurucu çalışmasına bakılmalıdır. Görün (1972) içinde ss. 3-38.

- (2) Bu çabanın, o alandaki kuramsal yapının öncesini (tarihsel gelişimini) dışlamıyacağı o derece doğaldır ki, bunu söylemek bile abes kaçabilir.

Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Demokrasi

Mehmet Ali Aybar
İsmail Cem
Nazlı Ilıcak
Ahmet Kotil
Ayşe Öncü
Gülner Savran
Erdoğan Tokgöz
Hülya Tufan
Mehmet Tütüncü

Abone Adresi:
Cumhuriyet Cad. 27/6
Taksim - İstanbul

Başlıca Sorun Alanları Açısından Türkiye’de İktisat Eğitimine Toplu Bir Bakış

Fikret ŞENSES

Dr. Şenses ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesinde İktisat okutuyor.

1) GİRİŞ

Son on-onbeş yıl içinde Türkiye’de iktisadi konulara karşı büyük bir ilgi artışı gözlemlenmektedir. Geniş halk kitlelerinin yaşam koşullarındaki değişikliklerin nedenlerini giderek ekonomide aramalarının bir yansıması olarak, politik tartışmaların da artan ölçüde iktisadi bir içerik kazandığı söylenebilir. Bunun gibi, günlük gazetelerin iktisadi konulara ekonomi sayfaları yoluyla verdikleri ağırlık ve iktisatla ilgili gazete, dergi ve kitapların sayısındaki artış bu canlı ilginin birer göstergesi olarak ele alınabilir. Aynı şekilde üniversite giriş sınavlarında adayların tercih sıralamaları baz olarak alındığında, bu ilgi artışının akademik platforma da yansıdığını söyleyebiliriz. (1)

Hemen belirtmek gerekir ki, bir bilim dalını ilgilendiren konuların toplumda ilgiyle karşılanması ve ön planda tutulması bizi o alanda erişilen eğitim düzeyi ve karşılaşılan sorunlar hakkında bilgili kılmaz. Bilindiği gibi, gelişmiş ülkelerde diğer bilim dallarında olduğu kadar, iktisat dalında da eğitim ve öğretim sorunlarını hem akademik çerçevede ve hem de kamuoyunda sistematik olarak tartışmak köklü bir gelenek oluşturmaktadır. Örneğin, ABD’de iktisat öğretimi Amerikan İktisat Derneği’nin (American Economic Association) yıllık toplantılarında ayrı bir oturumda tartışılmakta ve bu Dernek’çe 1970 yılından beri yılda iki kez olmak üzere İktisat Öğrenimi Dergisi (Journal of Economic Education) yayınlanmaktadır. Bu konuya verilen önem o kadar büyüktür ki, bu ülkelerde İktisat eğitimi’nin iktisat biliminin belli başlı kolları arasında yer aldığı söylenebilir. Bu gelişmelerin aksine, konu Türkiye’de çok uzun yıllar gözardı edilmiştir. Yanılmıyorsam, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi’nin 1972 yılında yayınladığı bir derleme (2) konunun sistematik olarak ele alındığı tek kaynağı oluşturmaktadır. Bu nedenle İktisat Dergisi’nin Tür-

kiye'de İktisat eğitimini önemli ve güncel bir konu olarak gündeme getirmesini çok yerinde bir karar olarak görüyorum.

Belli başlı bir uzmanlık alanı olan ve giderek araştırma-yoğun bir nitelik kazanan böyle bir konuda kısa süre içinde yazmayı kabullenişim bu konudaki 6-7 yıllık ODTÜ deneyimimden kaynaklanan kimi gözlemlerimi başta meslekdaşlarım olmak üzere konuya ilgi duyanlarla paylaşmak ve belli başlı sorun alanlarını sesli olarak düşünmek isteğimden kaynaklanmıştır. Burada sunacağım sınırlı gözlemlere dayalı saptama ve önerilerin bilimsel ölçülerle kesinleşmiş ve çözümleyici yargı ve sonuçlar olmaktan çok, mevcut verilerle bir durum değerlendirmesi yaparak gelecekte yapılması gerekli çalışmalara ışık tutmak ve tartışmalara baz oluşturmak amacıyla yönelik olduğunu belirtmek isterim. Bu amaçlar çerçevesinde, iktisat eğitiminin ağırlıkla üniversiter yaşam kesitini inceleyecek ve konunun lisans-üstü ve araştırma yönlerine de değinmekle birlikte, başta Giriş İktisadi ve Kalkınma İktisadi olmak üzere öncelikle lisans eğitimi üzerinde duracağım. Yazının ikinci kısmında belli başlı sorunları bir yandan iktisat eğitiminin içeriği bir yandan da eğitim teknik ve yöntemleri açısından tartıştıktan sonra üçüncü kısımda aynı alt başlıklar altında, başka bilim dalları için de geçerli olabileceğini sandığım öneri ve sonuçlara yer vereceğim.

2) BAŞLICA SORUN ALANLARI

a) İktisat Programlarının Kapsamı

En son verilere göre iktisat dalında onüç değişik üniversitede toplam 12.124 öğrenci bulunmaktadır. (3) Bu öğrencilerin üçte ikisine yakın bir kısmı (% 63.3) binin üzerinde öğrenci sayılarıyla ve sırasıyla Gazi, Anadolu, 9 Eylül, Uludağ, ve İstanbul (İktisat Fakültesi) üniversitelerinde öğrenim görmek-

tedirler. İngilizce eğitim yapan iktisat bölümlerindeki öğrenciler ise toplam iktisat öğrencileri içinde yalnız % 8,6 lık bir paya sahiptirler. Öte yandan, iktisat programlarından bir yıl içinde mezun olan öğrenci sayısı ise 1982-83 ders yılında 1162 iken 1983-84 de 1410'a yükselmiştir.

İktisat dalında eğitim veren birimlerin ders programları incelendiğinde aralarında çok büyük benzerlik bulunduğu görülmektedir. İlk yıl okutulan ve mikroiktisat ve makroiktisatın temel konularını içeren İktisada Giriş dersinden sonra ikinci yıl aynı konular bir üst düzeyde yeniden işlenmektedir. Bunların yanında öğrenci temel olarak İktisat Tarihi, Gelişme İktisadi, Uluslararası İktisat, Para-Kredi, İktisadi Planlama, Türkiye Ekonomisi ve İktisadi Düşünceler Tarihi gibi iktisatın belli başlı kollarıyla ilgili meslek dersleri olarak eğitimini tamamlamaktadır. Küçük değişikliklerle yıllardır uygulanagelen bu programın Türkiye koşullarının ayrıntılı bir etüdü sonucu ve insangücü planlamasının bir parçası olarak belirlendiğini söylemek olanaksızdır. Zira birçok başka bilim dalında olduğu gibi, Türkiye'de iktisat eğitimi de Batı sistemine bağımlı bir görünüm arz etmektedir. Önceleri Alman-Fransız, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz-Amerikan sistemlerinden etkilenmeler sonucu ders programları ötedenberi o ülkelerdeki birer kopyesi olmaktan öteye geçememiştir. (4) Okutulan ders kitapları da özellikle İngiliz-Amerikan üniversitelerinde okutulanlarla büyük benzerlik göstermektedir. Bu ülkelerde yayınlanan kitaplar ilgili yayınevlerince ayrıntılı broşürler yoluyla ve satış elemanlarını bizzat göndererek öncelikle İngilizce öğretim yapan üniversitelerimize hızla duyurulmaktadır. Artan kitap fiyatlarına karşın kitapların bu ülkelerde yayınlanışıyla Türkiye'de okutulmaya başlanması arasındaki süre çok kısa olabilmekte ve hiçbir uyarılama yapılmaksızın bu üniversitelerimizde kullanılmaktadır.

Öte yandan, meslekdaşlarımızın öncelikle Türkçe eğitim veren üniversitelerimize yönelik olarak hazırladıkları ders kitapları da mevcut sistem için son derece önemli ve gerekli bir işlevi yerine getirmekle birlikte genellikle bu ülkelerde yayınlanan ders kitaplarına büyük benzerlik ve uyum göstermektedir. Bunun doğal bir uzantısı olarak da eğitim sistemimize geleneksel iktisat teorisinden geniş aktarmalar yapılmakta, teoriye büyük ağırlık verilmekte ve ders içerikleri büyük ölçüde Batı ülkelerinin önceliklerini yansıtmaktadır. Yine Batı ülkelerindeki gelişmelere paralel olarak, niceliksel yöntemlere eğitim sistemimizde daha yaygın kullanım alanı sağlama çabaları görülmektedir. Son birkaç yılda lisans düzeyinde eğitim vermek üzere ekonometri bölümleri kurulması bu çabanın somut bir göstergesidir.

Türkiye’de okutulan Giriş İktisadı dersi Batı kaynaklarından hiçbir esaslı uyarlamaya gerek görülmeden yapılan teori aktarmalarının en iyi örneklerinden birini oluşturmaktadır. İngiltere ve özellikle Amerika’da yayınlanan çok sayıdaki Giriş İktisadı kitabı belli bir zaman kesiti içinde birbirleriyle içerik ve bakış açıları bakımından büyük benzerlik göstermektedir. Öyleki, bu çok sayıdaki kitap arasında belki yalnız birkaçı farklı bir bakış açısı getirerek iktisadî konuları tarihsel boyutlarıyla ve sosyo-ekonomik yapıyla ilişkili olarak tartışma yolunu seçmişlerdir. (5) Bakış açılarındaki yeknesaklığa karşın, bu Giriş İktisadı kitapları o ülkeleri ilgilendiren ekonomik gelişmelere büyük duyarlılık göstermişler ve sık aralıklarla yayınladıkları yeni baskılar yoluyla bu hızlı gelişmeler doğrultusunda geniş çaplı uyarlamalar yapmışlardır. Örneğin ODTÜ’de kullanılan böyle bir kitabın (6) birkaç yıl arayla yayınlanan beşinci, altıncı ve yedinci baskıları arasında önemli içerik değişiklikleri görülmektedir. Özellikle makroiktisat dalındaki bu hızlı gelişmeler bu kitapların yeni baskıları

yoluyla İngilizce eğitim veren üniversitelerimize yansımışsa da, mevcut Türkçe Giriş İktisadı kitapları henüz benzer bir uyarlama çabası içinde görünmemektedirler. Bu durum karşısında iktisat öğrencilerinin büyük çoğunluğu sunulan kuramları ve diğer soyutlamaları Türkiye ekonomisi’nin kendine özgü koşullarıyla ve kurumsal yapısıyla ilişkilendirmek zorluğu yanında, Batı ekonomilerindeki en son gelişmeleri içeren yeni kuramsal yaklaşımları izleyebilecekleri temel kaynaklardan da yoksun kalmaktadır.

Konusu itibarıyla farklı ülke gruplarını inceleme amacı gütmesine karşın Kalkınma İktisadı da, Türkiye’de, tıpkı Giriş İktisadı gibi, çok büyük ölçüde Batı kaynaklarına bağımlı kalmıştır. Kökenleri İkinci Dünya Savaşı yıllarına uzanan bu bilim dalı ortaya çıktığı yıllardan beri geleneksel iktisat kuramının az gelişmiş ülkelere uygunluğunu sorgulama ve yer yer bu teorileri ikame edici yaklaşımlar ve kuramlar üretme çabası içinde olmuştur. Ancak 1960’ların ortalarından beri Neo-Marxist kuramların ve yeniden canlanan neoklasik yaklaşımların artan etkisi karşısında bu bilim dalının etkinliğinin giderek azaldığı gözlemlenmektedir. Öyle ki, ilk ortaya çıktığı şekliyle Kalkınma İktisadı’nın varlığını sürdürüp sürdürmediği bile son yıllarda sık tartışılan bir konu haline gelmiştir. (7) Kalkınma İktisadı’nın bu gerilemesinde az gelişmiş ülkelerin tarihsel gelişiminin ve özellikle sosyo-politik yapılarının gözardı edilmesinin payı kuşkusuz büyük olmuştur. Öte yandan, diğer birçok az gelişmiş ülke iktisatçısı gibi, Türk iktisatçıları da bu bilim dalının gelişmesine kaydedeğer bir katkı yapamadıkları için bu dersin eğitimi de büyük ölçüde Batı’da üretilen kuramların ve uygulamalı araştırma bulgularının önemli bir uyarlama çabası olmaksızın öğrencilere aktarılmasından ibaret kalmıştır. Böylelikle, az gelişmiş yapıları konu alan, zaman zaman farklı paradigmalardan etkin olabildiği bir bilim dalında bile iktisat eği-

timimiz Batı'da okutulandan farklı bir nitelik kazanamamıştır.

Lisans programının yukarıda değinilen olumsuzlukları lisansüstü eğitime ve araştırma etkinliklerine de yansımaktadır. Lisansüstü eğitim programları da çeşitli birimlerde içerik yönünden büyük benzerlik göstermekte ve birçok yerde lisans programının derlenip toparlandığı bir beşinci sınıf, bazı bölümlerde de niceliksel yöntemlere öncelik ve ağırlık veren teknik bir program görünümü arz etmektedir. Doktora programları da Amerikan sistemi esas alınarak hazırlanmış olup programın önemli bir kısmı lisans ve yüksek lisans programlarındaki derslerin bir üst düzeyde tekrarına yöneliktir. Böylelikle lisans eğitiminin geleneksel iktisat kuramlarına ağırlık veren Batı'ya bağımlı yapısı lisansüstü eğitime de aynen taşınmış olmaktadır. 1980-1983 döneminde ODTÜ'de yapılan yüksek lisans tezlerinin başlıkları incelendiğinde tezlerin bir kısmının Türkiye ekonomisine ilişkin konuları kapsadığı ancak niceliksel yöntemler ve bu yöntemlerin Türkiye ekonomisine uygulandığı çalışmaların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. (8) Teknik düzeyi yüksek lisansüstü eğitimin yararlarını yadsımamakla birlikte zaman zaman seçilen tez konusuna uygun yöntem aramak yerine daha önceden öğrenilen bir tekniğin uygulanabileceği bir alan belirleme arayışlarına da rastladığımı söyleyebilirim.

İktisat eğitiminin kalitesinin birçok ölçütü olabilir. Bu ölçütlerden birisi de hiç kuşkusuz iktisatçılarımızın araştırma etkinlikleridir. Son yirmi yılda Türkiye Ekonomisi üzerine önemli araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı yabancı iktisatçılarınca AID, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşlar ve onların desteklediği araştırma projeleri çerçevesinde yapılmıştır. Azımsanmayacak bir kısmı ise bizzat Türk iktisatçıları tarafından üniversitelerimizde ve başta DPT olmak üzere çeşitli kamu ve özel kuruluş tarafından gerçek-

leştirilmiştir. Bu bağlamda iktisat tarihi ve imalat sanayi konularındaki araştırmaların katkılarını özellikle vurgulamak isterim. Ancak, başta işsizlik, gelir dağılımı, tarım sektörü, marjinal sektör («informal sector»), enflasyon gibi temel konular olmak üzere, Türkiye ekonomisi üzerindeki temel araştırmaların gerek sayı gerekse nitelikleri açısından yeterli düzeye ulaşmadığı ve bu konuda benzer gelişmişlik düzeyinde olduğumuz Latin Amerika ülkelerinden, Hindistan ve hatta Pakistan gibi ülkelere geri olduğumuz kanısındayım. Buna karşılık son yıllarda Türk iktisatçıların uluslararası platformda seslerinin daha çok işitildiği de gözlemlenmektedir. Gerçekten de çeşitli Batı üniversitelerinde ve Dünya Bankası, IMF, OECD gibi nitelikli insangücü istihdam eden uluslararası kuruluşların kadrolarındaki Türk iktisatçısı sayısının önemli boyutlara ulaştığını sanıyorum. Aynı şekilde Türk iktisatçıların uluslararası nitelik taşıyan dergilerdeki yayınlarında da son beş-altı yılda kayda değer bir artış görülmektedir. Ancak bu etkinliklerin ne kadarının yurtiçinde ne kadarının ise yurtdışında eğitim görmüş iktisatçılarımız tarafından gerçekleştirildiğini belirlemek güçtür.

b) Eğitim Yöntemleri

Türkiye'de iktisat eğitiminde kullanılan yöntemler de eğitim programlarının kapsamı gibi, yıllardır pek az değişikliğe uğrayarak uygulanagelmüş ve öğretim üyesinin belli bir materyali genellikle pasif konumdaki öğrenciye sunmasından ibaret kalmıştır. Bu konuda üniversitelerimiz arasındaki temel farklılaşma sınıf büyüklüklerinden kaynaklanmaktadır. ODTÜ gibi sınıfların görece küçük olduğu üniversitelerimizde öğretim üyesi öğrenci ile daha yakın etkileşim içine girebilmekte, öğrenciye ders sırasında soru yöneltme, görüş belirtme ve tartışma olanağı sağ-

layabilmektedir. Bunun gibi, ara ve dönem sonu sınavlarından ayrı olarak küçük haftalık sınavlar (quiz) yapmak, problem saatleri düzenlemek, danışma saatlerinde öğrencinin ders sırasında anlayamadığı konular üzerinde tekrar durup sorularını yanıtlamak ve öğrenciye akademik ve diğer sorunlarıyla yakından ilgilenilebilmek amacıyla danışmanlık hizmeti sunmak fırsatı doğabilmektedir. Birçok Batı üniversitesinde de yaygın olarak uygulanan bu yöntemlerin olumlu pedagojik etkileri kuşkusuz büyüktür. Ancak bu yöntemlerin az sayıda eğitim kuruluşumuzda uygulanabildiğini ve son yıllarda arttırılan öğrenci sayıları karşısında bu kuruluşlarımızda da etkisini yitirmeye başladığına işaret etmek isterim.

Uygulanan eğitim yöntemlerinin yüzeysel bir değerlendirmesinde bile hemen ortaya çıkan en çarpıcı özellik sistemin başka ülkelerde geliştirilen yöntemlere büyük ölçüde kapalı oluşu yanında Türkiye koşullarında geçerli olabilecek yöntemlerin geliştirilmesi ve pedagojik araştırma ve çalışmaların yapılmasında gözle görülür ciddi bir gayretin bulunmayışdır. Oysa başta ABD olmak üzere birçok Batı ülkesinde bu konu üzerinde önemle durulmakta yeni gelişme ve bulguların çeşitli eğitim kademelerine hızla duyurulması sağlanmaktadır. (9) Batı ülkelerindeki bu çalışmalar artan sınıf büyüklükleri karşısında eğitim kuruluşlarının verimliliğini arttırma amacı yanında öğrencilere daha kaliteli bir eğitim sunabilmek için pedagojik yarı ağır basan yöntemler geliştirmeyi de amaçlamaktadır. Geliştirilen modern yöntemlerin iki temel aracı televizyon ve bilgisayardır. Kısa devre televizyon aracılığıyla dersler verilerek öğretim üyesi zamanından tasarruf sağlanırken, video bantlarına kaydedilen güncel bir konudaki tartışmalar yoluyla da öğrencilerin konulara karşı ilgisini arttırmak ve öğrenim süreçlerinin kısaltılması ve kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Öte yan-

dan, kişisel bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler sonucu düşen fiyatlar bu ülkelerde bilgisayarın iktisat eğitiminde de daha yaygın kullanımına yol açmıştır. Öğrencinin bilgisayar aracılığıyla sık sık testler alarak kendi kendisini sınaması ve gelişmesini izlemesi, çeşitli makroekonomik modeller üzerinde oynayarak ekonomik yapıdaki etkileşimleri daha yakından gözlemleyebilmesi iktisat eğitiminin de bireysel düzeye indirgenmesini sağlamakta ve bu alanda yeni pedagojik atılımlar yapılmasını özendirmektedir. (10)

Bu hızlı gelişmeler karşısında Türkiye'deki durağanlığın olası nedenleri üzerinde de kısaca durmak istiyorum. Önemli bir nedenin öğretim etkinliklerinin parasal ve akademik getirisiyle ilgili olduğu kanısındayım. Türkiye'de eğitim kesiminde ücretlerin özellikle düşük olması üniversite öğretim elemanları için yüksek bir fırsat maliyeti oluşturmaktadır. Örneğin, ODTÜ İktisat Bölümü'nü başarıyla bitiren bir genç iktisatçının başta bankacılık olmak üzere birçok kesimdeki başlangıç kazancı, yabancı dil bilgisinin de katkısıyla üniversite araştırma görevliliğinden sağlayabileceğinin bir kaç katına ulaşmaktadır. Öğretim üyeleri için de söz konusu olan bu durumun öğretim üyeliği mesleğinin çekiciliğini azalttığı gibi öğretim üyesi zamanının alternatif kullanım alanları arasındaki dağılımında da belirleyici bir etken olduğu kanısındayım. Aynı yönde etkili olan bir nokta akademik terfilerin öğreticilik vasıf ve performansıyla hiç ilişkilendirilmeden düzenlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ücret politikası da bu yönde esneklik göstermeye elverişli bir biçimde düzenlenmemiştir. Bu durum parasal getiri bakımından farklılaştırma sağlayamayan ve akademik terfilerde etkili olmayan öğretim etkinliklerine daha fazla zaman ayrılmasını caydırıcı bir etmen olarak değerlendirilebilir. Eğitimin kalitesinin yükseltilmesi, yeni eğitim yöntemleri geliştirilmesi ve uygulan-

ması kuşkusuz üniversitelerin araç-gereç donanımlarının ve eğitim araştırması fonlarının artırılmasını gerektirir. Oysa bu kalemlere yapılan harcamalar üniversitelerimizin dar bütçeleriyle sınırlı kalmakta ve öncelik kazanamamaktadır. Eğitim kalitesi açısından bir başka nokta öğrenci/öğretim üyesi oranlarıyla ilgilidir. Değişik birimlerdeki öğretim üyesi sayılarına ulaşma çabalarımız sonuçsuz kaldığından bu oranın yıllar itibarıyla sayısal gelişmesini izleyemiyoruz. Bununla birlikte bu oranın son yıllarda önemli ölçüde arttığı söylenebilir. (11) Bu artışta öğrenci kontenjanlarında önemli boyutlara ulaşan yükseltme yanında bir kısım öğretim elemanının düşük ücretler karşısında bir diğer kısmının da yüksek öğretimdeki düzenlemelere tepki olarak üniversitelerimizden ayrılışı etkili olmuştur. İktisat bölümlerinin yükselen öğrenci/öğretim üyesi oranlarına tepkisi genellikle öğretim üyesinin ders yükünü arttırma, öğretim etkinliklerinde ya hiç deneyimsiz veya sınırlı deneyime sahip araştırma görevlilerinden giderek daha çok yararlanma ve sınav sistemini artan ölçüde doğru-yanlış ve çoktan seçmeli gibi test dayalı yöntemlere dönüştürmek şeklinde olmuştur. Özetle, Türkiye’de iktisat eğitimi bir yandan modern eğitim tekniklerine ve pedagojik yöntemlerdeki gelişmelere ötedenberi duyarsız ve kapalı kalırken, son yıllarda artan öğrenci/öğretim üyesi oranlarının yarattığı olumsuzluklar karşısında genellikle eğitim kalitesini düşürücü ara çözümler bulmak zorunda kalmıştır.

3) ÖNERİLER

Türkiye’de iktisat eğitimine ilişkin önerilerimi sorun alanlarında olduğu gibi eğitimin kapsamı ve eğitim yöntemleri ana başlıkları altında toplayacağım.

a) İktisat Eğitimi’nin Kapsamı Ne Olmalı?

İktisat Eğitimi’nin içeriğinin ne olması gerektiği sorusuna değinmeden iktisat eğitiminin amacının ne olması gerektiği sorusu üzerinde kısaca durmak istiyorum. İktisatın ciddi toplumsal boyutları ve etkileri olan bir bilim dalı olduğu eğitimin her aşaması için asla gözardı edilmemesi gereken bir temel ilke olmalıdır. Tahtaya çizilen şekillerin, yazılan formül ve modellerin tek tek fertlerin yaşamlarıyla ve bütünüyle toplumsal yaşamla ilgisi vurgulanması gereken bir noktadır. Bu nedenle iktisat eğitimi salt gerçek yaşamdan kopuk çeşitli kuramların, niceliksel yöntem ağırlıklı modellerin ve her çeşit soyutlamanın öğrencilere aktarıldığı bir platform olmak durumunda kalmamalıdır. Tam tersine, iktisatın, tarihsel boyutuyla ve sosyo-ekonomik ve kurumsal yapısıyla ekonomilerin nasıl işlediğini inceleyen, toplumsal sorunların nasıl ortaya çıktığını sorgulayan, toplumsal amaçları ön planda tutan ve onların gerçekleşmesi için çözümler arayan bir bilim dalı olması gerektiğine inanıyorum. Öyle sanıyorum ki, kamuoyunun ve üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin iktisat bilimi ve iktisatçı hakkındaki imaj ve beklentileri de çoğunlukla bu yöndedir. İktisatçıların ve özellikle akademisyenlerin ilk kez karşılaştıkları bir sade vatandaşın enflasyon ve işsizlikle ilgili sorular işitmesi bir raslantı değildir. Benzer beklentilerle iktisat okumaya başlayan bir gencin üniversitedeki ilk yılının üçüncü haftasında rekabetçi piyasalarda fiyatın nasıl belirlendiği tartışılırken duyduğu şaşkınlık, şayet modelin dayandığı varsayımlar iyi verilmişse, büyük olmayabilir. Oysa birkaç hafta sonra tüketici dengesinin tükettiği ikinci elmadan, birinciden sağladığının, diyelim yalnız yüzde sekseni kadar fayda sağlayan tüketicisiyle karşılaştığında beklentilerinden farklı bir dünya içinde olduğunun artık farkına varmış olabilir. Daha sonra karşılaştığı

bazı konular karşısında da bunların gerçek yaşamla ve özellikle ülke ekonomisiyle ilgili olduğu için değil salt birer akademik egzersiz ve entelektüel uğraşın parçaları olarak aktarıldığı kanısına varabilir. Öğrenci teknik ağırlıklı bir programda öğrenim görüyorsa bu kanısı daha da pekişebilir ve kendisini ilk beklentilerinden daha da uzaklaşmış hissedebilir. Bu saptamalardan hareketle teknik iktisat eğitimine karşı olduğum şanılmamalı. Aksine dikkatli kullanıldığında ve dozu iyi ayarlandığında ve özellikle yukarıda öngördüğüm amaçlara yönelik olması durumunda böyle bir eğitimin sayısız yararları olduğu kanısındayım. Ancak bazı meslekdaşlarımızın ve öğrencilerimizin bilgisayarları başında niceliksel teknikler içinde boğulup kaldıklarını gördükçe, model sonuçları beklenen veya istenen şekilde çıkmayınca varsayımlar biraz değiştirilip, bağımsız değişkenlerle biraz oynanıp farklı sonuçlara ulaşıldığını gördükçe bu metotlara karşı zaman zaman benim de güvenimin sarsıldığını söyleyebilirim. Bu değerlendirmemi haksız ve yanlış bulanlar olabilir ama niceliksel yöntemlerin en yaygın kullanıldığı ABD’de bilimsel dergilerin giderek teknik ağırlık makalelerle dolduğunu gördükçe ve Amerikan İktisat Derneği’nin hepsi profesyonel iktisatçı olan 15.000 üyesinin en az üçte ikisinin bu nedenle belli başlı bilimsel dergileri ve bu arada Dernek yayınlarından olan American Economic Review’i okumakta güçlük çektiklerini öğrendikçe aynı tehlikenin bizleri de sarmasından endişe ediyorum. (12)

Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda iktisat eğitiminin kuramsal dozunun azaltılması ve verilen bilgilerin gerçek yaşamla daha yakından ilişkilendirilmesi gereğine inanıyorum. Bu nedenle kısa dönemde mevcut ders programlarının ülke gerçekleri de dikkate alınarak yeniden gözden geçirilmesi ve çeşitli alan ağırlıklarının yeniden belirlenmesi yararlı olacaktır. Aynı şekilde

okutulan çeşitli dersler içinde de konulara göre yeni ağırlıklar saptanmalı ve gerçek yaşamla ilintisi zayıf kuramlar yerine, kuram derslerinde sosyal fayda-maliyet analizleri, dışsal ekonomiler, eksik rekabet, para ve maliye politikası, enflasyon, işsizlik, gelir dağılımı gibi konuların üzerinde daha ağırlıklıla durulmalıdır. Orta ve uzun dönemde ise ders programlarının insangücü planlaması çerçevesinde belirlenmesinde sayısız yararlar vardır. Yeni ders programları ilgili öğretim üyelerinin görüşleri alınarak belirlenmeli ve zaman içinde değişiklikler yapabilmek için esnek bir yapıya kavuşturulmalıdır. Kompartmanlar halinde her konuyu biraz işlemek çabası yerine daha az materyalin daha iyi öğretilmesi temel bir ilke olarak benimsenmeli ve programlar bu ilke doğrultusunda sık elekten geçirilmelidir. Hemen akla gelen bir yol ilk iki yıllık temel iktisat eğitiminden sonra öğrencilerin üçüncü ve dördüncü sınıflarda, niceliksel yöntemler, iktisat politikası, iktisat teorisi gibi alanlarda uzmanlaşmasına olanak verilmesidir. İlk iki yılda iktisat öğrencilerine hukuk, işletme gibi branş dışı derslerin dar bir kapsam içinde ve zorunlu dersler olarak okutulmasını yararlı bir uygulama olarak görmediğimi de belirtmek isterim. Şayet iktisat öğrencisi farklı bilim dallarında da bilgilendirilmek isteniyorsa, iktisatla bir başka bilim dalının, bazı Batı üniversitelerinde olduğu gibi aynı lisans programı çerçevesinde ve birbirlerine yakın ağırlıklı olarak eşleştirilmesi (joint-degree) daha akılcı bir yol olur kanısındayım.

İktisat programları hangi içerikte düzenlenirse düzenlensin iki konunun programın temel unsurları arasında yer almasını gerekli görüyorum. Bu konulardan birincisi iktisadi düşünceler tarihidir. Bu ders öğrencilerimizin ekonomodike devrevi hareketleri andıran düşünce akımlarını ve onların kısa ve uzun dönem yansımalarını ayrıntılarıyla izlemelerini sağlayarak düşünce ufuklarını ge-

nişletecek ve bugünü değerlendirmelerinde kuşkusuz daha geniş bir bakış açısı verecektir. İkinci önemli bir konu öğrencilerimizin dünya ekonomisindeki gelişmeler çerçevesinde Türkiye ekonomisinin yapısını tarihsel bir süreç içinde çok iyi incelemeleri ve öğrenmeleridir. Bu amaca yönelik olarak Tarım İktisadı, Bölgesel İktisat, Gelir Dağılımı, Çalışma Ekonomisi, Sanayi Ekonomisi gibi bugüne dek ihmal edilen konulara ağırlık verilmeli ve bu dersler Türkiye ekonomisine yönelik olarak yeniden düzenlenmelidir.

Önemle vurgulamak isterim ki, yukarıda değinilen amaçların ve içerik uyarlama ve değişikliklerinin gerçekleşmesinin önkoşulu üniversitelerimizde akademik özgürlüğün yerleşmesi ve süreklilik kazanmasıdır. Bunun için de önyargısız olmak ve farklı paradigmalara ve farklı sosyo-ekonomik yapıların deneyimlerine bilimsel ölçüler ve çerçeve dışına taşmadan açık olma gereği önem kazanmaktadır. Öyle sanıyorum ki, böyle bir yaklaşım geleneksel iktisadın tümüyle hakim olduğu üniversitelerimizde iktisat eğitime renk katacak ve akademik yaşam için gerekli tartışma ortamının yeşermesini sağlayacaktır. Bunun gibi, öğrencilerimizin yabancı dillere hakim olmalarını ve yabancı dilde öğrenim görmelerini önerilen liberal eğitimin bir engeli değil tersine yararlı bir ögesi olarak gördüğümü de belirtmek isterim.

Bu bağlamda, yukarıda önce sürdürdüğüm görüş ve önerilerimi Giriş İktisadı ve Gelişme İktisadı'yla lisans üstü eğitim ve araştırma etkinliklerine yeniden değinerek desteklemek istiyorum. Giriş İktisadı öğrencide iktisata olan ilginin ve iktisat nosyonunun filizlenmesinde önemli işlevi olan bir alandır. İktisat bölüm öğrencileri dışında çok sayıda değişik bölümün programında yer aldığı için de çok sayıda öğrenciyi ilgilendirmekte ve iktisat bölümlerinde toplam öğretim üyesi zamanının önemli bir kısmını harcamaktadır. Bu derste de soyutlama derecesi yüksek ko-

nular süzgeçten geçirilerek ayıklanmalı bir kısmı üst sınıflara kaydırılmalı bunların yerine azgelişmişlik olgusuyla daha yakından ilintili kuramlara ağırlık verilmelidir. Öte yandan, iktisat bölümleri dışına verilen Giriş İktisadı dersleri çoğu kez dersin verildiği bölümlerin özelliklerine göre farklılaştırılmadan standard bir program çerçevesinde bir veya iki dönem boyunca verilmektedir. Dolayısıyla mühendislik, kamu yönetimi ve işletme okuyan öğrenciler aynı kapsam ve aynı soyutlama düzeyinde iktisat dersleri almakta ve öyle sanıyorum ki bir iki yıl içinde öğretilmeye çalışanların çok büyük bir kısmını unutmaktadırlar. Bu derslerin içeriğinin ilgili bölümlerin amaçları doğrultusunda farklılaştırılarak yeniden düzenlenmesi gereğine işaret etmek istiyorum. Bu düzenleme yapılırken soyutlama derecesi yüksek kuramlar yerine azgelişmişlik sorunu ana teması çerçevesinde daha çok uygulamaya ve güncel olaylara ağırlık verilerek sunulan bilgilerin daha kalıcı olması sağlanmalıdır.

Öte yandan, Gelişme İktisadı'nın iktisat eğitimimize yeni bir yön vermede önemli bir işlevi olabileceği kanısındayım. Batı ülkelerinde doğan, orada yeşeren ve sonunda yine orada çöküntüye uğrayan bu bilim dalının gelecekteki işlevini bugünden kestirmek güç olmakla birlikte, kimi özellikleri ilerisi için ümit vericidir. Bu bilim dalı azgelişmişlik ögesini ön plana çıkararak geleneksel iktisattan farklı bir kurumsal çerçeve yaratma çabalarında en ön safta yer almış, ve henüz bir senteze ulaşmamış olsa da farklı sosyo-ekonomik yapıların ve farklı yaklaşım ve paradigmaların gündemde olduğu bir forum oluşturmuştur. Aynı şekilde, azgelişmişliğin iktisadi boyutları yanında sosyal ve politik boyutlarının da ağırlık kazanması sonucu bu bilim dalı giderek iktisat tarihi, sosyoloji, siyaset bilimi gibi bilim dallarıyla da etkileşimini arttırma potansiyeli göstermekte ve iktisadi konulara disiplinlerarası bir boyut ka-

zandırmanın öncülüğünü yapmaktadır. Öte yandan azgelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiler bu dalın olaylara dünya ekonomisi çerçevesinde bakmasını gerekli kılmaktadır. Bu özellikler azgelişmiş ülke iktisatçılarının bu konuya daha yaygın biçimde katılmalarını sağlayarak bu ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına ilişkin bilgilerimizi arttırabilir ve bu ülkelerin kendilerine özgü sorunlarının tartışılması için daha elverişli bir kuramsal yapının oluşmasına ve bu ülkelerde ve bu arada Türkiye'de daha farklı bir iktisat anlayışının ortaya çıkmasına yardımcı olabilir.

Böyle bir dönüşüm için lisanüstü eğitime ve ülke içindeki araştırma birimlerine de önemli görevler düşmektedir. Geleceğin eğitimlerini ve araştırmacılarını yetiştirmede lisansüstü eğitimin son derece önemli bir işlevi olmasına karşın ülkemizde gerek yüksek lisans ve gerekse doktora eğitiminde yeterli düzeye ulaşılmadığı kanısındayım. Bu noktadan hareketle bugün için üniversitemizimizin ayrı ayrı lisanüstü programlar düzenlemek yerine aralarında sıkı işbirliği yaparak mevcut kaynaklarını birleştirmeleri gereğine inanıyorum. Özellikle doktora eğitiminin adaylara yüklediği mali yük yurtiçi burslar yoluyla giderilmeli ve öğrencilerin zamanlarının tümünü doktora çalışmalarına ayırmaları sağlanmalıdır. Doktora programlarının düzenlenmesinde üniversiteler arasında farklılaştırmaya gidilerek yüksek lisans öğreniminden sonra doğrudan tez çalışması yaparak doktora uygulamasına da yer verilmeli ve böylece öğretim üyesi tasarrufu yanında adayların daha uzun süre araştırma yapmaları sağlanmalıdır. Bu tür düzenlemelere ek olarak doktora adaylarına yurt dışı eğitim olanakları devlet bursları yoluyla yaygınlaştırılmalıdır. Yurtiçi ve yurtdışı doktora alanları üniversitemizimizin gelecekte değişik dallardaki olası gereksinimleri gözönüne alınarak planlanmalı ve uygu-

lamalı tez çalışmalarının Türkiye ekonomisine yönelik olması özendirilmelidir.

Doktora tez çalışmaları gibi diğer araştırma etkinliklerinin de Türkiye ekonomisi üzerinde yoğunlaştırılması ve bu etkinliklerin sayısının ve düzeyinin yükseltilmesi iktisat eğitimimizin temel amaçları arasında yer almalıdır. Dış kaynaklardan finanse edilen araştırma projelerinin bu konudaki katkılarını yadsımamakla birlikte, bunların ağırlık verdiği konuların çoğu kez ülke ihtiyaçlarını yansıtmaktan uzak kaldığını özellikle vurgulamak isterim. Çatıları projeyi veren kuruluşlarda çatılan bu araştırma projeleri doğal olarak o kuruluşların ana ilke ve amaçlarını yansıtmakta ve o dönemde öncelik verdikleri ana temalara yönelik olmaktadır. Bu nedenle araştırma etkinlikleri uzun dönem gelişme amaçları doğrultusunda işsizlik, gelir dağılımı ve büyüme süreçleri gibi ihmal edilegelmiş konulara kanalize edilmeli ve bu konulara ilişkin veri bazı güçlendirilmelidir. Bu amaçlar doğrultusunda kamu sektörünün araştırma projeleri yoluyla üniversitemizimizi desteklemesi ve bu sektördeki araştırma birimlerinin azımsanmayacak araştırma potansiyelinin harekete geçirilmesi üzerinde önemle durulması gereken noktalar arasındadır.

b) Eğitim Yöntemleri

İktisat eğitiminde uygulanacak yöntemler öğretim üyesi açısından olduğu kadar öğrenci açısından da ele alınmalıdır. Ülkemizde eğitimin çeşitli dal ve kademelerindeki fırsat eşitsizliğinin benzer ölçülerde iktisat eğitimine de yansıdığı ve görece olarak üst gelir grupları ve gelişmiş bölge çıkışlı öğrenciler üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Aynı şekilde yabancı dilde öğretim yapan özel lise, kolej ve Anadolu Lisesi çıkışlı öğrencilerin başlangıç avantajlarının doğal

uzantısı olarak daha başarılı sonuçlar aldıklarını gözlemlerim arasında belirtmek isterim. İktisat eğitiminin başarısının öğrencilerin parasal sıkıntılarının giderilmesi ve koşullarının iyileştirilmesiyle yakından ilintili olduğu unutulmamalı ve eğitim olanaklarını toplum içinde yaygınlaştırmak için gerekli önlemler alınmalıdır.

Konuya öğrenci açısından bakıldığında önemli pedagojik sorunların bulunduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Öğretim üyelerinin pedagojik eğitim almadan ders vermeye başlamalarının çoğu kez öğrencilerimiz için önemli bir sorun oluşturduğu kanısındayım. On-onbeş yıl önce Nobel ödülü sahibi bir iktisatçıyı dinlerken ne kadar çok sıkıldığımı hatırlıyor ve öğretmenlik becerisinin her zaman araştırma yetenek ve katkılarıyla doğru orantılı olamayacağını belirtmek istiyorum. Bazı Batı ülkelerinde yer yer uygulandığı gibi, ders vermeye yeni başlayacak öğretim elemanları için kısa süreli kurslar düzenlemek bu konuda atılacak doğru bir adım olacaktır. Düşünüyorum da böyle bir kursdan yararlanabilseydim ilk derslerimde belki daha az bocalar birkaç yıllık deneyimden sonra kendi başıma öğrendiklerimi bu yolla daha hızlı öğrenebilirdim. Öğrencilerde konuya karşı ilgi ve merak uyandırma, öğrencilerin öğretilenleri değişik koşullara uygulayabilme becerisi kazanması ve bilgilerinin kalıcı olmasında üniversite öğretmenin payı azımsanabilir mi? Pedagojik sorunlar yüksek öğretimde ilk ve orta öğretime göre daha mı az önemli?

Kanımca üniversite öğretmenin düşeceği en büyük yanılgılardan biri konuları başka doğru yokmuşcasına sunması olabilir. Üniversite paketlenmiş bilgilerin öğrencilere aynen sunulması yerine ders içinde ve dışında öğretim üyesi-öğrenci iletişiminin sağlandığı bir tartışma ortamı gerektirir. Bu bağlamda son yıllarda artan ölçülerde kullanılan doğru-yanlış, çoktan seçmeli gibi teste dayalı sınav yöntemlerinden ve derste

anlatılan veya ders kitabındaki materyalin aynen tekrarını gerektiren uygulamalardan vazgeçilerek öğrencinin konuları tartışma ve yorumlamasına yönelik sorulara ağırlık verilmesi gereğini vurgulamak istiyorum. Kuramsal derslerde anlatılanları gerçek yaşamla ilişkilendirmek ve örnekler vermenin yararına inanıyorum. Giriş İktisadında, örneğin rekabetçi piyasa dengesinin taban-tavan fiyatlarına uygulanması gibi konuların, özellikle örnekler Türkiye'den veriliyorsa, en çok ilgi çeken konular arasında yer alması bir rastlantı değildir.

Öğrencilerle ders içinde ve dışında etkileşim kurmanın, gereği yanında, öğretim üyelerinin kısıtlı zamanları üzerinde önemli bir talep oluşturduğu da gözönünde tutulmalıdır. Bu nedenle öğrenci/öğretim üyesi oranlarının düşürülmesi ve öğretim üyelerinin ders yüklerinin azaltılması ve daha çok sayıda araştırma görevlisiyle desteklenmeleri gereğine inanıyorum. Bununla ilgili olarak Türkiye'de rektör yardımcılığı, dekan yardımcılığı, bölüm başkan yardımcılığı gibi özünde idari görevlerin akademisyenlerce yürütülüyor olmasını, kıt kaynaklarımız gözönüne alındığında bir çelişki olarak görüyor ve öğretim üyelerinin idari kararlara daha çok çeşitli komisyonlarda görev yaparak katılmalarının yararına işaret etmek istiyorum. Öğretim üye zamanının kullanılmasında da daha esnek davranılmalı ve ders yükleri ve araştırma etkinliklerinin belirli dönemlerde yoğunlaşmasına olanak sağlanmalıdır. Bunlara ek olarak Türkiye koşullarına uygun yeni yöntemler araştırılmalı ve Batı'da geliştirilen yöntemlerin ve özellikle bilgisayar kullanımının ülkemiz koşullarına uygunluğu eğitim maliyetleri ve pedagojik açılardan tartışılmalıdır. Yeni yöntemlerin geliştirilmesi bunların sınanarak uygulama sonuçlarından gerekli derslerin çıkarılmasına bağlıdır. Bu nedenle iktisat bölümleri ve öğretim üyeleri arasında eğitim deneyimlerine ilişkin etkileşim siste-

matikleştirilerek arttırılmalı ve aralarında eğitim yöntemleri ve ders içerikleri hakkında canlı bir bilgi alışverişi olmalıdır. Bu konuda öğrencilerimizin de görüşlerinin alınmasında sayısız yararlar görüyorum. Ders içerikleri, dersin yapılışı, ders kitabı ve öğretim üyesinin performans ve tutumu hakkında öğrenci değerlendirmelerinin bazı Batı üniversitelerinde öğretim üyesi başarısını izleme ve ölçmede önemli bir ağırlığı olduğu unutulmamalıdır. Ben de uygulamalardan esinlenerek 5-6 yıldır dönem sonlarında öğrencilerimden yukarıdaki başlıkları içeren yazılı değerlendirmeler alıyorum. Öğrencilerin özgürce ve isimlerini belirtmeden yapabildikleri bu değerlendirmelerin çok aydınlatıcı olduğunu bazı kusurlarımın belki henüz yazılmadığını ama yazılanlardan çok yararlandığımı söyleyebilirim.

4) SONUÇ

Bu yazıda iktisat eğitimimizle ilgili temel sorunlara eğitimin ana ilke ve amaçları doğrultusunda ve ne öğretmeli ve nasıl öğretmeli soruları çerçevesinde değinilmiş ve sınırlı gözlemlere dayalı önerilerde bulunulmuştur. Batı ülkelerinde çoğunlukla eğitim yöntemleri üzerinde yoğunlaşan eğitim araştırmalarının Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde içerik yörüngesine oturtulması gereğinden hareketle ülke koşullarıyla yakından ilişkili bir eğitim kapsam ve süreci geliştirilmesi önerilmiştir. Bugüne dek gözlenen gelişmenin aksine programların içeriğinin belirlenmesinde içe dönük, eğitim yöntemlerinde ise seçici olmak gereği vurgulanmıştır.

Önemle belirtmek isterim ki, uygulanan eğitim yönteminden bağımsız olarak, mesleğini seven, öğrencilerinin karşılaştıkları güçlüklerle duyarlılık gösteren, ilkeli, sevecen ve çalışkan öğretmen iktisat eğitimimizin de en

temel öğeleri arasındadır. İyi ve seviyeli bir eğitimin iyi yetişmiş ve yetenekli eğitimciler gerektirdiği gözönünde tutularak bu konudaki sınırlı kaynaklarımız özenle kullanılmalı yenilerinin yetişmesi özendirilmelidir. Bu bağlamda üzerinde önemle durulması gereken bir diğer nokta iktisat öğretimiyle geniş halk kitlelerinin eğitimi arasındaki iki yönlü etkileşimdir. İktisat öğretiminin düzeyindeki iyileşme kitlelerin eğitim düzeyini etkileyebileceği gibi kitlelerin iktisat ve genel eğitim düzeyindeki gelişme de iktisadi sorunların kamuoyundaki tartışmasında genellemeler yerine, ayrıntılı ve bilimsel dozu yüksek analizlere ve teknik bulgulara dayalı değerlendirmelere yol açarak iktisat öğretiminin düzeyinin yükseltilmesini özendirecektir.

İktisat eğitimimizin giderek ağırlaşan temel sorunlarının genel eğitim sistemimizin, kökenleri eskiye uzanan, kimi açmazlarıyla özdeş olduğu ve kısa dönemde kolay çözümlere ulaşılamayacağı dikkate alınarak, bu vesileyle yeniden gündeme gelen bu konunun canlı tutulması ve eğitim kapsam ve yöntemlerine ilişkin gözlem ve önerilerin bilimsel araştırma bulgularıyla desteklenmesi sağlanmalıdır.

NOTLAR

- (1) ODTÜ İktisat Bölümü birinci sınıf öğrencilerine son beş yıl içinde uyguladığım anket sonuçları sınırlı gözleme dayanmakla birlikte bu bölümü ilk üç tercihi arasında belirten öğrenci sayısında gözle görülür bir artış olduğunu göstermektedir. Aynı gözlemi Türkiye genelinde sınamak gerekli bilgilere kısa sürede ulaşma güçlükleri karşısında mümkün olamamıştır.
- (2) Fikret Görün (der.), *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine*, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayın No. 20, 1972.
- (3) 1984-85 ders yılını kapsayan bu sayılar 756 ekonometri bölümü öğrencisini de içermektedir. Bu sayılara aynı ders yılı için 1475 eksterne ve 26.071 açık öğretim fakültesi iktisat öğrencisi eklendiğinde Türkiye'deki toplam iktisat öğrencisi sa-

- yısının kırkbine yaklaştığı görülmektedir. Bu yazıdaki sayısal verilerin tümü, aksi belirtilmedikçe, Yüksek Öğretim Kurumu İstatistik Şubesi'ndeki ÖSYM bilgisayar çıktılarından derlenmiştir.
- (4) Türkiye'de İktisat eğitiminin tarihsel gelişiminin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Selim İlkin, 1920-1960 Döneminde Türkiye'deki İktisat ve Ticaret Eğitimi ile ilgili Kuruluşların Gelişimi Tarihi Üzerine bir Deneme, F. Görün (der) (1972) içinde, sh. 3-38.
- (5) Bu farklı bakış açısının başlıca örnekleri şunlardır. R.L. Heilbroner, **The Economic Problem**, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1970; E.K. Hunt and H.J. Sherman, **Economics An Introduction to Traditional and Radical Views**, Harper + Row, New York 1972 ve J. Robinson ve J. Eatwell, **An Introduction to Modern Economics**, McGraw Hill, Maidenhead, 1973.
- (6) R.G. Lipsey ve P.O. Steiner, **Economics**, Harper + Row, New York.
- (7) Gelişme İktisadı üzerindeki tartışmaların bir değerlendirmesi için bkz. Fikret Şenses, **Development Economics at a Crossroad**, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Special Issue on Development Economics, Cilt. 11, 1-2, 1984, sh. 109-150.
- (8) Bkz. **ODTÜ Gelişme Dergisi** Cilt 10, 1 sh. 109-111 ve Cilt 10, 2, 217-20.
- (9) Bknz. **American Economic Review, Papers and Proceedings**, değişik sayılar.
- (10) İktisat Eğitiminde kullanılan yeni yöntemler ve uygulama sonuçları için bknz. **American Economic Review, Papers and Proceedings**, değişik sayılar, özellikle 1970-85.
- (11) Kontenjan artışlarının iktisat bölümlerini nasıl etkilediğini saptamak için gerekli bilgilerin tümüne ulaşamamakla birlikte iktisat bölümlerine yerleştirilen öğrenci sayılarının 1981 ve 1982 yılları arasında önemli ölçüde arttığı ve artış oranlarının İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde % 11.1, Ege Üniversitesinde % 58.6, ODTÜ'de % 67.4 ve Hacettepe Üniversitesinde % 73.6'ya ulaştığı anlaşılmaktadır. (Bknz. **ÖSYM**, Araştırma-Geliştirme Birimi, **1981-82 Yıllarında Yüksek Öğretim Programları Kontenjanları**, Ankara 1983, sh. 38-39).
- (12) Bknz. G.L. Bach, An Agenda for Improving the Teaching of Economics, **American Economic Review, Papers and Proceedings**, 1973, sh. 303-308.

İktisat Tarihinin Niteliği ve Eğitimdeki Yeri Üzerine

Yavuz CEZAR

Dr. Cezar İÜ İktisat Fakültesinde öğretim üyesidir.

Tarih yazmakla, yazılan tarihin önemi, yararı ya da işlevi konusunda söz söylemek çok farklı şeylerdir. Mesleği bilfiil icra edenler, genelde bu gibi soruların yanıtlarını ortaya koymuş oldukları çalışmaların çerçevesi içinde vermiş sayılırlar. Tarih felsefesi ve metodolojisi üzerinde müstakilen kafa yoranların birçoğu ise meslekten tarihçi olmamışlardır.

Tarihçi, yukarıdaki sorulara açık yanıtlar vermeye çağrıldığında büyük bir hesaplaşmaya zorlanmış olmaktadır. Büyük tarihçilerin dahi bunu, mesleklerinde «en zor an» biçiminde niteledikleri görülür. Bunun en çarpıcı ve en yeni örneklerinden biri belki M. Bloch'un tavrıdır. Bloch bu sorulara muhatap olduğunda «İşte tarihçi hesap vermeye çağırılmıştır. Bu alanda biraz iç titremesiyle acemice dolaşacaktır» demiştir. Bloch'un bu «dolaşımı» tarihin önem ve anlamı konusunda zengin içerikli bir manüskrinin ortaya çıkmasını sağlamışsa da, sağlığında o, bu çalışmaya bir türlü son biçimini verememiş ve onu bitirememiştir. Çalışmanın basımı da ölümünden sonra gerçekleştirilmiştir.

Birçokları tarihin işlev ve yararı konusunda âdeta elle tutulur somut sonuçlar ortaya konmasını bekler. Ancak, bu tip sonuçlarla ortaya çıkanların fikirleri, eleştirel düşünce karşısında çok çabuk yıkılmış ve artık eskimiştir. Bugün, tarihin anlamı konusunda ortaya konmuş en geçerli yorumun M. Bloch'a ait olduğu söylenebilir. Bloch diyor ki: «Tarih insanlığın entellektüel açlığını giderme hakkının bir parçasıdır». Böyle bir yorum, tarih yazma ve öğrenmeyi bir hak olarak tanımlamakta ve tarihçinin mesleğini meşrulaştırmaktadır. Böylece, bu hakkın serbestçe icrasının koşulları da dolaylı biçimde savunulmuş olmaktadır.

«İktisat tarihi» yerine «Tarih»i ön plana çıkararak konuya girişimiz, tarihin bir bütün olduğu gerçeğine dayanmaktadır. İktisat tarihi bir işbölümünün ortaya çıkardığı bir alt

disiplin olarak kabul edilmelidir. Aksi takdirde, bir bütün olan tarihin algılanması, kavranması ve yorumu daha da güçleşir. Ancak, insanlığın geçmişindeki bazı dönemlerin (özellikle kapitalizmin gelişmesi ve sonrası) kavranma ve yorumlanmasında iktisat tarihinin özel bir yeri ve ayrıcalığı olduğu da muhakkaktır. Bu ayrıcalık iktisat tarihinin, bu dönemler için âdeta genel tarihle özdeşleşmesinden kaynaklanmaktadır. Başka deyişle, tarihin bütünselliğini bozmadan ve kısmiliğe düşmeden, bu dönemler için iktisat tarihi, geneli en iyi kavrayabilecek bir disiplin olarak kullanılabilmektedir.

Aslında iktisat tarihi, tarihten daha çok iktisadın çocuğu sayılır. Nitekim, iktisat tarihinin ayrı bir disiplin halinde doğup, serpilmesinin kökenine inildiğinde, iktisat biliminin doğuşu ve gelişimi ile iktisat tarihi arasında bir koşutluk olduğu görülür. İlk iktisat tarihçileri de iktisatçılar arasından çıkmıştır. İktisatın bir bilim olarak gelişme süreci ile **sanayi devrimi** denen olaylar zinciri arasında büyük bir ilişki olduğu da açıktır. Kısa sürede önce İngiltere'nin, arkadan kıta Avrupasının veçhesini değiştiren ve daha sonra da genişleyen dairesel dalgalar halinde tüm dünyayı etkileyecek olan bu olaylar zincirinin düşünen kafaların dikkatlerini cezbedeceği muhakkaktı. Daha önceki dönemlerde yavaş seyreden tarih birden hızlanmış ve bir insanın ömrü içine sığabilen büyük sosyal değişim ve dönüşümlerin izlenip, kavranması mümkün hale gelmişti. İşte bu çarkın nasıl işlediğini anlama ve izah çabaları, arkadan, ortaya çıkan yeni düzen ve ilişkilerin yarar ya da zararlarına ilişkin savunma ve eleştiriler, iktisat denen bilimin doğup, gelişmesine yardımcı oldu. Ancak iktisat günü kavramaya yönelikti ve bu bakımdan büyük soyutlamalarla giderek teorikleşiyordu. İktisatın özellikle her zaman ve her yerde geçerli olabilecek kanunlar ürettiği savı, bazı zihinlerde büyük tepkilere yol açmaya başlamıştı.

Alman tarihçi okulu bu tepkilerin dile getirildikleri akım oldu. Böylece iktisata tarihsel bir perspektif eklenmeye başlandı.

Bu okulun kurucusu olan **Roscher** klasik iktisatın yasalarını tarihsel malzeme ile sinama ve tamamlamaya koyulmuştu. Roscher bu yasalara ve klasik iktisatın tümdengelim yöntemine kesin bir karşı çıkış yapmamıştı. Ancak, okulun yeni temsilcisi **Schmoller**'in bu konulardaki tavrı çok kesin ve sert oldu. Schmoller iktisatın soyutluğuna karşı çıkarak, tümevarımcı bir yöntemle tarihe yöneldi. Amacı aslında tarih yazmak değildi. O, toplanan büyük tarihsel malzemeden yeni bir iktisat teorisi çıkarmayı düşünüyordu. Ancak sonuçta ortaya çıkan iki ciltlik yapıt, amaçlanan büyük sentezin gerçekleştirmediğini gösterdi. Okulun diğer temsilcileri de aynı yolda ısrar ettiler, ama onlar da başarılı olamadı. Böylece, iktisat teorisinin tarihsel perspektif içerisinde yeniden inşası projesi güdük kaldı. Her ne kadar bu okulun son temsilcileri sayılan **Sombart** ve **Weber**, yeni görüş ve sentezleriyle tarihsel yorumdaki kısırlığı bir ölçüde aşmayı başardılarsa da, onların çalışmaları da klasik iktisatın tarihsel versiyonu biçimine dönüşemedi.

Klasik iktisatın teorisine ve yöntemine karşı çıkmakla birlikte, Alman tarihçi okulunun klasik iktisatın dayandığı felsefeyi tahkim bir araç olduğu kabul edilir. Ancak burada bizce önemli olan nokta, bu tip çalışmaların iktisat tarihi denen yeni ve ayrı bir disiplinin gelişmesindeki katkısıdır. Öyle görünüyor ki, eğer Alman tarihçi okulunun çalışmaları, yeni bir iktisat teorisinin inşasında kesin bir başarı kazansaydı, iktisat tarihi ayrı bir ihtisas dalı halinde gelişme yoluna girmeyecek ve iktisat bilimi ile özdeşleşerek, iktisatçının uğraş alanı belki tarihin kendisi olacaktı...

O halde, iktisat tarihinin ayrı bir disiplin halinde gelişmesini bir bakıma iktisatçının başarısızlığına borçluyuz. Böyle bir sonuç bu-

gün iktisat tarihçisini, tarihe yaslanıp yeni bir iktisat teorisi inşa etme sevdasından uzaklaştırarak, tarihi kendi bütünselliği içerisinde anlama ve kavramaya daha fazla yaklaşmış görünmektedir. İktisat tarihçisi bu bütünselliği yakalama şansını yitirmemek için tarihi, «**iktisadi olaylar tarihi**» biçimine dönüştürme tuzağına düşmemek zorundadır. Tarihte önemli olan salt iktisadi olanı bulup ayıklamak ve sıralamak değil (Zaten neyin iktisadi, neyin iktisat dışı olduğunun kararını vermek de ayrı bir sorundur), toplumsal dinamiğin işleyişindeki her döneme özgü belirleyici faktörleri yakalayabilmek ve yorumunda bunları kullanabilmektir.

İnsanlığın geçmişini yönlendirmiş olan toplumsal dinamiklerin yakalanmasında, iktisat biliminin getirmiş ve geliştirmiş olduğu çeşitli kavram ve analiz aletlerinin katkısı yadsınamaz. Bu bakımdan yalnız iktisat tarihçisinin değil, herhangi bir tarihçinin de bu kavram ve analiz aletleriyle bir ölçüde mücehhez olması artık tarihçi olmanın ön koşulu haline gelmiştir. Bu ise bizi «**tarihin iktisadileşmesi**» kavramına getirecektir.

Tarihin iktisadileşmesi, tarihin iktisadi olaylar tarihine indirgenmesinden çok farklı bir kavramdır. Bu ikincisi tarihteki bütünselliği bozduğu halde, tarihin iktisadileşmesi kavramı bu bütünselliği bozmadan tarihin kavranmasına olanak verebilmektedir. Bu bakımdan, tarihin iktisadileşmesinden korkmamalı, ama tarihi iktisatla özdeşleştirecek ifratlardan da kaçınılmalıdır. Tarihin iktisadileşmesi, belki günümüz dünyasının iktisadileşmesinden kaynaklanan bir olgudur. Zira, netice itibarıyla tarihi yazan insandır ve bu insanın tarih anlayışı, içinde yaşadığı devrin koşullarından ve özelliklerinden etkilenecektir. Bununla birlikte, olayda bu «**retrospektif**» etkinin yanı sıra, iktisat biliminin diğer sosyal bilimler arasındaki mümtaz yerinin de payı olduğu muhakkak. Nitekim, (her türlü akım ve ekolüyle iktisat bilimi bugün, top-

lumsal dinamikleri ayıklama ve açıklamada en gelişmiş ve böylece de bilimselliğe en fazla yaklaşmış disiplin durumundadır. Tarihsel araştırmaya yönelecek olan bilim adamlarının, iktisadın geliştirmiş olduğu çeşitli analiz aletlerinden yararlanmak en büyük hakkıdır. Bu hakkın kullanılması sonucunda ortaya çıkacak tarih, kuşkusuz şu veya bu ölçüde iktisadileşmiş olacaktır. Bu iktisadileşme, tarihin bütünselliğini tahrif ve tahrip etmediği sürece geneli temsil özelliğini koruyabilecek demektir.

Ancak, herşeye rağmen tarihçi için iktisat biliminden ödünç alınacak analiz aletlerinin de bir sınırı vardır. Tarih, çalışma alanı olarak kendine insanı seçmiş olan çeşitli disiplinler arasında, diğer disiplinlerden bilgi alış-verişine en elverişli ve de en muhtaç disiplin olma özelliğine de sahiptir. Bu bakımdan tarihçinin iktisat gibi diğer bilim dallarının analiz aletlerinden yararlanması da en doğal hakkıdır.

İşin özüne inildiğinde, tarih yazmanın sentetik bir olay olduğu görülür. Nitekim tarih bir yeniden inşadır. Bu bakımdan tarihin bir de sanatsal yönü vardır. Ancak, tarih yazımındaki bu sanatsallık ve sentetiklik çok kendine özgü biçimler gösterir. Sonuçta ortaya konan yapıt çeşitli belgeler ve kanıtlarla bezenmiş olarak «bilimsel» sonuçlarını da beraberinde getirir. Bir yeniden inşanın ürünü olan bu sonuçların «**gerçek ve değişmez bilimsel veriler**» halinde kullanıldığı ve sunulduğu da vakidir. Literatürde bunun en çarpıcı örneğini Alman tarihçisi **Ranke**'nin tavrı oluşturur. Ranke, tarihçinin mutlak tarafsızlığına inanmakta ve vardığı sonuçların kendi inşasının bir ürünü olduğu gerçeğini görememekteydi. Diğer deyişle o, tarih yazımındaki sanatsal yönü çok hafife almıştı.

Bugünün sosyal bilimcileri artık geçmişle ilgili her türlü izah ve yorumun hipotetik niteliğini kabullenmiş görünmektedirler. Dolayısıyla, tarihsel sonuçlar da değişmez ger-

çekler olmayıp, geçicidirler. Eğer öyle olmasaydı, aynı konu ve olayların değişik tarihçilerce defalarca yeniden incelenip, yorumlanmasına herhalde gerek kalmazdı.

Tarihsel çalışma ve yorumlardaki bu söz konusu özelliği daima göz önünde tutmakta yarar vardır. Böyle bir tutum, tarihsel verilerin çeşitli ideolojilerin oluşturulma ve beslenmesinde bir araç olarak kullanılmasını önleyebileceği gibi, tarihin bir «**sanatsal bilim**» olarak kendini aşma ve yenilemesine de olanak verecektir.

O halde, yazılmış veya yazılacak olan tarihin daima «**tartışılabilir ve değişebilir**» olduğunu kabul etmek zorundayız. Tarihte yeni ürün ve yeni yorumlara gidecek yol bu tartışmalardan geçecektir. Bu yeni ürünlerin, yeni inşaların, toplumdaki tüm entellektüel dinamizmi etkileyeceğine kuşku yoktur. Böylece, statik kalıp ve izahlardan kurtulmuş, devamlı düşünen, tartışan ve bu arada her geçen gün geçmişini daha iyi öğrenerek ve bilerek ve de ona daha bilinçli bir biçimde dayanarak, devamlı kendini yenileyebilen dinamik bir toplum yaratılabilecektir.

Tüm bu açıklamalardan sonra eğitim konusunda söylenebilecek şeyler ise kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: Üniversiteler toplumdaki zihinsel dinamiğin en fazla yoğunlaştığı kurumlar olarak tanımlanmışlardır. Tarihe ilişkin konularda bu zihinsel dinamiğin canlı tutulabilmesindeki en önemli faktörün ise tartışmalar olduğunu yukarıda gördük. O halde üniversiteler kendilerine atfedilen tanıma uygun kurumlar olabilmek için bu tartışmalara kapılarını açmalı ve bu tartışmaları teşvik etmelidirler. Kalıplaşmış ve dondurulmuş bir tarih anlayışının ve bu anlayışa dayalı bir tarih öğretiminin entellektüel dinamizme vurulmuş büyük bir köstek olduğu unutulmamalıdır.

Bloch'un dediği gibi, madem ki tarih yazmak meşru bir haktır, üniversiteler bu hakkın serbestçe kullanılmasını sağlamalı ve tarih sürekli kendini yenileyen yeni yöntem ve ifade biçimlerine kavuştukça, fakülteler de ders programlarını sürekli yenileyerek, toplumsal dinamizmi canlı tutmada üzerlerine düşen görevi yerine getirmelidirler.

İktisat Eğitimi ve Kalkınma Öğretimi

Günar EVCİMEN

Dr. Evcimen Boğaziçi Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesinde ders veriyor.

Nasıl bir iktisat eğitimi? Nasıl bir kalkınma öğretimi?... Birinci soru pek sık sorulmayan, ancak tüm zamanlarda sorulabilecek, sorulması gereken bir soru. İkincisi ise, yakında iktisat programlarından dışlanmaya aday bir öğretimi ilgilendirdiği için belki geç kalmış bir soru; belki de, zamanlaması açısından, her zamandan çok **şimdi** sorulması gereken soru.

★
★ ★

Kalkınma öğretiminin sorunlarını tartışmak üzere 1964'te Manchester'da toplanan konferansın daha sonra yayımlanan tutanaklarından, tartışmanın «Bilgi Düzeyi» üzerindeki bölümünü açış konuşmasında Joan Robinson'un şöyle dediğini izliyoruz:

İktisat öğrenmek için az gelişmiş bir ülkeden kalkıp bize gelen bir öğrenciye sunacak neyiz var?

Bilmek istediği şeyin yanıtını veremeyiz ona. İlgili alanı esas itibarıyla politik. «Ülkemin hangi yola gitmesi gerek?»

Genel olarak, üretim araçları üzerinde özel mülkiyet sosyalizm ve kapsamlı planlama kadar güçlü biçimde savunulamaz; ancak bizim işimiz öğrencilerimize eve dönüp devrim yapmalarını söylemek değil. Diğer yandan yapmamalarını söylemek de bizim işimiz değil.

Onlara iktisadın genellikle doğru olan ve herhangi bir siyasi ortamda yararlı olabilecek bölümünü öğretmeliyiz.

Yararlı olabilecek olan ise analiz, doktrin değil... (1)

★
★ ★

İktisadın ne kadarı, hangi bölümü genellikle doğru, yani evrensel geçerliğe, uygulanabilirliğe sahip? Anglo-Sakson geleneği içinde evrilen kuramların, dünya ekonomisinin en büyük kesitini oluşturan az gelişmiş ülkeler halklarının konumları, sorunlarıyla ilgisi; onlar açısından anlamı ve önemi ne?

Manchester konferansında tartışmacıla-

rın konumlarındaki farklılığı belirginleştiren ve konferansın temel esprisini yansıtan sorular daha çok ikinci gruptakiler. Konferansın düzenleyicileri K. Martin ve J. Knapp, bu konudaki görüş ayrılıklarının büyük ve kalıcı olduğuna işaret ediyorlar. Bir uçta, ortodoks analizin, sınırları içinde, her yerde ilgili ve anlamlı olduğunu savunan muhafazakar görüş (E. Hagen), diğer uçta, herhangi bir yerde ilgili ve anlamlı olduğunu sorgulayan radikal görüş (J. Robinson, T. Balogh, P. Streeten, D. Seers, J. Knapp, vb.) (2) arasında örneğin, H. Myint'in az gelişmiş ülkeler için yeni bir dinamik yaklaşımın gerekliliğini vurgulayan, ancak kaynak dağılımlarında bozukluklar söz konusu olduğu sürece, ortodoks statik kıt kaynaklar dağılımı teorisinin bu ülkeleri, teorisinin herhangi bir bölümü kadar ilgilendirdiğini (3) savunan orta konumu yer alıyor.

Konferansın çağrılmasında itici gücü oluşturan 1963 makalesinde D. Seers, geleneksel iktisadın ülkelerin farklı büyüme hızlarının nedenlerini açıklamakta ve az gelişmiş ülkeler hükümetlerinin ivedilikle gereksindikleri, kalkınmaya nasıl hız verilebileceği konusunda profesyonel yardım sağlamakta yetersiz kaldığını savunmuştu. Anglo-Sakson iktisadı, hiç de tipik sayılamayacak özelliklere sahip az sayıda sanayileşmiş ülkenin deneyimleri üzerine kurulu bir özel olayın tecrisiydi. «Bu deneyimlerden bir 'genel teori', hatta herhangi bir genelliğe sahip önermeler türetilmesi akla yakın değildi.» Böylesine özel bir kurgu üzerinde yoğunlaşan öğreti bir anlamda «saptırıcı», özel modelin sınırlarının sürekli biçimde vurgulanmaması durumunda «tehlikeliydi». (4)

Günün koşullarında Seers'in 1963 makalesi ve bu doğrultudaki diğer makalelerini mazur gösterebilecek pratik neden, deniz aşırı ülkelere bu ülkelerin ekonomik sorunları üzerinde çalışan gelişmiş ülkeler iktisatçılarının, deyim yerindeyse «deplasmanda»

çektikleri sıkıntılardı. Seers makalelerinin literatürdeki önemi ise, genel olaya (yani dünya nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ham madde üreticisi ülkelerin konumlarına ve sorunlarına) dikkati çekerek, mevcut analitik araçların az gelişmiş ekonomilerin işleyişini kavramakta yararını sorgulamak ve dolayısıyla, Anglo-Sakson iktisat öğretisinde sömürgeler iktisadının varisi olarak ortaya çıkan (5) kalkınma iktisadına genel teoriden ayrı bir statü kazandıracak akademik rasyoneli vurgulamaktı.

1980'lerde bir bölümü kalkınma iktisadının gelişmesinde önemli roller üstlenmiş iktisatçılar disiplinin yaşam çizgisini ve ölüm nedenini tartışıyorlar. Diğer bazı toplumsal bilimlerin «hem şüphe hem de hasetle belli bir mesafeden» (6) izledikleri yaşamı 1940'lerden başlayarak giderek hareketlenmiş, 1950'lerde altın çağını yaşamış, 1960'lerden sonra inişe geçmişti. Hızlı yaşamış, ama henüz kalkınma adına yapılacak çok şey varken soluğu kesilmiş olan bilim dalının ölümünü hazırlayan etkenler nelerdi?

Karşıt okulların saldırıları ve bu saldırılara karşı duramayan melez yapısı mı? Kalkınma iktisadı kendisinden beklenen temel işlevi yerine getirememiş, kalkınma üretememiş, umutları boşa mı çıkarmıştı? Disiplinin *raison d'être*'ini oluşturan nedenler ve koşullar mı kalkmıştı ortadan? Kalkınma, beklenenden çok daha karmaşık ve çetrefil bir olay olarak iktisatçıların cesaretini mi kırmıştı? Kalkınma iktisadının kalkınma olayına bakış açısı temelde hatalı; yaklaşımı tek yönlü, yetersiz miydi? Vurguladığı kalkınma hedefleri, temaları mı yanlış seçilmişti? Aslında kalkınma iktisadı diye bir şey var mıydı?...

Hirschman (1981), kalkınma iktisadının ölüm nedenini Neoklasik sağ ve Neo-Markсист soldan yediği çifte darbeye, üçüncü dünyanın tanık olduğu kalkınma felaketlerinde buluyor. Farklı ideolojik konumlardan

yola çıkarak bir garip tarihsel ittifak içinde hareket eden Neoklasik sağ ve Neo-Marksist sol kritiklerin, genelde kalkınma iktisadının üzerinde yükseldiği iki temele — iktisadın birliği ilkesinin reddi (sağ kritik) ve kuzey-güney ilişkilerinde karşılıklı yarar ilkesinin kabulü (sol kritik) — karşı saldırıya geçerek, disiplinin esasen karışık ideolojik bünyesini zedeledikleri; özelde ise, az gelişmiş dünyanın bel bağladığı sanayileşme tezine yüklenerek, yıprattıkları görüşünde. Seers (1979), bir yandan, geçmişte kalkınma iktisadının genel teoriden ayrılmasını gerektiren «koşullarda farklılık» savının, hemen tüm ülkelerin giderek benzer yapısal sorunlarla (çokuluslu şirketler, teknolojik bilgi asimilasyonu, vb.) karşı karşıya kalmalarıyla önemini yitirdiği ve «profesyonel açıdan farklılıklardan çok, benzerliklerin vurgulanması gereken» (7) bir noktaya gelindiğini; öte yandan, kalkınma öğretiminin geleneksel büyüme vurgusu ve kalkınmanın sosyal, politik ve kültürel boyutlarını dışlayan yaklaşımıyla esasen yararlı olmadığını vurguluyor.

Streeten (1983), kalkınma iktisadının içinde bulunduğu durumda, disiplinin bünyesinde barındırdığı ancak kaynaştıramadığı ikiliklerin rolünü araştırıyor. Rosen (1984), iktisadi kalkınma sürecinin karmaşıklığının bilincine varılmasının ve iktisatçıların yabancı bir ülke hakkında sahip olduklarının veya olmakla ilgilendiklerinin çok ötesinde bilgi gereksiniminin, Amerika'da kalkınma iktisadına duyulan ilginin azalmasına katkıda bulunduğunu belirtiyor. (8) Bruton (1984) ve Nixon (1984), kalkınma kavramının yaygın kullanımına ilişkin sorunları tartışıyorlar. Birincisi, «kalkınma»nın sıkça yarattığı hayal kırıklıkları ve gerilimlerin nedenini, kalkınma olgusunun özgün bir süreç olarak anlaşılmak yerine, Batı'nın deneyimini yeniden üretme, tekrarlama gayreti olarak anlaşılmasında görüyor. (9) İkincisi, iktisadi kalkınma kavramının tarihsel ve siyasi perspektiften

yoksun, ütöpik bir soyutlama olarak algılanmasının önemli karışıklıklara neden olduğunu, örneğin büyüme ve yapısal değişimi izleyen süreçlerin kapitalist gelişmenin özelikleri olarak algılanması gerekirken, analistin zihnindeki ütöpik modellerle çakışmadığı için kalkınma olmadığı şeklinde algılandığını ileri sürüyor. (10)

A. Sen ve A. Lewis, kalkınma iktisadının ölüm haberini erken bulan iktisatçılardan. Yine de Sen (1983), geleneksel kalkınma iktisadının önemli sorunları olduğunu kabul ediyor. Temel sorununu ise, baştan beri üzerinde yoğunlaştığı stratejik temaların (sanayileşme, hızlı sermaye birikimi, işgücü fazlasının mobilizasyonu, planlama ve ekonomide faal devlet) kendisine temel sorunsal olarak seçtiği büyüme sorunsalıyla uyumsuzluğunda değil; büyüme sorunsalının kendisinin kısıtlılığında; bir amaç değil, başka amaçlara ulaşmakta bir araç ve belki en etkin araç olmamasında görüyor. Lewis (1984), kalkınma iktisadının doruğunda olmadığı ancak faal ve iyi olduğu görüşünde. Adı geçen makalesinde kalkınma iktisadının rasyonelini bir kez daha sorguluyor: «1980 dolarıyla kişi başına geliri 200 doların altında kalan ülkeler için ayrı bir iktisada — kalkınma iktisadına — gerek var mı?» sorusuna verdiği yanıta, kalkınma iktisadıyla kalkınmış ülkeler iktisadi arasında aşılamayacak uçurumlar bulunmadığını, bazı güçlü elementer önermelerden yola çıkılarak her ikisinin işleyişini kavramakta belirli bir yol alınabileceğini, ancak farkların da büyük olması nedeniyle her birinin kendine özgü bazı araçlara sahip olduğunu belirtiyor.

Yukarıda kalkınma iktisadının ölüm haberi (Seers (1979), Hirschman (1980)) (11) üzerine gündeme gelen bazı tartışma ve yorumların ufak bir bölümünü özetlemeye çalıştık. (12) Bu konuda görece reaksiyoner bir konum sergileyen A. Lewis'in dahi bir reçete yazma girişimi içinde olduğu dikkate alı-

nırsa, kalkınma iktisadının sorunlu bir dönemden geçmekte olduğu görmezlikten gelinemez. Genellikle kabul edilen bir görüşe göre, ciddi bunalımların aşılması yeni yapılanmaları gerekli kılıyor. Bu bağlamda, kalkınma iktisadının bunalımını atlatabilmesi, kısır sorunsalları, kısıtlı perspektifleri ve yaklaşımları aşarak, eskimiş temaları gözden geçirerek yeni değerlemelere gidebilmesine ve geçmiş deneyimlerin sağladığı birikimden yararlanarak yeni gelişme doğrultuları sap-tayabilmesine bağlı gözüküyor.

Bu doğrultular neler olabilir?

Önce belki kalkınma iktisadının neden yaşamak (ve geleneksel iktisattan ayrı bir statü ve doğrultuda gelişmek) veya ölmek durumunda olduğu konusunda biraz daha düşünmek gerekir. Bu konuda hareket noktamızı, bu yazının temel sorunsalını oluşturan **geleneksel iktisat-kalkınma iktisadı ikilemi** çerçevesinde kalkınma iktisadına yönelen eleştirilerin niteliği oluşturacak. Dolayısıyla bu eleştirilerin, disiplinin varlık nedenine yönelik, yani hayati olanlarıyla, özelleştireti niteliğinde olan ve çeşitli cephelerde reformasyona işaret edenlerini birbirinden ayırt etmek gerekiyor.

Kanımızca, geçmişte olduğu gibi bugün de, kalkınma iktisadının varlığı ve yaşatılması için en güçlü gerekçe, disiplinin uğraşının hayati niteliğinde, dolayısıyla gerçek ve insan-cıl rasyonelinde yatıyor. Bu rasyonel, bir üçüncü dünya sözcüsünün yetkin biçimde dile getirdiği gibi, «yoksulluğun en kötü biçimlerinin» (13) (kötü beslenme, hastalık, cahillik, sefalet ve eşitsizliklerin) kalkınma onyıllarına rağmen henüz dünyanın bir çok yöresinde kol geziyor olması. Kalkınma iktisadının misyonu ise öncelikle bu koşulları yaratan, sürdüren nedenlerin bilimsel analizi ve bunların ortadan kaldırılmasına yardımcı olacak seçeneklerin araştırılması olmak zorunda. (Geleneksel kalkınma iktisadının ne ölçüde ve hangi öncelikle bu doğrultuda ge-

liştiği bir süredir sorgulanmakta).

Kanımızca bu rasyonel yeterli ve bir başka rasyonele gerek yok. Ancak «akademik iktisat» geleneğinde, bir konunun genel teoriden ayrı bir statü kazanabilmesi ya da bir alt disipline dönüşmesi genel kabul gören bir akademik rasyonel ileri sürmesini gerektiriyor. Örneğin, «Neden ayrı bir dış ticaret kuramına gerek var?» sorgulaması, üretim faktörlerinin uluslar arasında akışkanlığının ulusal ekonomi içersindeki hareketliliğine kıyasla sınırlılığı, uluslararası değişimin ulusal ekonomi içi değişimden farklı politika sorunları ortaya çıkardığı, vb. gerekçelerle karşılanmak zorunda. Benzer biçimde, «Azgelişmiş ülkeler için ayrı bir iktisada gerek var mı?» sorusunun da, koşullarda, sorunlarda, davranışlarda farklılık ve bu farkların gerekli kıldığı farklı analitik araçlar, vb. savlarla aşılması gerekmişti. Şimdi, eğer koşullarda, sorunlarda farklılık savının önemini yitirdiği bir dönemece gelindiye, azgelişmiş ülkeler için neden ayrı bir iktisada gerek olsun?

Olaya bu açıdan bakan iktisatçılar, özellikle daha önce adı geçen makalelerinde Seers, Streeten, bir anlamda Hirschman ve Bell (1980), azgelişmiş ülkeler ekonomileriyle ilgili araştırmaların gelişmiş ülkeler ekonomilerinin daha iyi kavranması, özel olayın üçüncü dünya ülkeleri aracılığıyla genelleştirilmesi ve genel teorinin ufkunun bu araştırmalarla genişlemesindeki katkıları bağlamında yararını teslim ederken, kalkınma iktisadının işlevinin de, en azından geleneksel doğrultusunda, sona erdiğini açık ya da örtülü olarak belirtiyorlar. Özellikle Seers, geleceğin kalkınma iktisadının, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeleri birlikte kapsayan evrensel bir doğrultuda gelişeceğini öngörüyor.

Azgelişmiş ülkelerin **sui generis** özellikleri ve sorunları olarak düşünülen bir takım olguların gelişmiş ülkelerde de gözlenmesi veya bu ülkeler tarafından da paylaşıldığı-

nın keşfedilmesi, az gelişmiş ülkeler için ayrı bir iktisat, kalkınma iktisadına gereksinimi ortadan kaldırıyor mu? Ya da, az gelişmiş ülkelerin yapılarında, gelişme düzeylerinde ve çıkarlarında önemli farklar nedeniyle bu ülkelere homojen bir grup olarak bakılamayacağına anlaşılmışla, az gelişmişlik bir analitik kategori olarak önemini yitiriyor mu?

Kanımızca, ister petrol zengini, ister petrol fakiri olsun, az gelişmiş ülkelerin, bugünün sanayileşmiş toplumlarının gelişme süreçlerinde yaşamadıkları **sui generis** bir konumları (az gelişmişlik) ve **sui generis** bir sorunları (gelişme) var. Bu sorun, bir bilgi çağı olacağı öngörülen 21'inci yüzyılda kendini daha güçlü bir biçimde hissettirecek. (14) Bir takım ülkeler hızla bilgi toplumuna doğru ilerlerken, nüfusunun büyük bir bölümü okuma yazma bilmeyen, klasik haberleşme sistemlerini kuramamış, ulusal sınırları içerisinde ulaşamadıkları yöreler bulunan toplumların ve özellikle bu toplumların yeni gelişmelere entegre edilmesi en güç ve dolayısıyla dışlanması en kolay kesimlerinin bilgi çağındaki konumları ne olacak? Koşullar hangi anlamda benzeşiyor? Kalkınma iktisadının bu doğrultuda düşünmeye başlaması gerekir.

1970'lerden bu yana kalkınma iktisatçılarının özeleştirilerinde geleneksel öğretinin büyüme vurgusunun önemli bir yer tutmaya başladığı gözleniyor. Pakistan'ın planlama deneyimlerine önemli katkılarda bulunmuş planlamacılarından Mahbub-ul-Haq, bu deneyimleri yeniden yorumlarken, 1940'ların sonlarına doğru ortaya çıkan ve 1960'ların sonlarında geri çekilmeye başlayan planlama rahiplerinin «yedi günahı»ndan en büyüğünün, büyüme hızlarıyla hipnotize olarak kalkınmanın gerçek amacını unutmak olduğunu itiraf ediyor. Haq'a göre bir ülkenin ardından bir diğerinde iktisadi büyüme bölgesel ve kişisel gelirlerde artan eşitsizliklerle birlikte geliyor, kalkınma kitlelerin yaşamına dokunmu-

yordu. (15)

Geçmiş yılların kalkınma deneyimleri, büyümeyle iktisadi gelişme, iktisadi gelişme düzeyiyle siyasal gelişme arasında birebir bir ilişki bulunmadığını gösterdi. Büyümenin, nimetlerini kitlelere yaymakta, kitle yoksulluğunu gidermekte hiç de aceleci davranmadığının anlaşılması, iktisadın **genellikle doğru olduğu** düşünülen alanını biraz daha daraltıyor. Bu konudaki iyimserliğin haklı çıkmadığı tartışmada görece muhafazakar tavır alanlar tarafından da tescil ediliyor (örneğin, Bhagwati, (1984)). (16) Daha radikal görüşler ise büyümenin tek başına önemli sosyal yaralara, yani işsizliğe, yoksulluğa, gelir dağılımında eşitsizliği gidermeye çare olamadığı gibi, bunları ağırlaştırma olasılığını gündeme getiriyorlar.

Bugün istihdamda genişlemeyi, yoksullukta gerilemeyi, gelir bölüşümünde düzeltemeyi büyümenin doğal sonucu sayan anlayış giderek geri çekilmekte. Yine de, ikameci sanayileşme deneyimlerinin ve özellikle bu deneyimlerin gelir bölüşümüne ilişkin sonuçlarının değerlendirilmesinde başlangıçtaki bozuk dağılımın sonuca katkısı gibi, ihracata yönelik sanayileşen bazı «piyasa» ekonomileriyle, sosyalist gelişme yolunu izleyen bazı ülkelerin başarılarında da büyüme öncesi yeniden bölüşüm politikalarının katkısı yeterince öne çıkmıyor. Bazı çalışmalar hariç. Örneğin, Adelman (1980), Kore ve Taiwan'da kentsel bölgelerde olduğu kadar kırsal bölgelerde de önce ilköğrenime yapılan devasa yatırımları ve daha sonra orta ve yükseköğrenime yatırılan kaynaklarla eğitimde sağlanan genişlemeyi insan sermayesinin yeniden bölüşümü olarak algılıyor ve adı geçen ülkelerin emek ve beceri yoğun açık ekonomi stratejilerinin başarısında bir ön koşul sayıyor. (17) Bilinen gelişme stratejilerinin başarı ve başarısızlık prototiplerine dönüşmemesi için koşullarda farklılıklar kadar önkoşulların da dikkate alınması gerek.

Buna yeterince özen gösterilmemesi durumunda, geçmişteki kalkınma deneyimlerinden çıkan sonuçların iktisat politikasının çatışan hedeflerine yenilerini armağan etmesi olası. Örneğin, büyümeyle yoksulluk, istihdam ve gelir bölüşümünde eşitlik hedefleri arasında tanımlanabilecek çatışmalar. Ancak bu sonuçların zorunlu olmadığını biliyoruz.

Yukardaki tartışma doğrultusunda, geleceksel kalkınma iktisadı ve dolayısıyla öğretiminin önemli bir sorunu, ekonomik yapıda değişim amacıyla bazı temel büyüklüklerin (örneğin, tasarruflar, büyüme hızı, ihracat, vb.) yukarıya çekilme sürecinde bazı sosyo-ekonomik parametrelerde, örneğin gelir ve servet dağılımındaki kaymalara fazla ilgi göstermemesi. Oysa, toplumlar üzerinde yapılan deneylerin pahalı deneyler olduğu bilinen bir gerçek. Bu deneylerin gereksiz yere tekrarlanmaması için, denenen yollarda varılan noktaları, alınan sonuçları bu yollardan geçen toplumların açıkça ve açıklıklilikle ortaya koyması gerek.

Türkiye bir süredir üçüncü dünyadan yükseköğrenime öğrenci çekiyor. Sormak isteyebiliriz belki: Onlara ve kendi öğrencilerimize sunacak neyimiz var? Sunacak çok şeyimiz olmalı. Liberal ve Devletçi modeliyle, plansız ve planlı dönemiyle, ithal ikamesi ve ihracata yönelik stratejisiyle zengin bir birikimimiz var. Onun için şöyle sormayı deneyelim: Bu deneyimlerden yeterince yararlanıyor, başkalarını yararlandırabiliyor muyuz?

NOTLAR

- (1) Martin ve Knapp (1967), s. 149.
- (2) A.g.ö., Giriş, ss. x-xi.
- (3) Myint (1965); a.g.ö. içinde, s. 48.
- (4) Seers (1963); a.g.ö. içinde, s. 5.
- (5) Seers (1979), s. 708; ayrıca «İktisadi kalkınma» kavramının ve deyiminin tarihçesi için bkz. Arndt (1981).

- (6) Hirschman (1981), s. 1.
- (7) Seers (1979), s. 715.
- (8) Rosen (1974), s. 28.
- (9) Bruton (1984), s. 75.
- (10) Nixon (1984), ss. 87-88.
- (11) 1980'de Bar Ilan Üniversitesinde Güney Amerika üzerindeki Uluslararası Sempozyuma sunulan bildiri; yeniden basım Essays in Trespassing (1981).
- (12) Bu tartışmalarla ilgili kapsamlı yorumlar için bkz. K.P. Levitt ve A.B. Trak (1985), Introduction, ss. 1-32; F. Şenses (1984).
- (13) Haq (1976), s. 43.
- (14) Cumhuriyet 13.10.1985, Ekonomide Diyalog: A.E. Pitcher'la yapılan söyleşi.
- (15) Haq (1976), s. 24.
- (16) Bhagwati (1984), s. 61.
- (17) Adelman (1980), ss. 223-224.

KAYNAKÇA

- Adelman, I. (1980), «Economic Development and Political Change in Developing Countries», Social Research, 213-214.
- Arndt, H.W. (1981), «Economic Development: A Semantic History», Economic Development and Cultural Change, 29 (3), Nisan, 457-466.
- Bell, P.W. (1980), «Economic Theory and Development Economics: Where do we Stand?», Social Research, Yaz, 47 (2), 235-247.
- Bhagwati, J. (1984), «Development Economics: What have we Learned?», Asian Development Review, 2 (1); yeniden basım METU Studies in Development, 11 (1-2), 49-69.
- Bruton, H.J. (1984), «Development as a Searching and Learning Process», METU Studies in Development, 11 (1-2), 71-79.
- Cumhuriyet 13.10.1985, Ekonomide Diyalog: A.E. Pitcher'la yapılan söyleşi.
- Haq, Mahbub ul. (1976), The Poverty Curtain: Choices for the Third World, New York: Columbia University Press.
- Hirschman, A.O. (1981), «The Rise and Decline of Development Economics», Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond içinde, London: Cambridge University Press.
- Levitt, Kari Polanyi ve Trak, Ayşe Buğra (1985), State of Development Studies in the Social Sciences: A Canadian Survey, McGill University, Centre for Developing Area Studies, tek.

- Lewis, W.A. (1984), «The State of Development Theory», The American Economic Review, Mart.
- Martin, K. ve Knapp, J. (der.) (1967), The Teaching of Development Economics (The Proceedings of the Manchester Conference on Teaching Economic Development), London: Frank Cass and Co. Ltd.
- Myint, H. (1965), «Economic Theory and the Underdeveloped Countries», The Journal of Political Economy, Cilt LXXIII, sayı 5, Ekim; yeniden basım
- Martin, K. ve Knapp, J. (der.), The Teaching of Development Economics içinde, 33-52.
- Nixson, F.I. (1984), «Economic Development: Utopian Ideals or Historical Process?», METU Studies in Development 11 (1-2), 81-92.
- Rosen, G. (1984), «Development Economics: Some Thoughts on its Past and Future», METU Studies

in Development, 11 (1-2), 21-28.

- Seers, D. (1963), «The Limitations of the Special Case», The Bulletin of Oxford Institute of Economics and Statistics, Mayıs; yeniden basım
- Martin, K. ve Knapp, J. (der.), The Teaching of Development Economics içinde, 1-27.
- . (1979), «The Birth, Life and Death of Development Economics (Revisiting a Manchester Conference)», Development and Change, 709-719.
- Sen, A.K. (1983), «Development: Which Way Now?», Economic Journal, Aralık, 93 (372), 742-762.
- Streeten, P. (1983), «Development Dichotomies», World Development, Ekim, 11 (107), 875-889.
- Şenses, (1984), «Development Economics at a Crossroad», METU Studies in Development 11 (1-2), 109-150.

Türkiye’de Makroekonomi Eğitimi Nedir, Ne Olmalıdır?

Deniz GÖKÇE

Dr. Gökçe Boğazlıcı Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğretim üyeliği yapıyor.

Bu küçük denemenin ana hedefi Türkiye’de üniversite düzeyinde okutulan makro ekonomi derslerinin içeriğinin ne olduğunu vurgulamak ve ne olması gerektiği konusunda bazı öneriler ortaya atmaktır. Aslında bu türden bir çalışmanın kurs kitap ve okuma listelerinin tüm üniversitelerde taranması gibi köklü bir araştırmaya dayanması gerekir. Ancak hem denemenin bir ön araştırma düzeyinde planlanması hem de gerçekte üniversitelerimizde okutulan makro ekonomi ders ve kitaplarının içerik yönünden büyük bir homojenlik arz ettiğinin apriori bilinmesi bir makroekonomi öğretmeni olan yazarın az sayıda gözleme dayanarak da olsa bazı genelleştirmeler yapmasını affettirebilir.

Bu denemenin makroekonomi dalına bir katkı yapmak gibi bir amacı yoktur. Yalnızca Türkiye’de makroekonomi eğitime katkı yapmak arzusunu içermektedir. Uzun dönemde eğitim ile bilim birbirinden ayrı tutulamaz. Ancak burada eğitimin temellerinin sağlam atılması konusu öncelik kazandığından en ileri düzeydeki bilimsel araştırmaların yerine, oturmuş paradigma sayılan ve ders kitaplarına geçmiş veya henüz geçmekte olan konular ele alınarak bazı gözlemler yapılacaktır. Yani dergi makaleleri yerine, oturmuş ders kitapları referans olarak alınacaktır. Makroekonomi ders kitaplarının çoklukla Anglo-Amerikan dilinde yazılmış olması ve yazarın kendi geçmişinin de bu ekole yakınlığı Anglo-Amerikan dili ve türünde ders kitaplarının incelemenin çoğunluğunu oluşturmaya yol açmıştır. Bu bir eksiklik, ancak çok önemli bir eksiklik olup olmadığı da tartışılabilir.

I.

Bugün ülkemizde okutulan makroekonomi derslerinin tümüne yakın bir bölümünün 1930’lu yıllarda J.M. Keynes’in üretmiş olduğu bakış açısının (Keynes’in Kalecki, Wicksell

ve Kahn'ın entelektüel mirası ile ilişkili olduğunu unutmadan) A. Hansen ve özellikle J. Hicks tarafından popülerleştirilmiş şekli olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Ancak olay Keynes'in kendisinden önce gelen Klasik ve Marjinalist iktisatçıların eserlerinden faydalanmadığı ve gerçekten orijinal bir genel teoriyi ortaya attığı şeklinde düşünülmemelidir. Artık Keynes'in genel teorisinin düşünüldüğü kadar genel olmadığını biliyoruz. Ancak bu Keynes'in tecrilerinin değerini pek azaltmaz. Einstein'ın rölative teorisi ile Keynes'in teorilerinin bugünkü statüleri kabaca aynı düzeydedir. Önemli olan iki konu şudur: Keynes kendi zamanı için çok orijinal olan bir bakış açısı getirmiş ve bu bakış açısı bir daha hiç etkisi silinmeyecek şekilde makroekonomik düşünceye damgasını vurmuştur. Ancak Keynes'den sonra da makro iktisat çığ halinde yeni bakış açıları, teori ve bilgiler üretmiştir: Düşünümesi gereken Keynes sonrasının ülkemizin ders kitaplarına ve derslerine ne düzeyde yansıdığıdır. İkinci önemli nokta da J. Hicks'in metodolojisi ile ilgilidir. Keynesyen teoriye genel denge iktisadının metotları ile yaklaşılmasını sağlayan Hicks metodolojisi de bir daha yok olmayacak şekilde makroekonomiye mal olmuştur. Bu metot acaba kitaplarımıza ne derecede aksetmiştir? Bu iki nokta 1960'larda ortaya çıkan, Gardner Ackley tarafından yazılmış ve ülkemizde geniş çapta ilgi görmüş olan makroekonomi ders kitabında, gene ülkemizde son yıllarda yaygınca kullanılan W. Branson tarafından 1972'de yazılmış ve 1979'da ikinci baskısı yapılmış olan ve makroekonomi teori ve politikasını inceleyen ders kitabında ağırlıklı olarak işlenmiştir. Bu kitaplardan birincisi Klasik teori ile Keynes'gil teoriyi başarı ile karşı karşıya getirirken, ikincisi konuya biraz da yetmişli yılların akımlarına uyarak aşağıda belirtilen prensipler çerçevesinde yaklaşmaktadır: Branson özellikle genel denge yaklaşımını vurgulamakta, mak-

ro teorileri mikro temellerden hareketle inşa etmeye özen göstermekte, ampirik sonuçları kitabın içine başarı ile almakta ve tezlerini hem sözsel, hem de cebirsel ve şematik şekillerde ortaya koyarak farklı düzeylerde anlamaya olanak açmaktadır. Kitabın ilk baskısında 1950'lerde J.S. Duesenberry, F. Modigliani ve M. Friedman'ın isimleri ile tanınmış olan tüketim teorileri, 1960'larda D. Jorgenson tarafından olgunlaştırılan yatırım teorisi ve gene aynı yıllardan başlayarak R. Solow, H. Uzawa, J. Meade, E.T. Swan gibi isimlerle olgunlaşan dinamik büyüme teorileri ve D. Patinkin, J. Tobin ve M. Friedman gibi isimlerle popülerleştirilmiş parasal teoriler geniş çapta yer almaktadır. Branson'un eserinin Anglo-Amerikan iktisadında ve dilinde, bu konuda üretilmiş tek önemli ders kitabı olmadığı bilinmekle beraber, örneğin M. Evans'ın (1969) eserinin ekonometri ve ampirik bulgulara aşırı ağırlık vermesi, neoklasik çerçeve içinde dinamik konuları vurgulayan R.G.D. Allen (1967) ve E. Burmeister ve A.R. Dobell (1970) eserlerinin ağır matematiği, Branson'un hem giriş sonrası makro ekonomi derslerinde hem de üst düzey lisans ve lisans üstü makro derslerinde ülkemizde (ve yurt dışında!) ders kitabı olarak rakipsiz kalmasını sağlamıştır.

Dikkatli bir araştırmacı ülkemizde yazılmış olan birçok makroekonomi ve para teorisi kitabının, yukarıda adı geçen Ackley ve Branson kitaplarını, yani yirmi sene kadar öncenin teknolojisini, büyük çapta yansıttığını, ama düzeyinin onların pek altında olduğunu derhal gözlemleyebilir. Ancak esas vurgulanması gereken nokta Batı'daki bilim üretiminin yerinde saymadığı, zor bir döneme girdiği, ortaya çıkan çok sayıda metodoloji eserinden belli olan ekonomi dalında gene de süratle dev adımlar atıldığıdır. Nitekim 1979 senesindeki ikinci baskısında Branson beklentiler (expectations), dengesizlikler (disequilibrium), servet etkileri (wealth ef-

fects), parasalcılık (monetarism) ve orta dönem dinamik analizi (medium term dynamics) gibi birçok yeni konuyu ana metnin içine ve incelenen modeller dizisine katmıştır.

1980'lere girilirken de batıda birkaç yeni ve üst düzey ders kitabının ortaya çıkışı gözlenmiştir. Bunlardan iki tanesi diğerlerine göre epey önemli eserler olarak göze çarpmaktadırlar. S. Turnovsky tarafından yazılmış olan «Macroeconomic Analysis and Stabilization Policy» (1977) isimli eser Branson'un bıraktığı yerden konuları ele almakta ve dört ana konuya ağırlık vermektedir. Birinci olarak, tutarlı (consistent) bir model ortaya koyabilmek için devlet bütçesi denklemi modellere dahil edilmekte, ancak modellerin çerçevesi statik (comparative statics) olarak kalmaktadır. Devlet bütçesi denkleminin işine sokulması statik kurulan modellerde bir evvelki dönem ile cari dönem arasında bir ilişki oluşturduğundan modeller yapı icabı dinamik (inherently dynamic) duruma dönüşmektedirler. Bu özellik ise Branson düzeyinde varılan bir çok sonuçların ya tersine dönmesine veya teorik anlamda belirlenemez hale gelmesine yol açmaktadır. Turnovsky'nin ikinci önemli özelliği modellere açık bir şekilde enflasyon ve enflasyon beklentilerini katarak son yılların batıda ağırlıklı konusu olan fiyat bekleyişleri ve ithal edilen enflasyon gibi kavramları tümüyle statik model çerçevesi içine çekebilmeyi sağlamasıdır. Üçüncü olarak da batıda genelde hakim olan kapalı ekonomi varsayımını yapmak yerine, açık ekonomi ile ilgili sorunları detaylı bir şekilde incelemekte ve makro ekonomideki uluslararası kaynaklı problemleri açıkça göz önüne almaktadır. En son olarak da, çok önemli bir konu olduğunu vurgulamaya gerek duymadığımız stabilizasyon politikaları konusu, optimal stabilizasyon çerçevesi içinde incelenmektedir.

Bütün bu önemli konuların eklenmesine rağmen Turnovsky, Hicks'in metodolojisine

fark denklemleri (difference equations), Taylor teoremi (Taylor's linearization of arbitrary functions), zımni fonksiyon teoremi (implicit function theorem) ve Jacobian matrisler ile ilgili artık «harcıâlem» sayılabilecek bazı basit denge ve kararlılık analizi tekniklerini ekleyerek konunun altından «hazmedilebilir» bir yaklaşımla kalkabilmektedir.

İkinci olarak bahsedilmesi gereken ders kitabı Turnovsky'nin tersine daha az Keynes'çi bir iktisatçı olan ve deterministik çerçeveye yerine stokastik çerçeve içinde çalışmayı yeğleyen T. Sargent'ın «Macroeconomic Theory» adlı eseridir. 1979'da yazılan bu eserin ilk üç bölümü klasik, Keynes'çi ve ortayolcu deterministik modelleri ağır bir matematik dozunda, ancak oldukça komple bir şekilde incelemektedir. Yazar daha sonraki bölümlerde dinamik ve stokastik çerçevelere geçmekte ve rasyonel beklentiler devriminden (rational expectations revolution) sonra oluşan bütün temel makroekonomik sorulara değinmektedir. Yazarın ideolojik konumu icabı parasal yaklaşıma yakın olması eserin akademik değerini etkilememektedir. Turnovsky gibi Sargent da eserin sonunda optimal politikalar konusuna eğilmekte ve özellikle optimal para politikalarını incelemektedir. Ancak ülkemizde ne Sargent ne de Turnovsky düzeyinde makro kitabı kullanılmamaktadır.

Durumu özetlemek gerekirse ülkemizde Branson düzeyine kısmen yaklaşan Türkçe ders kitabı bulunmakta veya İngilizce ders verilen üniversitelerimizde Branson'un eserinin kendisi kullanılmakta, ancak Branson sonrası batı ders kitaplarına akseden paradigmlar, ülkemizde yazılan veya kullanılan ders kitaplarında pek görülememektedir. Bu da makroekonomi eğitimimizin literatürü hem metot, hem de içerik yönünden yirmi sene kadar geriden izleyebildiği anlamına gelmektedir. Halbuki batıdaki makroekonomik ders kitapları bizim bulunduğumuz yerden çok ile-

riededir.

Kaldı ki Batı'nın kalkınmış ülkelerinin kurumsal yapısını esas alan ve çoğunlukla kapalı ekonomi çerçevesi içinde üretilen makro ekonomi teorilerinin giderek az gelişmiş ülkelerin stabilizasyon ve kalkınma planlamasına ışık tutmakta yetersiz kaldığı, bu ülkelerin kendi iktisatçıları ve batılı danışmanlar tarafından da artık büyük çapta anlaşılmaktadır. Bu gerçek sonunda, batılı ülkelere gelip gelişen ülkelere danışmanlık yapan veya sorunlarıyla ilgilenen ekonomistler ile gelişen ülkelerin kendi yapılarına ve ekonomi politikası gereklerine daha uygun modeller ve yaklaşımlar oluşturmalarına yol açmıştır. Bu yeni yaklaşımlar aslında dört ana yoldan ilerlemektedir ve bugün olgunluğa yakın bir durumdadırlar. Esas yapılması gereken batılı ülkelerin ekonomi kitaplarındaki ilerlemeleri daha yakından takip etmenin yanında, bu tür yapıya uygun teori, araştırma ve yaklaşımların gelişen ülkelerin ders kitaplarına yansımalarıdır.

Önümüzdeki bölümde yeni yaklaşımlara kısa da olsa bakılarak ders kitaplarına aktarılması gereken konular kısaca ortaya atılacaktır.

II.

a) Gelişen ülkelerin yapılarına uygun teorinin oluşabilmesi için bu yapının bilinmesi gerekmektedir. Yalnızca bu yapının bilinmesi de gerekmez. Uzun dönemde yapının değişmesinin kaynaklarını, yani büyüme ve sanayileşmenin kaynaklarını inceleyen, stratejilere yönelik araştırmalar da yapılmalıdır.

Kurumsal çerçeveye eğilip ülkenin gerçeklerini araştıran çalışmalar Türkiye'de çoktan başlamış durumdadır. Bu tip araştırmalar büyük mali destek isteyen ekip çalışmaları olduğundan ancak büyük kurumlar tarafından «omuz verilirse» yapılabilir gözükmektedir. Bunlardan 1984'de Sınai Kalkınma

Bankasının desteği ile Dr. Yılmaz Akyüz ve Dr. Hasan Ersel tarafından yapılan, mali sektörün fon akımları araştırması örnek bir olaydır.

Aynı şekilde Dünya Bankasının desteğinde 1983'de Dr. Merih Celasun tarafından yapılmış olan «Sources of Industrial Growth and Structural Change — The Case of Turkey» isimli eser de sayılabilir. Tabii ülkemizde henüz hiç bir tasarruf araştırması (savings survey) yapılmamış olması ve son yapılan gelir dağılımı araştırmasının üzerinden onbeş sene kadar geçmiş olması bu konuda büyük eksiklerimizin olduğuna işaret etmektedir. Ancak bir ders kitabının altyapısını oluşturabilecek kadar yapı bilgisi ve data birikimi de ülkemizde artık bulunmakta ve varolanı ders kitaplarına aktaracak yazarları beklemektedir. Bu konuda bankaların katkıları, örneğin Akbank'ın desteği ile hazırlanan «Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi» (1980) gibi eserler veya TÜSİAD ve meslek odalarının yayınları da önemli kaynaklar oluşturmaktadır.

b) Yukarıda belirtildiği gibi kurumsal çerçeve artık önemli ölçüde bilindiğine göre esas oluşturulması gereken teorik çerçevedir. Teorik çerçevede son beş senede bir ışık belirmiş bulunmaktadır. Batıda, ders kitabı düzeyinde, Lance Taylor ismi ile özdeş durumda bulunan bu ışığın temel görüşlerini ortaya koyan iki eser Taylor'un «Macroeconomics for Developing Countries» (1979) ve «Structuralist Macroeconomics» (1983) kitaplarıdır. Bu iki yapıt yapısalci iktisadın temel prensiplerini açıkça ortaya koymakta ve neoklasik metotlardan vazgeçmeden az gelişmiş ülkelerin özelliklerine uygun modellerin nasıl ortaya çıkarılabileceğini önemli ölçüde göstermektedir.

Taylor'un kitaplarından çıkartılabilecek bazı temel sonuçlar şunlardır:

1. Az gelişmiş ülke modelleri çok sektörlü olmalı, dış ticarete konu olan ve olma-

lanmış güzel örnekleri vardır. Dr. Ataman Aksoy tarafından Dünya Bankası için hazırlanan «Structural Aspects of Turkish Inflation 1950-1979» (1982) bunlardan biridir. Dr. Ahmet Ertuğrul'un «Kamu Açıkları, Para Stoku ve Enflasyon» (1982) isimli eseri bir diğer örnektir.

c) Gelişen ülkelerde verilmesi gereken kararlara ışık tutabilecek planlama ağırlıklı, reel konularla ilgili ve uzun dönem modelleri türü teknikler epeyce gelişmiş olmakla beraber, kısa dönem ve orta döneme ışık tutabilecek ve mali faktörleri reel faktörlerin yanında göz önüne alan teoriler ve modeller son yıllara kadar pek kullanılmaz durumda idi ve bu alanda teori de pek oluşmamıştı. Ancak kısa dönemli ekonometrik modellerin kullanılması artık gelişen ülkelerde de ön plana gelmiş bulunmaktadır.

Üç aylık verileri kullanan ekonometrik modellerin yapılması veri olmaması nedeniyle olanaksız da olsa, Türkiye'de planların yıllık programları konusunda, önemli katkılarda bulunabilecek yıllık kısa dönem ekonometrik modellerin yapılması artık kaçınılmazdır. Yukarıda belirtilen yapısalci yaklaşımın da göz önüne alınması halinde oluşturulacak ekonometrik modellerin potansiyel kullanım alanı da çok geniştir. Bu modellerde aratılan özellikler çok sektörlülük, reel ve parasal unsurları beraberce göz önüne alma, dışa açıklık, kamu sektörünü, arz yapısını derin şekilde incelemek gibi özelliklerdir. Ülkemizde yapılmış çok sayıda ekonometrik model çalışması vardır. Korum (1969), Özmucur (1980), Yağcı (1982) ve (1983), Özmucur (1984) gibi. İstanbul Ticaret Odasının da yeni bir ekonometrik model yaptırma sürecinde olduğu bilinmektedir. Bu modellerin tahmin başarılarının incelenmesi ve yapılarının karşılaştırılmasından sonra ders kitaplarına akse edecek birçok sonuçlar ortaya çıkmış olacaktır.

d) Son yılların getirdiği en önemli geliş-

yan malları ayırmalı, üretimin her türlüünün ara malı ithalatına bağlılığını vurgulamalı, tarım ile sanayi sektörü ayrılmalı, sektörlerin fiyat ve/veya miktar değişimleri ile dengeye gelebilmesi ayırımı dikkatle yapılmalı, oligopolistik yapı ve «markup pricing» maliyet artı kâr türü fiyat belirlenmesi göz önüne alınabilmeli, yatırım ve tüketim malları ayırımı da modellere sokulmalıdır.

2. Gelişen ülkelerin çoğunda tahvil ve hisse senedi gibi paraya alternatif oluşturacak mali aktifler yoktur. Para yerine tutulabilecek, mevduat, döviz, altın ve dayanıklı mallar gibi aktifler olsa da, mali aktiflerin, yani sermaye piyasasının yokluğu, maliye politikası ve para politikası ayırımını büyük çapta ortadan kaldırmakta ve devlet bütçesi açığının büyük bir kısmının para basarak finansmanı zorunluluğu oluşmaktadır. Bu durumda portföy teorisi kenara bırakılmalı ve kredi stoku, işletme sermayesi ihtiyacı gibi kavranlar göz önüne alınmalıdır.

3. Gelir dağılımı ile ilgili süreçlerin, reel gelir değişimlerinin makro tasarruf-yatırım dengesinin oluşmasında önemli etkileri olduğu modellerde açıkça (explicitly) göz önüne alınmalıdır.

4. Yapıdaki sürekli değişimlerden dolayı zaman serileri yerine, kesitsel (cross section) veriler kullanılmalı ve muhasebe eşitlikleri gibi tekniklerle analiz yapılmaya gidilmelidir.

Taylor'un eserlerinden çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan biri de standart stabilizasyon reçetelerinin uygulanmasının, toplam arzda çıkaracağı problemler sonucu, arzu edilenin tamamen tersine sonuçlar doğması olasılığının yapısalci teoriye dayanarak ke-since ortaya atılabilesidir. Diğer bir önemli nokta da, yapısalci modellerden kısa dönem ile ilgili teorik sonuçlar elde edilebildiği gibi uzun döneme de ışık tutabilecek sonuçlar da elde edilebilesidir.

Yapısalci modellerin ülkemizde uygu-

melerden biri de, orta dönemli ve hatta uzun dönemli kalkınma ve gelişme sorularına ışık tutulabilecek yeni bir yaklaşımın oluşmasıdır. Planlama geleneğinden gelen statik ve dinamik girdi-çıktı tabloları, doğrusal ve dinamik programlama modelleri gibi tutarlılık veya optimizasyon modelleri ülkemizde uzun zamandan beri uygulanmaktadır. Ancak bu modellerin temel özellikleri olan doğrusallık ve bununla yakından ilişkisi olan ikame olanağının eksikliği, arz ve talep değişmelerinden doğan fiyat değişikliklerinin sonuçlarına olanak sağlayamama ve mali faktörleri aksettirememe gibi özelliklerin kötü sonuçlarını ortadan kaldıracabilecek, dış ticaret, sektörel gelişmeler, gelir dağılımı değişmeleri gibi çok önemli konulara modeller içinde yer açan bir bakış açısı artık gelişmiş bulunmaktadır. Genel denge analizinden hareket eden ve CGE (computable general equilibrium models) adıyla anılan bu tür modeller K. Derviş, J. Melo, S. Robinson tarafından yayınlanan «General Equilibrium Models for Development Policy» (1982) isimli eser ile konunun uzmanı olmayan kimseler tarafından da anlaşılabilir şekilde dönüştürülmüştür. Bu eserde modellerin Türkiye'ye tatbikatı da yer aldığı gibi, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası bu tür modelleri, sektör bazında orta dönemli politikaların oluşturulmasına ışık tutmak üzere kullanmaya başlamış ve modellerin daha geliştirilmiş bir türü. F. Yağcı tarafından Türkiye için uygulanarak T.S.K.B. tarafından 1983 yılında «Makro ve Mikro Modellerin Genel Denge Sistemi İçinde Birleştirilmesi, Türk Ekonomisine Uygulama: TUGEM I» adı altında yayınlanmıştır. Bu tür modeller bazı önemli değişkenleri dışsal olarak almakla beraber T.S.K.B. modelinde yapılmaya çalışıldığı gibi, bir fon akımları tablosuna veya bir ekonometrik modele eşanlı olarak bağlanabildikleri takdirde çok önemli neoklasik sorulara cevaplar verebilmektedirler. Neoklasik iktisadın temel kavramlarına,

özellikle ikameye yer veren bu modeller teorisyen ile tatbikatçı ve planlamacı arasındaki uçurumu bir ölçüde ortadan kaldırabilecek izlenimini vermektedirler.

III. SONUÇ

Bu denemenin esas tezini ülkemizdeki makro ekonomi ders kitaplarının batı iktisadını çok geriden izlediği ve aynı zamanda da gelişmekte olan ülkelerin kendilerine has sorunları ve çözüm teorileri yerine batının gelişmiş ülkelerinin problemlerini inceleyen teorilere yer verildiği oluşturmaktadır. Ancak ülkemizde artık batının yeni teorileri geniş çapta bilinmekte ve gelişen ülkelerin sorunları üzerine çalışmalar ve Türkiye'nin kendi yapısı üzerine de bir bilgi birikimi oluşmuş olduğundan artık atılması gereken adım gelişen bir ülke olan Türkiye'nin özelliklerine uygun çağdaş makro ders kitaplarının veya en azından hem Türkiye ile ilgili modelleri hem de batının modellerini içine alan karşılaştırmalı bir makro ders kitabının yazılmasıdır. Böyle bir kitap batının metodolojisi ve matematik düzeyini de aksettireceğinden, Kuzey ile Güney'in diyalogunu arttırmaya da hizmet edebilir. Yarın kendi teorilerimizi kendimiz üretmek istiyorsak, bugün yapılması gereken en azından budur.

KAYNAKLAR

- Gardner Ackley (1961) : Macroeconomic Theory, The Nacmillan Company NY.
- Akbank (1980) : Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul
- Ataman Aksoy (1982) : Structural Aspects of Turkish Inflation 1950-1979, World Bank Staff Working Papers No. 540, Washington DC.
- Yılmaz Akyüz (1984) : Türk Ekonomisinde Mali Yapı ve İlişkiler, TSKB Yayınları, İstanbul.
- R.G.D. Allen (1968) : Macroeconomic Theory, Macmillan, London.
- William Branson (1979) : Macroeconomic Theory and

- Policy, Second Edition, Harper and Row Publishers, N.Y.
- E. Burmeister ve A.R. Dobell (1970) : Mathematical Theories of Economic Growth, Macmillan, N.Y.
- Merih Celasun (1983) : Sources of Industrial Growth and Structural Change: The Case of Turkey, World Bank Staff Working Papers No. 614, Washington DC.
- K. Derviş, J. Melo, S. Robinson (1982) : General Equilibrium Models for Developing Countries, Cambridge Univ. Press, London.
- Ahmet Ertuğrul (1992) : Kamu Açıkları, Para Stoku ve Enflasyon, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, Ankara.
- Michael K. Evans (1969) : Macroeconomic Activity: Theory, Forecasting, and Control, Harper and Row Publishers, N.Y.
- Süleyman Özmucur (1984) : Türk Ekonomisi Tahmin Modeli: 1965-84, TÜSİAD yayınları, İstanbul.
- Thomas J. Sargent (1970) : Macroeconomic Theory, Academic Press, N.Y.
- Lance Taylor (1979) : Macro Models for Developing Countries, McGraw-Hill, N.Y.
- (1983) : Structuralist Macroeconomics, Basic Books, N.Y.
- Stephen J. Turnovsky (1977) : Macroeconomic Analysis and Stabilization Policy, Cambridge University Press.
- Fahrettin Yağcı (1983) : Türk Ekonomisi İçin Ekonometrik Bir Model Çalışması: TEM 2, TSKB, İstanbul.
- (1983) : Makro ve Mikro Modellerin Genel Denge Sistemi İçinde Birleştirilmesi: Türk Ekonomisine Bir Uygulama TUGEM I, TSKB, İstanbul.

V. Plan ve Planlama

Yıldırım Aktürk • Nihat Falay • Adnan Kahveci
Yakup Kepenek • Ahmet Kılıçbay • Bilsay Kuruç
Yalçın Küçük • Bilge Okay • Tunç Tayanç

İktisat ve Ekonometri Eğitimi Üzerine

Mehmet KAYTAZ
Süleyman ÖZMUCUR

Dr. KaytaZ ve Dr. Özmucur Boğaziçi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde
öğretim üyesidirler.

Bu yazının amacı ekonometri ve iktisat eğitimi üzerine bazı düşünceleri belirtmek ve bazı önerilerde bulunmaktır. Ayrıca Türkiye’de iktisat ve ekonometri eğitiminde uygulanabilecek bir program önerisi sunulmaktadır. (1)

Genel olarak, üniversite eğitiminin amacı kendisine ve topluma yararlı kişilerin yetiştirilmesine, bilgi ve beceri düzeyinin artmasına yardımcı olmak diye belirlenebilir. Üniversite eğitiminin ağırlığı öğrencilere bir takım bilgileri aktarmaktan çok onları soru sormaya, düşünmeye ve araştırmaya doğru yönlendirmek olmalıdır. Öğrenciye aktarılacak bilgiler o alanlarda temel sayılabilecek bilgiler olmalıdır. Araştırmaya yönlendirilen öğrenci bu temel bilgilerden çıkarak kendisini geliştirecektir. Üniversiteyi bitiren kişi tek bir konuda sadece bir uzman değil, çeşitli alanlarda kendini geliştirebilecek bilgi ve beceriye sahip bir kişi olmalıdır. Böylece öğrenci kendi seçtiği disiplinin diğer disiplinlerle ilişkisini görecektir ve sorunlara daha geniş bir açıdan bakabilecektir.

Keynes’in istatistiksel simya diye eleştirdiği ekonometri son onbeş-yirmi yılda en hızla gelişen disiplinlerden birisi olmuştur. Ekonometri iktisatın çeşitli alanlarında, hatta iktisat dışı alanlarda uygulama alanı bulmuştur. Ekonometrinin bu denli gelişmesi sorunsuz olmamıştır. Ayrıca iktisadın bir bilim olup olmadığı tartışmalarına ayrı bir boyut getirmiştir.

En genel hatlarıyla ekonometri kuramı veri yaratan süreçlerin, iktisadi verilerin analiz yöntemlerinin, değerleri bilinmeyen parametrelerin ve iktisadi hipotezleri test etme usullerinin incelenmesi olarak tanımlanabilir. (2) Böylece ekonometrinin iktisat içindeki işlevi istatistik kuramının kesin olmayan deneysel bilimlerdeki işlevine benzetilebilir. Ekonometrinin istatistik, matematik ve iktisat bilimlerinden oluşması, bazen uygulamalı ekonometriyle arasında yapay bir duvar çe-

kilmesine neden olmuştur ve ekonometri sadece istatistikel yöntemlerin iktisadi verilere uygulanması olarak görülmüştür. Böyle bir yaklaşım ekonometriyle iktisadın birbirinden bağımsız olarak ele alınması gibi önemli bir sakıncayı da doğurmaktadır. Kanımızca ekonometriye yöneltilecek eleştirilerin büyük bir kısmı da burdan kaynaklanmaktadır.

Ekonometrinin gelişmesiyle birlikte önceleri lisans üstü iktisat eğitiminde seçimlik ders olarak verilen ekonometri şimdi hemen hemen her üniversitede lisans düzeyinde zorunlu bir ders olarak verilmektedir. Diğer taraftan lisans düzeyinde ekonometride uzmanlaşmanın yararlı olup olmadığı tartışılmıştır. Ülkelerin eğitim ve üniversite sistemlerine bağlı olarak yaklaşım farklılıkları mevcuttur. Bazı ülkelerde öğrenciler lisans eğitiminde ekonometride belli bir uzmanlık düzeyine varmakta, bazı ülkelerde ise uzmanlık lisans üstü eğitiminde gerçekleşmektedir. Türkiye’de de halen lisans düzeyinde eğitim veren üç ekonometri bölümü mevcuttur.

Aşağıda önerilen programlar zorunlu ve seçimlik derslerden oluşmaktadır. Zorunlu dersler her iktisat ya da ekonometri öğrencisinin bilmesi gerektiğine inandığımız konuları kapsamaktadır. Ekonometri programından da görüleceği gibi ekonometride uzmanlaşmayı isteyen bir öğrenci sağlam bir iktisat temeline sahip olmalıdır. Ayrıca istatistiksel ve matematiksel yöntemleri de öğrenmelidir. Seçimlik dersler ise öğrencinin kendisini geliştirmek isteyebileceği konuları kapsamaktadır. Seçimlik dersler arasında fizik, kimya gibi derslerin olmasının amacı öğrencilerin doğa bilimlerinin yöntemleri üzerine bir fikir sahibi olabilmelerini sağlamaktır. Seçimlik derslerin dağılımında belirli paylar saptanabilir. Örneğin, iktisat programında seçimlik dersler yüzde kırk iktisat, ve yüzde yirmişer diğer alanlardan diye belirlenebilir.

Ekonometri eğitiminin başarılı olabilme-

sinde sınıfların küçük olması ve bilgisayar kullanma olanaklarının yeterli olması önemli unsurlardır. Gerek ödevlerle, gerekse de seminer tipinde sınıf tartışmaları ile öğrenci kura ile uygulama arasındaki ilişkiyi ve ortaya çıkan zorlukları daha iyi kavrama olanağı bulacaktır.

NOTLAR

- (1) Önerilen iktisat programı için bkz. Özmucur, S. ve Kaytaç, M., «İktisat Eğitimi İçin Bir Program Taslağı», *İktisat Dergisi*, Ağustos-Eylül, 1982.
- (2) Bkz. Hendry, David F., «Econometrics-Alchemy or science?», *Economica*, 1980, c. 47.

Çizelge 1

Ekonomi Bölümü Ders Programı

Birinci Yıl	
I. Dönem	II. Dönem
Ekonomi'ye Giriş I	Ekonomi'ye Giriş II
Matematik I	Matematik II
İstatistik I	İstatistik II
İktisadi Düşünce Tarihi I	İktisadi Düşünce Tarihi II
Bilgisayar	Bilgisayar
Programlaması I	Programlaması II
1 Seçimlik Ders	1 Seçimlik Ders
İkinci Yıl	
I. Dönem	II. Dönem
İktisat Tarihi I	İktisat Tarihi II
Mikroekonomi I	Mikroekonomi II
Makroekonomi I	Makroekonomi II
Kamu Maliyesi	Para ve Banka
Uluslararası Ekonomi	Ekonomik Gelişme
1 Seçimlik Ders	1 Seçimlik Ders
Üçüncü Yıl	
I. Dönem	II. Dönem
Sosyo-Ekonomik	Sosyoekonomik
Sistemler I	Sistemler II
(Kapitalist Sistemler)	(Sosyalist Sistemler)
Ekonomi Kuramında	Ekonomi Kuramında
Gelişmeler I	Gelişmeler II
3 Seçimlik Ders	3 Seçimlik Ders

Dördüncü Yıl

I. Dönem	II. Dönem
Sosyo-Ekonomik Sistemler III (Türkiye'nin Ekonomik Sistemi) 4 Seçimlik Ders	Türkiye Ekonomisi Semineri 4 Seçimlik Ders

Çizelge 2 Ekonometri Bölümü Ders Programı

Birinci Yıl

I. Dönem	II. Dönem
Ekonomi'ye Giriş I Matematik I İstatistik I Bilgisayar Programlaması I 2 Seçimlik Ders	Ekonomi'ye Giriş Matematik II İstatistik II Bilgisayar Programlaması II 2 Seçimlik Ders

İkinci Yıl

I. Dönem	II. Dönem
Mikroekonomi I Makroekonomi I Matematiksel İstatistik I Doğrusal Cebir 2 Seçimlik Ders	Mikroekonomi II Makroekonomi II Matematiksel İstatistik II Sayısal Analiz 2 Seçimlik Ders

Üçüncü Yıl

I. Dönem	II. Dönem
Ekonometri I Yöneylem Araştırması I 3 Seçimlik Ders	Ekonometri II Yöneylem Araştırması II 3 Seçimlik Ders

Dördüncü Yıl

I. Dönem	II. Dönem
Uygulamalı Ekonometri I 4 Seçimlik Ders	Uygulamalı Ekonometri II 4 Seçimlik Ders

Çizelge 3 Ders Listesi

- A Gurubu (Ekonomi) :
Ekonomi'ye Giriş I, Ekonomi'ye Giriş II, İktisadi Düşünce Tarihi I, İktisadi Düşünce Tarihi II, İk-

tisat Tarihi I, İktisat Tarihi II, Mikroekonomi I, Mikroekonomi II, Makroekonomi I, Makroekonomi II, Kamu Maliyesi, Uluslararası Ekonomi, Para ve Banka, Ekonomik Gelişme, Sosyo-Ekonomik Sistemler I, Sosyo-Ekonomik Sistemler II, Sosyo-Ekonomik Sistemler III, Türkiye Ekonomisi Semineri, Ekonomi Kuramında Gelişmeler I, Ekonomi Kuramında Gelişmeler II, Tarım Ekonomisi, Planlama, Proje Değerlendirme, Sermaye Teorisi, Turizm Ekonomisi, Gelir Bölüşümü, Çevre Ekonomisi, Enerji Ekonomisi, İşgücü Ekonomisi, Nüfus, Demografi, Büyüme Teorileri, Uluslararası Mali Sistemler, Türk Vergi Sistemi, Bütçe, İktisadi Politika, Kentleşme, Konjonktür, Bölgesel Ekonomi, Matematiksel İktisat I, Matematiksel İktisat II.

- B Gurubu (Ekonometri, İstatistik, Yöneylem Araştırması) :

İstatistik I, İstatistik II, Matematiksel İstatistik I, Matematiksel İstatistik II, Milli Muhasebe Sistemi, Çok Değişkenli İstatistikler, Örneklem Yöntemleri, İstatistiksel Kalite Kontrol, Ekonometri I, Ekonometri II, Uygulamalı Ekonometri I, Uygulamalı Ekonometri II, Geleceği Tahmin Yöntemleri, Ekonometrik Model Kurulması, Zaman Serisi Analizi I, Zaman Serisi Analizi II, Simülasyon, Ekonometride Yeni Gelişmeler I, Ekonometride Yeni Gelişmeler II, Ekonometride Bayes Yöntemi, Ekonometri Semineri, Yöneylem Araştırması I, Yöneylem Araştırması II, Girdi/Çıktı Analizi ve Doğrusal Programlara, Dinamik Programlama, Planlama Teknikleri I, Planlama Teknikleri II.

- C Gurubu (Matematik, Bilgisayar Programlaması, Fen) :

Matematik I, Matematik II, Olasılık, Doğrusal Cebir, Sayısal Analiz, Fark Denklemleri, Topoloji, Differansiyel Denklemler, Bilgisayar Programlaması I, Bilgisayar Programlaması II, Fizik, Kimya, Biyoloji.

- D Gurubu (Sosyal Bilimler, Hukuk, İşletme) :
Sosyoloji, Antropoloji, Köy Sosyolojisi, Kent Sosyolojisi, Politik Bilimler, Uluslararası Politika, Karşılaştırmalı Politik Sistemler, Türk Siyasal Sistemi, Anayasa Hukuku, Ticaret Hukuku, İş Hukuku, Muhasebe, Finansman, Pazarlama, Organizasyon, Personel, Maliyet Muhasebesi, Tarih, Osmanlı Tarihi, Türk Tarihi, Felsefe, Psikoloji.

Katma Değer Vergisinin Fiyatlara Etkisi : Katma Değer Vergisi Uygulaması Enflasyonist midir ?

İzzet AYDIN

Halen TC Merkez Bankası'nda görev yapan Prof. İzzet Aydın, Ortadoğu Teknik ve Hacettepe Üniversitelerinde iktisat dersleri verdi. Dr. Aydın'ın yayınları arasında **Para Politikasının Teorik Yönü ve Analiz Modeli (Türkiye'de Uygulama Örneği)** (1970) ile **Enflasyonla Mücadele Modelleri** (1979) var.

A. GİRİŞ

Yeni bir vergi sisteminin uygulanmasında bu verginin,

a) mali yönü, Hazine'ye sağlayacağı gelir vb.,

b) sosyal yönü, yansıması, vergi yükünün üretici, tüketici vb. gibi gruplar arasında nasıl dağılacağı ve kimin üzerinde kalacağı,

c) ekonomik etkilerinin bireyler, aileler, firmalar bazında mikroekonomik açıdan ne olacağı daima tartışılması ve incelenmesi gereken hususlardır.

Ayrıca ihdas edilen vergi sisteminin makroekonomik açıdan başlıca ekonomik büyüklükler veya değişkenler, örneğin fiyatlar genel seviyesi, yatırım ve tüketim harcamaları, tasarruf ve dış sektör (ithalat ve ihracat) üzerindeki etkilerinin de şüphesiz değerlendirilmesi gerekir.

Katma Değer Vergisi'nin ekonomik etkileri açısından hemen hemen bütün ülkelerde en çok tartışılan yönü bu verginin fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkisi olmuştur. Diğer bir deyişle katma değer vergisi uygulamasının tüketim malları fiyat endeksinin, dolayısıyla genel fiyat endeksinin yükselmesine neden olup olmadığı, Katma Değer Vergisi'nin enflasyonist olup olmadığı sorunu daima ön planda yer almıştır.

Etüdümüzün amacı Katma Değer Vergisi'nin fiyatlar üzerindeki etkisine ilişkin düşünceleri belirtmek ve katma değer vergisi uygulamasının 31 ülkede fiyat indeksi üzerindeki sonuçlarını inceleyerek bu verginin etkisinin enflasyonist olup olmadığını açıklamaktır.

Katma Değer Vergisi'nin başlangıçta enflasyonist etkisi olup olmadığı sorunu bir yana, bu verginin, enflasyonla mücadelede konjonktürel bir vergi sisteminin uygulanması halinde etkin bir vergi aracı olarak kullanılabilmesine işaret etmek gerekir.

Katma Değer Vergisi'nin fiyatlar üzerindeki etkisinin tartışılması için bu verginin başlıca özelliklerini belirtmekte fayda vardır.

Katma Değer Vergisi'nin özellikleri :

1. Katma Değer Vergisi genel bir harcama vergisidir. Tüm mallar (bazı istisnalar dışında) vergiye tabidir.

2. Vergi, mal ve hizmet akımının, üretim, dağıtım, perakende satış gibi her aşamasında yaratılan katma değerleri üzerinden uygulanır.

3. Vergi basit ve düz oranlıdır. (Gelir arttıkça vergi yükümlülüğü azalır.)

4. Yurt içinde üretilen mallar ile ithal malları arasında bir ayırma yapılmaz.

5. İhracat vergiden muaftır.

6. Vergi firmalar ve şahıslar arasında mal ve hizmet satışlarında uygulanan fiyatlar üzerine konulmuştur.

B. KDV'NİN FİYATLARA ETKİSİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

i. Richardson Komitesi İngiltere'de KDV'nin uygulanması halinde, enflasyonist bir baskının ortaya çıkacağını ileri sürmüştür. KDV'nin üretici ve satıcılar tarafından fiyatlara intikal ettirilerek fiyatların artmasına neden olacağı görüşü bu komitece benimsenmiştir. KDV'nin ileriye, mal fiyatlarına yansıtıldığı ve genel olduğu varsayımıyla KDV'nin her malın fiyatını yükselteceği sonucuna varılabilir. Gıda maddelerinin vergi dışı bırakılması halinde ise diğer mal ve hizmetlerin fiyatlarını artıracığı kabul edilmiştir.

ii. Katma Değer Vergisi'nin, satış veya muamele vergilerinin yerini aldığı hallerde ve fiyatların aşağıya doğru esnek olmadığı varsayımı altında firmalar kaldırılan vergileri göz önünde tutarak fiyatlarda kaldırılan vergiler ölçüsünde bir indirim yapmayı genellikle arzu etmezler. KDV'nin kaldırılan satış ve

muamele vergilerine nazaran daha kapsamlı bir vergi olması nedeni ile geçinme indeksinde bir artışa yol açması kaçınılmazdır. KDV genellikle tüketim mallarının nispi fiyatlarını yükseltebilir.

iii. Katma Değer Vergisi'nin ileriye yansıtılmadığı, geriye, faktör fiyatlarına yansıtılarak üretici ve satıcılar üzerinde kaldığı hallerde, verginin ya ücretlerin ya da kârların azalmasına neden olacağı ileri sürülür. Bu durumda KDV kâr vergisine benzetilir.

Ancak Katma Değer Vergisi'nin üretim faktörleri fiyatlarına (ücret ve kâr) tam yansıtılması olanağı çok azdır. İşgücünün örgütlenmesi karşısında ücretlerin düşürülmesi olanağı yoktur. Buna karşılık KDV'nin ücretlere isabet eden kısmı kârlara yansıtılabilir (örneğin KDV'nin bir kısmı ileriye yansıtılmış ise, geçinme endeksindeki artış nedeni ile ücret artış taleplerinin gerçekleşmesi durumu). Eğer ekonomi tam istihdam halinde ise ücret-fiyat spirali oluşarak maliyet (ücret) enflasyonu meydana gelebilir. KDV'nin kârlara yansıtılması halinde, firmaların fiyat ve üretimlerini değiştirmeyip azami kârlarından fedakârlık edeceği varsayımı fazla rasyonel ve optimist bir düşüncedir. Zira Amerika'da yapılan araştırmalar kâr vergilerinin dahi ileriye yansıtıldığını göstermiştir.

iv. Katma Değer Vergisi'nin ileriye yansıtılması halinde, rasyonel ve optimist bir varsayım ile, kârı yüksek, cirosu düşük olan firmaların fiyatlarını indirmeleri, aksine kârları düşük, ciroları yüksek olan firmaların fiyatlarını yükseltmeleri olanağı vardır. Bu durumda nispi fiyatların değişeceği, fakat genel fiyat seviyesinin aynı kalacağı ileri sürülür. Ancak genel fiyat düzeyinin değişmesi veya yükselmemesi için fiyat sisteminin sert olmaması, fiyatların aşağı düşme eğiliminin kuvvetli olması gerekir. Aksi halde nispi fiyatlardaki değişme ile beraber genel fiyat düzeyinde de artış meydana gelebilir.

v. Katma Değer Vergisi'nin ileriye yan-

sıtılarak mal fiyatlarının artmasına neden olmadığı, bilakis geriye yansıtılarak faktör gelirlerinin azalmasına neden olduğu görüşü Rolph tarafından ileri sürülmüştür. Bu görüşün gerçekçiliği devletin fiyat sistemine müdahale ederek fiyatların artmasını engellemesi, mal ve faktör piyasasında serbest rekabetin var olması koşullarına bağlıdır. İşgücü piyasasındaki sertlik dolayısıyla KDV'nin geriye yansıtılarak ücretlerin azalmasına neden olması ihtimali azdır. Bu takdirde istihdam seviyesinin azalması söz konusudur.

vi. Mevcut satış veya muamele vergisi yerine ikame edilen geniş kapsamlı KDV'nin fiyatların aşağıya doğru esnek olmaması nedeni ile nispi fiyatlarda değişiklik yaratması ve geçinme indeksinde bir artış meydana getirmesi ihtimali kuvvetlidir. KDV uygulaması ile fiyatlarda meydana gelen artış, genellikle KDV oranından daha düşüktür. Ancak toptan ve perakende ticaret sektöründe sabit bir kâr marjı mevcut ise, perakendeci toptancıdan alış fiyatlarına daha önce ödemiş olduğu vergileri de dahil ederek perakende satış fiyatını tespit ettiği takdirde, ödemiş olduğu vergileri de kâr emsali oranında artırarak fiyata ilave etmiş olur (piramitleşme). Bu durumda fiyat artışları vergi oranında daha yüksek olabilir.

C. KATMA DEĞER VERGİSİNİN FİYATLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE AİT AMPİRİK ARAŞTIRMALAR

Bu verginin fiyat düzeyi üzerindeki etkisinin nötr mü, yoksa enflasyonist mi olduğu konusunu doğru ve kesin olarak açıklayan herhangi bir ekonometrik modele ve araştırmaya rastlanmamaktadır. Bunun nedeni fiyatlara tesir eden faktörlerin kompleks nitelikte olması ve fiyat artışlarının ne ölçüde bizatihi KDV'den, ne ölçüde diğer faktörlerden ileri geldiğinin ayırt edilerek saptanmasındaki güçlüklerdir.

Katma Değer Vergisi'nin uygulandığı 31 ülkeyi içeren ampirik bir araştırmada bu verginin fiyatlar üzerindeki etkisinin, ülkelere ve şartlara göre farklılaştığı görülmektedir. (1)

Söz konusu ampirik araştırmada;

a) inceleme devresi olarak verginin uygulanmasından önceki 2 yıl ve sonraki 2 yıl olmak üzere 4 yıllık bir devre seçilmiştir. Fiyat hareketlerinin KDV'nin uygulanmasından sonraki ve önceki üçer aylık devreleri incelenmiştir.

b) Enflasyon göstergesi olarak tüketim fiyatları endeksi kullanılmıştır. Ampirik analiz fiyatlara tesir eden faktörlerin incelenmesi bakımından dar ve geniş kapsamlı olarak iki yönlü yapılmıştır.

1. Dar kapsamlı analizde a) tüketim fiyat endeksi, b) ücret endeksi, c) KDV'den önceki ve sonraki para ve kredi sınırlamaları incelenmiştir.

2. Geniş kapsamlı analizde ise ayrıca a) bütçe gelirleri tahsilatı ve bütçe harcamalarındaki değişmeler, b) diğer vergilerde yapılan değişiklikler, c) para ve ücret politikasındaki paralel değişmeler, d) gelir politikasındaki belirsizlikler ve bekleyişler gibi faktörlerin fiyatlar üzerindeki etkileri nazarı itibara alınmıştır. Böylece fiyatlara tesir eden çeşitli faktörler arasında hem uyarılmış (induced) etkiler hem de bekleyiş (anticipation) etkileri birlikte incelenerek KDV'nin neden olduğu fiyat artış oranlarının mümkün olduğu ölçüde saptanmasına çalışılır.

Katma Değer Vergisi'nin uygulandığı 31 ülkede yapılan araştırmalar verginin fiyatlar üzerindeki etkisini, fiyat değişmelerinin veya fiyat endeksi eğrisinin eğim ve niteliklerine göre teorik olarak dört grup altında incelemek olanağını vermektedir.

(1) Alan Tait, L'introduction d'une taxe à la valeur ajoutée : est-elle inflationniste?, Finance et Développement, 1982.

1. Fiyatların sıçraması veya fiyat artışının yer değiştirmesi (deplacement en hausse),

2. fiyat artışlarının hızlanması (acceleration),

3. fiyat artışı sıçraması ve fiyat artış oranlarının hızlanmasının birlikte oluşması,

4. fiyatların hiç değişmemesi veya çok az yükselmesi.

D. ARAŞTIRMA SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Her ülkenin özel ekonomik koşulları göz önünde tutularak KDV'nin fiyatlar üzerindeki etkisi ile ilgili ampirik incelemelerden aşağıdaki sonuçlara varılabilir.

1. Araştırmaya konu olan 31 ülkeden 21'inde (yaklaşık % 68'inde) KDV'nin fiyatlar üzerinde artırıcı yönde önemli bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu ülkelerde KDV'nin uygulanması nedeni ile meydana gelen fiyat artışları % 0,5 - % 1 arasında değişen çok düşük oranlarda olmuştur.

2. KDV uygulaması başlıca 4 ülkede enflasyonun hızlanmasına yol açmıştır. Bu ülkelerde KDV'ye atfedilen fiyat yükselmesi, İsrail'de % 9, Peru'da % 13,5, Norveç'te % 5,8 oranındadır. Ancak enflasyonun hızlanmasının daha ziyade uygulanan genişletici gelir, ücret ve kredi politikalarından ileri geldiği de öne sürülmüştür.

3. Beş ülkede, KDV fiyat artışlarında yukarıya doğru bir değişme yaratmıştır. Bu ülkelerde fiyat, yükselişlerinin eğimi KDV'den sonra da, önceki seyrini takip etmiştir. Bu ülkelerde KDV'ye atfedilen fiyat artışı sıçramaları, Danimarka'da % 5, Ekvator'da % 7,1, Hollanda'da % 1,5, Panama'da % 3,1, Uruguay'da % 53,0 oranındadır.

4. KDV'nin uygulanmasında, fiyat artışlarının yer değiştirmesi ile birlikte bu artışların veya enflasyonun hızlanması olayına rast-

lanan tek ülke Norveç'tir. Norveç'te hem fiyat yükselişi hem de fiyat yükselişlerinin hızlanması olaylarının beraberce geliştiği görülmüştür.

Bu ampirik sonuçlara dayanarak, KDV'nin fiyatlar üzerindeki etkisinin, aşağıda sıralayacağımız faktörlerle yakın ilişkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

1. KDV'nin uygulanmasında seçilen ekonomik konjonktür devresinin niteliği.

Ekonomik konjonktürün yavaşlama veya durgunluk devresinde uygulanan KDV'nin fiyatlar üzerindeki etkisinin çok az olduğu, hatta hiç olmadığı söylenebilir (örneğin Almanya).

Aksine enflasyon devresinde uygulanan KDV'nin fiyat artışlarını hızlandırdığı görülmüştür (örneğin İsrail, Peru vs.).

2. KDV'nin kapsamı, muafiyetler ve kaldırılan vergiler.

KDV'nin kapsamı geniş ise, üreticiden perakendeciye kadar bütün üretim safhalarını kapsıyorsa ve bazı zirai maddelerin, gıda maddelerinin vergi dışı bırakılması söz konusu değilse, ayrıca KDV kaldırılan vergilere nazaran daha geniş bir vergilendirme alanını içeriyorsa KDV'nin fiyatlar üzerinde etkisi daha çok olur. KDV'den önce toptan veya perakende satış vergilerinin uygulanmadığı örneğin Avusturya, Belçika, Almanya vs. veya basit bir KDV'nin kullanıldığı örneğin Fransa gibi ülkelerde KDV'nin fiyatlara etkisi çok cüzi olmuştur.

3. KDV muamele veya kısmi satış vergisinin yerini aldığı zaman KDV'nin oranı kaldırılan vergilerin oranlarından daha düşük olsa da, KDV daha geniş kapsamlı olduğu için başlangıçta fiyat sıçramalarına (fiyat artışlarının yer değiştirmesi-tüketim fiyat endeksinde artış) neden olabilmektedir. KDV'nin daha düşük oranda bir yükümlülük getirmesi nedeni ile fiyat düşüşlerinin meydana geleceği iddiası yanlıştır. Örneğin, Danimarka'da KDV oranı (% 10) kaldırılan muamele

vergis oranından (% 12,5) küçüktür, fakat fiyat sıçraması, artışı olmuştur.

4. KDV nedeni ile fiyatlarda meydana gelen artışların genellikle KDV oranları kadar olmadığı görülmüştür.

KDV'nin uygulanması nedeni ile tüketim fiyatları endeksinde meydana gelen artış oranlarının KDV oranlarından daha küçük veya büyük olması, verginin fiyatlara etkisini azaltan önlemlerin (fiyat ve ücret kontrolleri) olmadığı ve diğer şartların (belirsizlik, bekleyişler ve firmaların davranışı) değişmediği (ceteris paribus) varsayımı altında KDV'nin ileriye — mal fiyatlarına — veya geriye — üretim faktörlerine — yansması ile açıklanabilir.

Belli bir üretim (arz) esnekliğinde talep, mal fiyatlarına karşı esnek ise KDV'nin ileriye yansması, diğer bir deyişle mal fiyatlarının artışı zorlaşır. Eğer belli bir talep esnekliğinde üretim esnekliği artarsa verginin üretim faktörlerine yansması güçleşir. Verginin üretim faktörlerine (geriye) yansması ölçüsünde fiyatlar üzerindeki etkisi azalır. Bu nedenle bazı ülkelerde KDV tek bir oran yerine, önemli mal ve hizmetlerin arz ve talep fonksiyonlarının fiyat esnekliklerine göre birden fazla farklı vergi oranlarıyla uygulanmıştır.

5. Araştırmada, firmaların davranışının KDV'nin fiyatlara etkisinin önlenmesinde önemli rol oynadığı görülmüştür. Örneğin Danimarka'da firmalar KDV oranı ile kaldırılan vergi oranları arasındaki fark kadar, hatta daha az fiyat artışına yönelmişler, spekülasyon fiyat artışlarından çekinmişlerdir.

6. KDV'nin fiyatlar üzerindeki etkisinin giderilmesinde KDV'nin uygulanma tarihinde eş anlı olarak diğer vergilerde yapılan düzeltmelerin, indirimlerin önemli rolü olduğu görülmüştür.

Örneğin Avusturya, Hollanda, Danimarka eş anlı olarak gelir vergisinde, İrlanda gümruk vergisinde, Norveç gelir ve sermaye ver-

gisinde indirimler yapmıştır.

7. KDV'nin fiyatlara etkisinin önlenmesinde devletin dolaysız müdahalesi iki alanda görülmüştür.

a) Fiyat kontrolleri ve denetlemeleri.

Arjantin, Belçika ve Batı Almanya'da fiyatlar mahalli otoritelerce denetlenmiştir. Avusturya, Ekvator, Hollanda, Norveç, Fransa ve Kore'de ciddi fiyat kontrolleri uygulanmıştır. Özellikle Kore'de monopol ve oligopol firmalarca saptanan fiyatlar sıkı bir kontrole tabi tutularak, bu firmaların ürettikleri malların toptan satış fiyatlarının azami hadleri kontrol edilmiş ve her nevi tüketim mallarının perakende fiyatlarının halka tanıtılması için geniş bir faaliyet gösterilmiştir.

b) Devletin diğer müdahale alanı belirsizlik ve bekleyişlerin giderilmesi olmuştur. Devlet, halkın, tüccarların ve sanayicilerin KDV'nin fiyatlar üzerindeki muhtemel etkisi hakkında geniş ölçüde bilgi edinmelerini ve aydınlatılmalarını sağlamaya çalışmıştır. KDV'nin yarattığı belirsizlik en fazla Kore'de ve kısmen de Fransa'da görülmüştür. Bu nedenle de, bu iki ülkede sert fiyat kontrolleri uygulanmıştır.

8. KDV'den sağlanan vergi varidatı ile fiyatlar arasında herhangi bir kesin ilişki görülmemiştir. Kaldırılan vergilerin yerine ikame edilen KDV bazı ülkelerde beklenenden daha fazla bir gelir varidatı getirmiştir (örneğin Bolivya, Şili, Kolumbiya, Kosta Rika, Danimarka, Ekvator, Honduras, İsrail, Madagaskar, Panama, Peru). Bu ülkelerden Danimarka'da ve Ekvator'da KDV'ye atfedilen fiyat sıçraması sırasıyla % 5 ve % 7,1 olmuştur. İsrail ve Peru'da fiyat artış hızlanması % 9 ve % 12,5 olmuştur.

İngiltere'de KDV'den beklenen gelir varidatı sağlanamamış, fakat vergi nedeni ile meydana gelen fiyat artış oranı % 0,7 olmuştur.

Norveç'te ise hem vergi varidatında

azalma olmuş, hem de fiyat artış hızı % 5,8 oranında yükselmiştir.

KDV'nin vergi varidatını artırarak anti-enflasyonist bir etki yarattığı iddiası, gerçekçi değildir. Böyle bir etki artan vergi varidatının kullanış amacına bağlıdır. Bütçe açıklarının finansmanı söz konusu olduğu ölçüde bu iddia geçerli olabilir.

31 ülkede yapılan ampirik araştırmalara dayanarak KDV ile fiyatlar arasındaki ilişki konusunda aşağıdaki sonuçlara varılabilir.

i. KDV fiyat sıçramalarına veya fiyatlarda yön değişmesine neden olmaksızın ve fiyat artış hızlarını yükseltmeden bazen vergi varidatını artırmak amacıyla kullanılabilmektedir.

ii. Muamele vergisi, perakende veya toptan satış vergileri gibi diğer vergilerin yerine ikame edilen KDV'nin, aynı varidatı sağlamak şartı ile, fiyat gelişmeleri üzerinde önemli bir etkisi olmayabilir.

Eğer KDV uygulamasından sonra munzam bir vergi varidatı sağlanmış ise, bir fiyat sıçraması veya yükselmesinin meydana gelmesi zorunlu olarak enflasyonun şiddetlenmesine neden olmamaktadır. KDV nedeni ile sürekli bir fiyat artışı olgusu söz konusu değildir.

iii. Devletin fiyat denetimleri, belirsizlik ve bekleyişleri gidermesi, gelir, servet ve diğer vergilerde yaptığı düzeltmeler şeklindeki dolaysız müdahaleleri ile KDV'nin neden olacağı muhtemel fiyat artışları önlenmektedir.

iv. KDV vergi oranlarını değiştirmek (yükseltmek), gerek tüketim harcamalarını kısmak, gerekse vergi varidatında artış sağlayarak devletin harcamalarını (veya bütçe açıklarını) finanse etmek suretiyle enflasyonla mücadele aracı olarak etkili olabilir. Ancak bu açıdan gelir vergisine nazaran fazla avantajlı olduğu ileri sürülemez. Zira KDV oranlarındaki değişikliklerin ilerde yarataca-

ğı muhtemel etkiler (anticipatory effect) oldukça riskli olabilir.

E. TÜRKİYE'DE KDV UYGULAMASININ ENFLASYONİST ETKİSİNİN ANALİZİ

Türkiye'de 1.1.1985 tarihinde uygulanmaya başlayan KDV'nin enflasyonist etkisi, KDV'nin uygulanmasından evvelki üç aylık devre (1984 Ekim - Aralık) ile uygulanmasından sonraki üç aylık devre (1985 Ocak - Mart) süresindeki geçinme ve genel tüketici fiyatları endeksinin seyri karşılaştırılarak, fiyatlara tesir eden başlıca parametrelerin, emisyon, para arzı, kredi hacmi, ücretlerin seyri incelenerek dar kapsamlı analiz çerçevesinde tahlil edilmiştir.

Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin muamelelerinde yapılan fiyat artışları ile döviz kurlarında ve faiz oranlarında yapılan değişikliklerin, üç aylık kısa bir devre zarfında gerek tüketici fiyatları üzerinde, gerekse toptan eşya fiyatları üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı varsayılmıştır.

Döviz kurlarındaki değişmelerin, ithal malları (tüketim ve harcamalar) aracılığı ile tüketim ve geçinme endeksi ile toptan eşya fiyatları üzerindeki etkisinin en az 1 yıllık bir gecikme (lag) ile kendini gösterdiği varsayımından hareket edilmiştir. Şüphesiz bu varsayımın geçerliliği, ithal edilmiş enflasyonun ekonometrik bir analizini gerektirir. Maalesef Türkiye'de bu tip bir ekonometrik çalışma yapılmamıştır.

Günlük döviz kurlarının değişmesi nedeniyle ithal edilen tüketim mallarının tüketici fiyatları endeksi üzerindeki etkisi yanında ayrıca ihraç edilen dayanıklı ve dayanıksız tüketim mallarının da, bu malların arzında yarattığı daralma nedeniyle tüketici fiyatları endeksi üzerinde yaptığı etkinin de en az 6 ay ile 1 yıl veya daha fazla süreli devrede incelenmesi önem taşır.

Faiz oranlarındaki değişmelerin üç aylık bir devre zarfında fiyatlar üzerindeki etkisinin, gerek faiz değişmelerinin ödünç alınan fon maliyetlerini artırması (veya eksiltmesi) aracılığı ile üretim maliyetinin kısa devrede artmasına neden olduğu (bir dereceye kadar stok finansmanı dışında) görüşünün geçerli olmaması, gerekse faiz maliyetinin, üretim girdileri maliyeti içindeki payının iddia edildiği kadar fazla olmaması nedeni ile önemli olmadığı varsayımı geçerlidir. Faiz yükselmesi nedeniyle yatırımların ve üretimin azaldığı hususu da kısa devrede geçerli değildir. Faizin yatırım talebi üzerindeki etkisi ve faiz-enflasyon ilişkisi (Knut Wicksell analizi) ile enflasyon-faiz ilişkisi (Irwing Fisher analizi) gerek teorik, gerek ampirik olarak oldukça kompleks ve tartışmalı niteliktedir.

Yukarıdaki açıklamalar nedeniyle, faiz ve döviz kuru değişkenlerinin kısa devre analizinde, fiyatlar üzerindeki etkisinin sabit

olduğu veya değişmediği varsayımı yapılmıştır. Ayrıca gelir politikası alanında (ücret ve maaşlarda) bir değişiklik olmadığı kabul edilmiştir.

Türkiye için bütçe gelir tahsilatında, diğer vergilerde, ayrıca para ve ücret politikasında, gelir dağılımı politikasında meydana gelen değişmeler ile ekonomideki belirsizlik ve bekleyişlerin enflasyonist etkilerinin de göz önünde tutulduğu geniş kapsamlı bir analiz, kısa, hatta uzun dönemde yeterli ve sağlam verilerin teminindeki zorluklar ve ekonomideki belirsizlik ve bekleyişlerin ekonometrik tahminindeki güçlükler nedeni ile yapılamamıştır. Böylece dar kapsamlı analiz ile yetinilmiştir.

KDV uygulamasının enflasyonist etkisi çeşitli geçinme ve tüketim endekslerine göre incelenmiştir (bak. Tablo I-III). Endekslerin niteliklerindeki ayrılıklar nedeniyle farklı sonuçlar elde edilmiştir.

TABLO : I
KDV Uygulamasından Önce
Fiyatların Seyri (Aylık Devreler)

1984 Aylık Değişmeler	Ankara Geçinme Endeksi (%)	İstanbul Geçinme Endeksi (%)	İstanbul Ücretliler (%)	Genel Tüketim Endeksi (%)	Toptan Eşya Fiyatı Endeksi (%)
Temmuz	1,0	2,7	2,7	0,9	0,5
Ağustos	2,9	1,2	0,8	2,5	4,0
Eylül	5,4	3,3	1,3	2,1	2,9
Ekim	2,9	4,3	2,0	4,3	2,5
Kasım	2,0	0,6	1,6	3,8	2,2
Aralık	1,8	1,9	1,5	1,9	2,8
Aralık - Kasım					
2 Aylık	3,8	2,5	3,2	5,8	4,7
Aralık - Ekim					
3 Aylık	6,8	7,0	5,3	10,4	7,6
Aralık - Eylül					
4 Aylık	12,6	10,5	6,6	12,7	10,8
Aralık - Ağustos					
5 Aylık	15,8	11,7	7,5	15,5	15,2
Aralık - Temmuz					
6 Aylık	17,0	14,7	10,4	16,5	15,8

TABLO : II
KDV Uygulamasından Sonraki Fiyat Artışları
(Aylık Devreler)

1985 Aylık Değişmeler	Ankara Geçinme Endeksi (%)	İstanbul Geçinme Endeksi (%)	İstanbul Ücretliler Endeksi (%)	Genel Tüketim Endeksi (%)	Toptan Eşya Fiyatı Genel Endeksi (%)
Ocak	5,8	6,5	8,2	5,6	5,5
Şubat	2,2	5,8	4,1	3,3	3,8
Mart	4,9	1,4	2,6	4,9	3,0
Nisan	2,1	2,7	2,5	0,8	3,2
Mayıs	3,0	3,1	2,3	2,4	2,1
Haziran	0,6	1,3	1,9	-0,8	-0,2
Şubat - Ocak					
2 Aylık	8,1	12,6	12,5	9,1	9,6
Mart - Ocak					
3 Aylık	13,4	14,2	15,5	14,3	12,8
Nisan - Ocak					
4 Aylık	15,9	17,3	18,4	15,2	16,4
Mayıs - Ocak					
5 Aylık	19,3	21,0	21,1	18,0	18,9
Haziran - Ocak					
6 Aylık	20,0	22,6	23,5	17,1	18,5

TABLO : III
KDV Uygulamasından Önce ve Sonra
Fiyat Artış Farkları (Enflasyonist Eğilim)

Aylık Devreler	Ankara Geçinme Endeksi (%)	İstanbul Geçinme Endeksi (%)	İstanbul Ücretliler Endeksi (%)	Genel Tüketim Endeksi (%)	4 Endeks Ortalaması (%)	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (%)
1 Aylık Devre						
Ocak 85/Aralık 84	4	4,6	6,7	3,7	4,7	3,0
2 Aylık Devre						
Ocak - Şubat 85/ Kasım - Aralık 84	4,3	10,1	9,3	3,3	6,7	4,9
3 Aylık Devre						
Ocak - Mart 85/ Ekim - Aralık 84	6,6	7,2	10,2	3,9	6,8	5,2
4 Aylık Devre						
Ocak - Nisan 85/ Eylül - Aralık 84	3,3	6,8	11,8	2,5	6,1	5,6
5 Aylık Devre						
Ocak - Mayıs 85/ Ağustos - Aralık 84	3,5	9,3	13,6	2,5	7,2	2,7
6 Aylık Devre						
Ocak - Haziran 85/ Temmuz - Aralık 84	3,0	7,9	13,1	0,6	6,2	2,3

NOT : Enflasyonist etki, KDV sonrası ve öncesi birer, ikişer ... altışar aylık dönemler arasındaki fiyat artış farkları olarak hesaplanmıştır.

KDV'nin 1985 Ocak - Mart arasındaki üç aylık devrede enflasyonist etkisi Ankara geçinme endeksinde % 6,6, İstanbul geçinme endeksinde % 7,2, İstanbul Ticaret Odası'nın İstanbul ücretliler endeksinde % 10,2, DİE genel tüketim endeksinde ise % 3,9 oranında olmuştur. Bu dört endeksin basit aritmetik ortalamasına göre ise, enflasyonist etki % 6,8 oranındadır. Bu endekslerden Ankara geçinme endeksi ile İstanbul ücretliler endeksinde KDV'nin enflasyonist etkisinin 1 aylık (ocak), 2 aylık (şubat) ve 3 aylık (mart) devrelerde devamlı bir hızlanış seyri gösterdiği, İstanbul geçinme endeksinde ise enflasyonist etkinin 2 aylık devrede % 10,1 oranında artış hızı gösterdikten sonra üç aylık devrede bu hızın % 7,2 oranına düştüğü görülmüştür.

Sonuç olarak KDV uygulamasının enflasyonist etkisinin çeşitli endekslere göre üç aylık devre sonu itibariyle % 4-10 arasında değiştiğini ve ortalama olarak % 5-7 oranında olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak, geçinme ve tüketim endekslerindeki artışların tamamının KDV uygulamasına atfedilmesi için, KDV uygulamasından önceki ve sonraki üç aylık devrelerde, fiyatlara tesir eden diğer faktörlerin (**ceteris paribus**) hiç değişmemiş olması gerekir. Fiyatlardaki ortalama % 7 oranındaki artışın % 1 ila 2 oranında diğer faktörlerden (parasal, spekülasyon vs. gibi) ileri geldiği varsayımı altında KDV'nin enflasyonist etkisinin % 4-5 oranında olduğunu söyleyebiliriz. Geçinme endeksleri artış hızlarında 1985 Nisan ayından itibaren düşüş kaydedilmesi karşısında KDV'nin enflasyonist etkisini fiyatların yukarı doğru yer değiştirmesi (deplacement en hausse) şeklinde nitelendirmek mümkündür. Zira fiyat eğrisi yukarıya doğru bir sıçrama gösterdikten sonra eğrinin eğimi ya aynı düzeyde devam etmiş ya da çok hafif değişimler göstermiştir. Nitekim Ankara ve İstanbul geçinme endeksi ile Türkiye genel tüketim

endeksi fiyat eğrileri trendinin KDV'den önce ve sonraki eğimlerinde paralellik görüldüğü gibi ayrıca adı geçen fiyat endeksleri eğrisinin eğimi ile KDV'nin enflasyonist etkisini yansıtan eğrinin eğimi arasında da paralellik söz konusudur. Bu nedenle Türkiye'de KDV'nin fiyatlar üzerindeki etkisi yukarıya doğru sıçrama veya yer değiştirme (deplacement en hausse) şeklinde meydana gelmiştir.

KDV'nin enflasyonist etkisinin, Danimarka'da % 5, Norveç'te % 5,8, İsrail'de % 9, Ekvator'da % 7, Peru'da % 13,5 oranında olduğu göz önünde tutulursa, Türkiye'de KDV'nin % 4,5 oranındaki enflasyonist etkisinin özellikle uygulama devresindeki ekonomik konjonktürün oluşumu da nazara alındığında fazla önemli olmadığı sonucuna varılabilir.

Eğer KDV düşük bir konjonktür devresinde ve fiyat kontrolleri ile birlikte uygulansaydı şüphesiz verginin enflasyonist etkisi çok daha az olabilir, örneğin % 1-3 oranında kalabilirdi.

KDV'nin uygulama devresinde fiyat artışlarının meydana geldiği ülkelerde fiyat artışlarında parasal faktörlerin, para arzı ve özellikle banka kredilerinin genişlemesinin ve ücret taleplerinin etkisi önemli olmuştur.

Türkiye'de KDV'nin uygulanma tarihinden önceki ve sonraki üç aylık devreler parasal faktörler açısından karşılaştırıldığında, 1985 Ocak-Mart devresinde, bilfiil tedavüldeki banknotlarda % 9,5 oranında, TCMB kredilerinde % 16,8 ve net banka sistemi kredilerinde ise % 8,7 oranında artışlar meydana geldiği görülür. Bu artışlar 1984 yılının son üç aylık devresindeki artışlardan daha büyüktür. M_2 para arzında ise 1985 Ocak-Mart artışı % 6,5 oranında olmuştur. Ekim-Aralık 1984 devresinde ise bu oran % 21,1 idi.

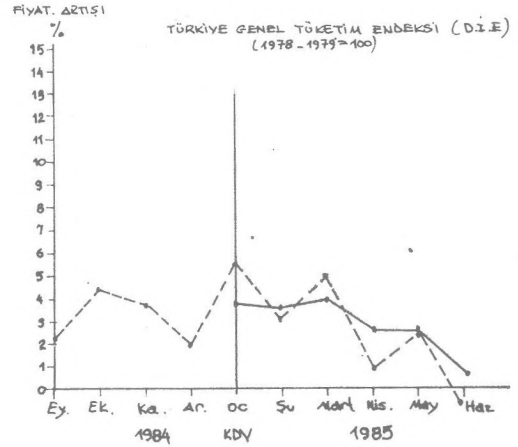
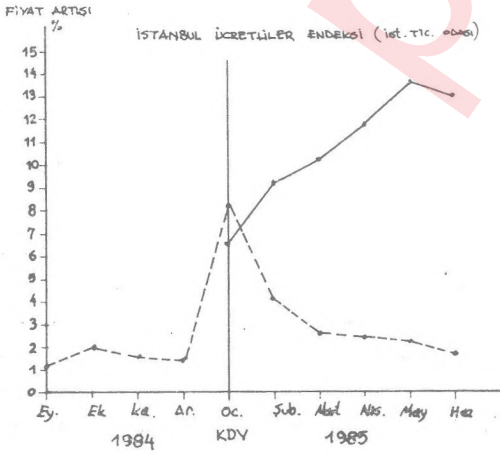
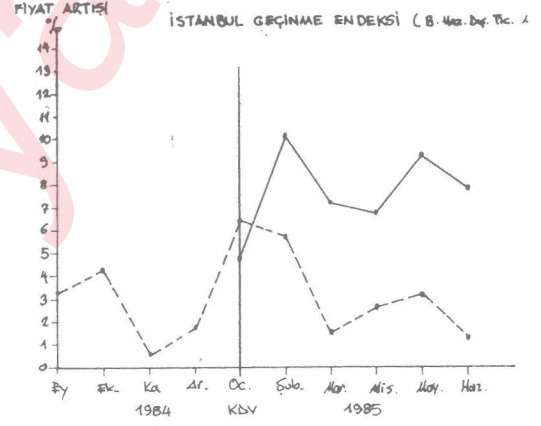
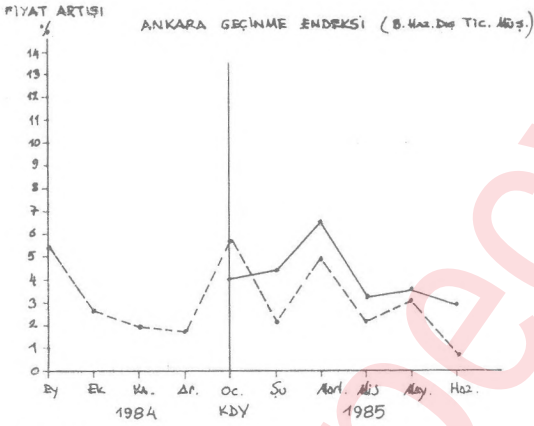
1985 Ocak-Mart devresinde, Merkez Bankası kredileri ile banka sistemi net kredi

hacmindeki genişlemenin de, bu devredeki fiyat artışları üzerinde bir ölçüde etkili olduğu söylenebilir.

Ancak, gerek para arzının, gerekse kredi hacminin fiyatlar üzerindeki etkisinin, gecikmeler (lags) de nazarı itibara alınarak, kısa devrede tam olarak saptanması, sıhhatli bir ekonometrik analiz dışında olanaksızdır.

M₂ para arzında 1984 Aralık ayında meydana gelen % 10,3'lük artışın veya 1984 Ekim-

Aralık devresinde meydana gelen % 21,1 oranındaki artışın fiyatlar üzerinde etkisinin gecikme (lags) nedeniyle 1985 Ocak-Şubat devresinde kendini göstermesi mümkündür. Parasal faktörlerin diğer faktörlerle beraber 1985 Ocak-Mart ayları devresinde, fiyat artışlarına % 1-2 civarında neden olduğu varsayımı altında geçinme endekslerinde meydana gelen ortalama % 5-7 oranındaki fiyat artışının KDV'ye atfedilecek kısmı % 4 ila 5 oranında olmaktadır.

----- Ayak fiyat eğrisi.
 ————— Enflasyonist fiyat eğrisi (KDV etkisindeki içeren)

Geleneksel İktisat Cepesinde Neler Oluyor? (XI): Ödemeler Nasıl Dengeye Gelir ?

Geçen yılın şubatında başlattığımız dizinin sonuna yaklaşıyoruz. **The Economist**'in 1.12.1984 günlü sayısında çıkan bu on birinci bölümü («How Payments Balance») de Nail Satlığan dilimize çevirdi.

Bir ülkenin dış âlemle olan bağlarının, o ülkenin ekonomisi üstünde büyük bir etkisi olabilir. Dünya ticareti büyür, sermaye ülkeler arasında daha büyük bir serbestlikle hareket ederken, iktisat kuramcıları, ödemeler bilançosunu neyin belirlediğine daha çok ilgi göstermeye başladılar.

İktisatçılar çok kez işleri bulandırmakla suçlanırlar, oysa çoğu teorileri bile bile aşırı ölçüde basitleştirilmiştir. Başka ülkelerle ticari ya da mali bağları olmayan «kapalı» bir ekonomiyi tahlil etmek, çoğu kez iktisatçıların işine gelir. Bu varsayım gevşetildiğinde, iktisadi modeller daha karmaşık bir hale girer. Ama özleri umulmadık değişikliklere uğramaz. Örneğin klasik, namı diğer paracı iktisatçıların, ödemeler bilançosu konusundaki görüşlerini dayandırdıkları piyasa esnekliği ilkeleri, kapalı-ekonomi modellerinde kullandıklarının kaba hatlarıyla aynıdır.

Değişik ödemeler-bilançosu teorilerini ele almadan önce bir miktar basit aritmetik ve temel iktisat bilgisiyle işe başlayalım. Aritmetik bakımdan, bir ülkenin ödemeler bilançosunun iki ana parçası vardır:

■ Cari hesap. Bu kalem, mal ve hizmet ithalatı ile ihracatını; yurt dışından elde edilen ve yabancılara ödenen faiz, kâr ve temettüleri; havaletleri — yabancı işçilerin ülkelerine gönderdikleri parayı; ve kimi önemsiz kamu-kesimî aktarımlarını kapsar.

■ Sermaye hesabı. Yurt dışına ödünç verilen ya da yatırılan para, sermaye hesabını oluşturur. Bu kalem, hem kısa vadeli — Amerikan bankalarında bir tek telefonla doldurulup boşaltılabilen mevduat hesaplarına sahip İngilizler; hem de, çokuluslu şirketler ile dış yardım kuruluşları tamamlanması yıllar sürebilecek büyük projelere yatırım yaptıkları zaman olduğu gibi, uzun vadeli olabilir.

Ödemeler bilançosu, tanım gereği, den-

gede olmak zorundadır. Cari hesabı 1 milyar dolar açık veren bir ülke, bu açığı finanse etmek için 1 milyar dolar yabancı para bulmak zorundadır. Çoğu kez bunu sermaye hesabında fazla — eş büyüklükte 1 milyar dolarlık bir giriş — vererek yapar. Ama çoğu ülkelerin, cari hesap açıklarını, hiç değilse bir süre için, kapatmakta kullanabilecekleri yabancı para ve döviz rezervleri vardır. Böylece cari hesap eksi sermaye hesabı artı resmi rezervlerde meydana gelen herhangi bir değişimin toplamı sıfır olur.

Tıpkı herhangi bir bireyin kişisel mali durumu gibi. Borç alabiliyorsa (sermaye hesabı fazlası) kazandığından fazlasını harcayabilir (cari hesap açığı); yoksa açığı kapatmak için tasarruflarını (rezervler) kullanmak zorundadır.

Şimdi bu aritmetiğe biraz iktisat uygulayalım. Resmi rezervlerin değişip değişmesi, bir ülkenin döviz kuru politikasına bağlıdır. Bretton Woods sabit kurlar sisteminde merkez bankaları, döviz piyasalarına sık sık müdahale ederlerdi. Döviz kurları devalüasyon baskısı altında kaldığında, kendi paralarını satın almak (böylece de desteklemek) için rezervlerindeki döviz satışı çıkarırlardı. Kurları alttan gelen bir baskıyla karşılaşan ülkeler, sözgelimi 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarında Japonya ile Batı Almanya, yabancılara istedikleri yeni ya da Alman marklarını sağlamak için yabancı para satın alırlardı. Bu merkez bankası müdahalesinin, ülkelerin resmi rezervleri üzerinde büyük bir etkisi vardı. Bir paranın en sonunda devallüsyona zorlanmasının belki de başlıca sebebi, hükümetin o parayı destekleyecek rezervlerinin tükenmesiydi.

Serbestçe dalgalanan döviz kurları söz konusu olduğunda, bunların hiçbirisi önemli değildir. Merkez bankaları, para alıp satmazlar. Cari-hesap fazlası (ya da açığı), bütünüyle sermaye hesabındaki bir açık (fazla) ile denkleştirilir. Döviz rezervleri değişmez. Pra-

tikte Bretton Woods sisteminin 1973'te çöküşünden bu yana dalgalanma, çoğu zaman bütünüyle temiz olmamış, ülkeler arada bir rezervlerini kullanmışlardır.

Hükümetlerce seçilen döviz kuru politikalarının, yerli ekonomi açısından doğurduğu birtakım sonuçlar vardır. Bu aşamada, özellikle bunların bir tanesi üzerinde duralım: para arzına olanlar. Diyelim ki Japonya'nın ödemeler bilançosu 5 milyar dolarlık bir fazla vermekte, merkez bankası ise yenin dolar karşısındaki döviz kurunun 250 Y'nin üzerine çıkmasına izin vermektense döviz rezervlerini artırmaktadır. 5 milyar dolar Japon ihracatçıları ile mali kurumlarının eline geçtiğinde, merkez bankası onlara bu tutarın sabit kur üzerinden eşdeğerini yen cinsinden — 1,25 trilyon Y — öder. Böylece yurt içi para arzını ödemeler-bilançosu fazlası kadar artırmış olur. Para arzı üstündeki bu etkiyi ödünlemek için, daha çok tahvil satarak ve 1,25 trilyon Y'yi yeniden dolanımın dışına çıkararak fazlayı «sterilize» etmesi gerekir.

Tam Denge

İktisatçılar kapalı bir ekonomiyi incelerken, o ekonominin mal ve para piyasalarının nasıl dengeye ulaştığını görmek isterler. Ekonomiyi uluslararası ticaret akımları ile mali akımlara açtıklarında da, dış ödemelerinin nasıl dengelendiğini görmek isterler. Bunlar daha temel bir sorunun başlangıcıdır: Ekonomi, hem iç hem de dış dengeye eşzamanlı olarak nasıl ulaşır?

■ IS eğrisi, mal piyasasında denge yaratan faiz hadleri ve gelir birleşimlerini gösterir. Açık bir ekonomide eğri, net ihracatın artması halinde sağa kayar; çünkü derneşik talep, herhangi bir tikel faiz hadleri düzeyinde eskisinden yüksek olur. Net ihracat, dö-

viz kurunun düşmesi ya da dış piyasaların gelişmesi gibi çeşitli sebeplerle artabilir.

■ LM eğrisi, değişik faiz hadleri ve gelir birleşimlerinde para piyasasının dengesini gösterir. Şimdilik, para arzının dışsal olduğu varsayıldığı için — örneğin merkez bankasının sterilize etmesinden ötürü rezervlerdeki değişmelerden etkilenmediği için — eğrinin dışsal gelişmeler karşısında kaymadığını varsayalım.

■ Ödemeler bilançosunun dengede bulunduğu faiz hadleri ve çıktı birleşimlerini temsil eden ÖB eğrisi. Döviz kurlarının sabit olduğu, ÖB eğrisinin eğiminin soldan sağa yukarı doğru olduğu (bak. şekil 1) bir dünyayla işe başlayalım. Bu durum, yurt içi gelirin yükselişinin cari hesabın kötüleşmesine yol açtığının işaretidir; çünkü bir ülkenin ithalat talebi, ihracatına karşı olan dış talepten daha çok artar. Sonuç olarak ülke, dış ödemelerini dengelemek için yurt dışından daha çok sermaye çekmek zorunda kalır; bu, faiz hadlerinin yükselmesini (bunun daha çok sermaye ayartmaktaki etkisi bir kereyle sınırlı olabilirse de) gerektirir.

ÖB eğrisini kaydıracak olan nedir? Bu eğri de, IS eğrisi gibi, net ihracatı artıracak herhangi bir şey olursa sağa kayar: yurt dışında daha hızlı büyüme, döviz kuru devalüasyonu, dış fiyatların yükselmesi dolayısıyla rekabet gücünün artması. ÖB eğrisindeki sermaye-hesabı öğeleri de, eğriyi kaydırabilir. Örneğin dış faiz hadleri düşecek olursa, ülke bu durumda hem daha elverişli bir faiz hadleri ve çıktı birleşiminden yararlanacağı, hem de ödemelerini gene dengede tutacağı için, eğri sağa kayar.

ÖB eğrisi ödemeler bilançosu dengesini gösterdiğine göre, eğrinin her iki yanındaki alanlar ne anlama gelir? Şekil 1'de ÖB'nin sağındaki herhangi bir yer, genel ödemeler bilançosu açık veriyor — yani ülke döviz re-

zervlerinden alıp harcıyor — demektir. Bu açık, şu iki sebebin biri ya da her ikisi yüzünden meydana gelebilir: (a) talep edilen çıktı (Y) aşırı yüksek olduğundan, ülke ihrac ettiğinden fazlasını ithal etmektedir — cari-hesap açığı; ve/ya da (b) faiz hadleri dünya hadlerine göre aşırı düşük olduğundan, ülke yabancı sermaye çekemiyor, hatta yerli sermaye yurt dışına akıyor olabilir — sermaye-hesabı açığı. ÖB'nin soluna düşen herhangi bir yerin anlamı ise, ödemeler bilançosu fazlasıdır.

Üç eğrinin kesiştiği yerde her üç piyasa — mal, para, döviz —, H_1 ve Y_1 'de dengededir. Bunları sürekli olarak dengeye doğru iten güçleri göstermek üzere ÖB eğrisinin — şekil 2'de ÖB'ye — kaymış olduğu bir sabit döviz kurları dünyasıyla işe başlayalım. IS ve LM eğrilerinin kesiştiği A noktası ÖB eğrisinin sağında kaldığından, ödemeler bilançosu açık vermektedir.

Bu, tanım gereği, denge dışı bir durumdur ve ekonominin başka bir yerinde bir tepkiyi harekete geçirir. Ödemeler-bilançosu açığı para arzını azaltır; bunun ise anlamı LM eğrisinin sola kaymasıdır. Eğri, LM_2 'ye varıncaya dek kaymaya devam ederek B'de yeni bir denge kurar. A'dakine göre talep daha düşük, faiz hadleri ise daha yüksektir. Ekonomi ödemeler-bilançosu açığını işte böyle düzeltir.

Düzeltir mi gerçekten? Şekil 2'den hareketle ulaşılan sonuç ile ÖB eğrisinin biçimi arasında can alıcı bir ilişki vardır. Ödemeler bilançosunun, cari ve sermaye olmak üzere iki bileşeni bulunduğunu hatırlayalım. Başka şeyler aynı kaldığında, gelirdeki bir artış, ek yurt içi harcama daha çok ithalat yutacağından cari hesabı «kötüleştirebilir» — yani fazlayı küçültür ya da açığı büyütür. Öyleyse ÖB eğrisinin eğiminin soldan sağa yukarıya doğru olması, cari hesaptaki kötüleşmenin sermaye hesabının iyileşmesiyle kısmen ödönlenebileceğini, çünkü yükselen faiz hadlerinin yurt

dışından daha çok sermaye çekeceğini gösterir.

Bu durumu sermayenin (a) ülkeler arasında hiç hareket etmediği ve (b) tam bir serbestlikle hareket ettiği — gene sabit döviz kurlu — bir dünyayla karşılaştırmamız gerekiyor. ÖB eğrisi (a)'da dikeydir. Ödemeler bilançosundaki her türlü uyarlanma, yalnız cari hesaptan kaynaklanmak zorundadır — 1940'lar ile 1950'lerde çoğu iktisat kuramcılarının varsayımı da buydu.

Şekil 3, ekonominin böyle bir dünyada tepkisinin ne olacağını gösteriyor. Başta bir denge, A, var; diyelim ki yatırımlar daha sonra dışsal sebeplerden ötürü (örneğin firmaların daha yüksek kârlar beklemesi) artmakta, böylece IS eğrisi IS_2 'ye doğru kaymaktadır. Merkez bankası faiz hadlerini H_1 düzeyinde sabit tutarak ve daha çok para arz ederek artışa uyum gösterirse, LM eğrisi LM_2 'ye doğru kayarak B'de bir kısa dönem dengesi oluşturur. Bu, geliri artırırsa da, ÖB eğrisinin sağında kaldığından, ödemeler bilançosu açık verir. Merkez bankası döviz kurunu aynı kararda tutmaktadır — böylece rezerv kaybetmektedir, ta hükümetin yurt içi harcamaları kısmaktan başka çaresi kalmayınca ya dek. Hükümet vergileri artırabileceği gibi kamu harcamalarını azaltabilir ya da faiz hadlerini yükseltebilir — IS eğrisini yeniden sola kaydıracak herhangi bir şeydir yapması gereken.

Fiili politikalar birleşiminin ne olduğuna bağlı olarak, ekonomi, ya A'da ya da onun üstündeki — ama ÖB eğrisi üzerinde bulunan — bir noktada dengeye geri döner. Ödemeler bilançosu, mutlak bir tahdittir: Gelir, ancak cari hesabın iyileşmesi ve ÖB eğrisini sağa kaydırması halinde artar. İngiliz siyasetçileri 1960'lar ve 1970'lerin başlarında şirketleri daha çok ihracat yapmaya zorladıklarında, (bilinçli ya da bilinçsiz olarak) böyle bir ekonomi modelinden yola çıkıyorlardı. Onlara göre ödemeler bilançosu, mal

ticareti demektir: O yüzden uyarlanması gereken, mal piyasası — IS eğrisi — idi.

Parasal Bir Yaklaşım

1960'lardan başlayarak başka bazı iktisatçılar, parasal etkenlere daha çok ağırlık verdiler. Sermaye hesabına ve buna bağlı olarak para piyasasında — yani LM eğrisinde — meydana gelen değişmelere bakın, diyordu bunlar. Sermaye hareketlerinin görece kısıtlı olduğu o günlerde bile sermaye hesabının, ödemeler bilançosundaki dengesizlik karşısında çoğu kez daha hızlı uyarlanmakta olduğu açıktı.

Ödemeler bilançosuna «parasal yaklaşım», ÖB eğrisinin eğimi ne olursa olsun, her türlü modele uygulanabilir. Bunun ne demeye geldiğini görmek için, yeniden Şekil 3'e bakalım. IS eğrisi IS_2 'ye kayduğunda, merkez bankasının kaymayı güvence altına almak üzere daha çok para sağlayarak yardıma koştığı, böylece LM eğrisinin LM_2 'ye kayacağı varsayılıyordu. Ancak merkez bankasının buna yanaşmaması durumunda ekonomi, IS_2 ile LM_1 'in kesişme noktasında bulunacaktı.

Bu nokta ÖB'nin sağında yer aldığından, ödemeler bilançosu açık verir. Böylece rezervler — dolayısıyla aynı zamanda para arzı — azalır. O durumda LM eğrisi, IS_2 ile ÖB'nin rastlaştıkları C'ye varıncaya dek sola kayar. Ekonomi yeniden dengeye geldiğinde gelir aynı kalırken faiz hadleri yükselmiş olur.

Şimdi de ÖB eğrisinin yatay olduğu öbür uç örneği ele alalım. Bu, sermayenin ülkeler arasında tamamıyla akışkan olması anlamına gelir. Yatırımcılar hangi ülkenin tahvillerini tuttuklarına aldırılmazlar. A ülkesinde faiz haddi yükseldi mi, hadler yeniden eşitleninceye kadar B ülkesinden dışarıya para gönderirler. Kısacası, bir «dünya faiz haddi» söz konusudur.

Bu had şekil 4'de H_1 düzeyinde oluşmuştur. Bir kez daha, ekonominin A'daki tam denge durumundan yola çıktığını, döviz kurlarının da hâlâ sabit olduğunu varsayalım. Hükümet mali bir canlanma yoluyla geliri artırmaya çalışırsa, IS eğrisini dışarıya, IS_2' ye doğru itmiş olur. LM eğrisiyle yeni kesişme noktası olan B'de, yükselen faiz hadleri, yurt dışından bir sermaye akımına yol açar. Bu akım para arzını artırır, LM eğrisini LM_2' ye ulaşıncaya dek aşağı iter; o arada faiz hadleri de tekrar dünya düzeyine gelir. Yeni denge C noktasındadır — gelir de Y_1' den Y_2' ye çıkmıştır. Döviz kurları sabitken, mali bir canlanma, talebi artırmakta etkili olabilir.

Oysa parasal bir canlanma aynı işi başaramaz. Şekil 5'te merkez bankası, LM eğrisini LM_2' ye doğru dışarı kaydırmaktadır. IS ve LM eğrileri, artık — ÖB eğrisinden sapa düştüğü için bir denge noktası olmayan — B'de kesişmektedir. Faiz hadleri dünya düzeyinin altında kaldığından, sermaye ülkeyi terk etmektedir. Sermayenin bu davranışı, para arzı tekrar ML_1 'e düşünceye ve ekonomi A'ya dönünceye dek sürer: Hiçbir şey değişmemiştir.

Döviz kurları sabit olmayıp oynaksa, maliye ve para politikalarının görece etkililikleri tersine döner. Başlıbaşına bir ödemeler-bilançosu tahdidi söz konusu değildir — oynak kurlarda cari hesap ile sermaye hesabı, tanım gereği, birbirini tamı tamına götürür. Öyle olunca merkez bankasının sterilize etmeye çalışacağı herhangi bir sermaye giriş ya da çıkışı yer almaz; bunun yerine döviz kurunun kendisi uyarlanır.

Diyelim ki merkez bankası para arzını genişletmek istemektedir. Döviz kuru düşer; önceki dosyada gösterildiği gibi en sonunda ulaşacağı denge hedefini şaşırır. Zamanı gelince fiyatlar, parasal genişlemeyle aynı oranda yükselir. Ne var ki aradan geçen sürede reel para arzı arttığından, LM_1 'in LM_2' ye doğ-

ru dışarı kayması ve gelirin yükselmesi mümkündür. Bu örnek, önemli bir genel kurala ışık tutar: Hükümetler, döviz-kuru hedefine ya da para-arzı hedefine nişan alabilirler, ama her ikisine birden isabet kaydedemezler.

Oynak döviz kurları, maliye politikası yoluyla talebin artırılmasını çok daha zorlaştırır. Mali bir canlanma, tıpkı kapalı bir ekonomide olduğu gibi, faiz hadlerini yükseltir. Bunun bir kısım özel yatırım ve tüketim üstünde azaltıcı bir etkisi olur; dolayısıyla gelir, mali genişlemenin başlangıçta gerektirdiği ölçüde artmamış olur. Faiz hadleri yükselince, döviz kuru yukarı doğru dalgalanır. Bu, ithalatın genişlemesi, ihracatın ise yön değiştirmesiyle sonuçlanır; net dış ticaret bilançosu bu nedenle daralırken gelirdeki artışı daha da azaltır.

Ya İstihdam?

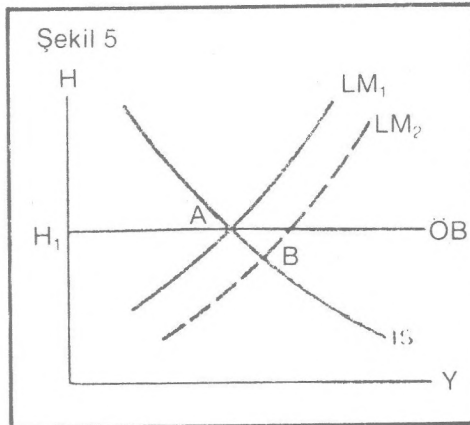
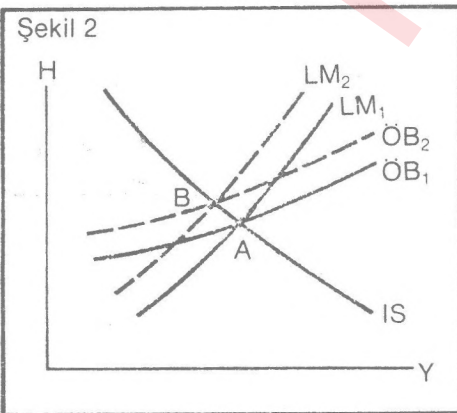
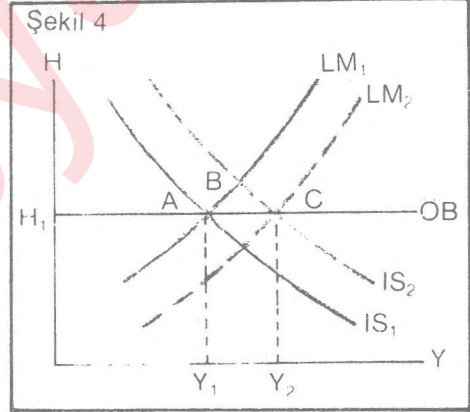
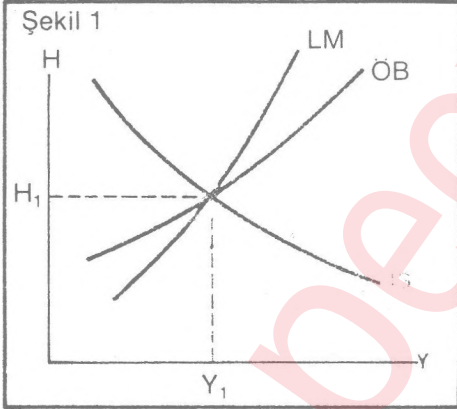
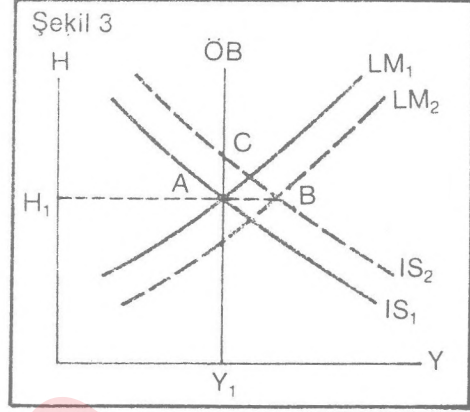
Bu dosyada, her biri ekonominin talep cephesinde yer alan, üç piyasadaki denge irdelendi. Hepsi dengede olsa bile, ekonominin aynı zamanda tam istihdam durumunda bulunup bulunmayacağını söyleyecek hiçbir şey yoktur bu modelde. Daha önceki dosyalarda gösterildiği gibi, bu soru, ancak arz cephesinin de içerilmesiyle cevaplanabilir.

Tam istihdam durumundaki, ancak ödemeler-bilançosu açık veren bir ekonomiyi göz önüne getirelim. IS-LM-ÖB yaklaşımı, ancak talebin kısılmasıyla açığın giderilip dengenin yeniden kurulabileceğini ortaya koyar. Oysa bu yoldan istihdam da kısılmış olur.

Bu açmazdan bir çıkış yolu vardır. Ekonominin rekabet gücü iyileştirilerek ödemeler dengesi yeniden kurulabilir; böylece talepte genel bir düşme olmaksızın net ihracat artar. Rekabet gücünün iyileştirilmesi, reel döviz kurunun düşmesi demektir. Önceki dosyada açıklığa kavuşturulduğu gibi, bu,

ya yurt içi maliyetler (ağırlıklı olarak ücretler) aynı kalırken nominal döviz kuru devalüe edilerek; ya da döviz kuru değişmezken maliyetler nominal olarak düşürülerek sağlanabilir.

Böylece bilinen bir konu, reel ücretler sorunu, öne çıkmış oluyor. Tıpkı kapalı bir ekonomide olduğu gibi açık bir ekonomide de istihdam, reel ücretler düzeyine bağlıdır. Kritik konu, bir kez daha arz eğrisinin eğiminin ne olduğu ve ücretlerin, emek piyasasındaki değişmelere cevap vermede ne denli çabuk davrandıklarıdır.

Gündeminizde,

Politika, işçi sorunları, çevre, silahsızlanma, barış, insan hakları, toplum, insanlar, ekonomi, kültür ve sanat varsa,

YeniGündem de vardır...

EKLER'de

Demokrasiler'de

Siyasi partiler, bürokrasi, özgürlükler, yargı, ceza

İletişim Yayınları Klodfarer Caddesi İletişim Han
Cağaloğlu Tel: 520 14 53/54/55

YeniGündem

15 GÜNLÜK SİYASİ DERGİ